

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF SIRAH STUDIES

SAYI/ISSUE: 16 • NISAN/APRIL 2024 • E-ISSN 2791-6138

SİYER
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
JOURNAL OF SIRAH STUDIES

SAYI / ISSUE 16

E-ISSN 2791-6138

TARİH / DATE Nisan 2024/April 2024

YAYIN TÜRÜ / PUBLICATION TYPE 6 Aylık/6-Month Periodical

SAHİBİ VE SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
OWNER AND EDITORIAL DIRECTOR Ömür YILDIRIM

GENEL YAYIN YÖNETMENİ / EDITORIAL MANAGER Muhammed Ali ALİOĞLU

EDİTÖR / EDITOR Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK

EDİTÖR YARDIMCILARI/EDITORIAL ASSISTANTS Dr. Öğretim Üyesi Yakup AKYÜREK
Arş. Gör. Firdevs YILDIZ
Doç.Dr. Ömer Faruk AKPINAR

GRAFİK TASARIM / GRAPHICS AND DESIGN Mevlüt Sami ERTEM

İRTİBAT BİLGİLERİ / CONTACT INFORMATION +90 531 660 50 18
Nişancı Mah. Zekai Dede Sok. No: 22
Eyüpsultan/İstanbul

TELEFON&FAKS / PHONE&FAX +90 212 550 0 571 / +90 212 544 58 46

WHATSAPP +90 531 660 50 18

E-POSTA / E-MAIL akademikirim@siyervakfi.org

ETİK BEYAN ADRESİ / COMPLAINTS sad@siyeryayinlari.com

MAKALE YÜKLEME / ARTICLE SUBMISSION <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siyer>

YAYIN TARİHİ / PUBLICATION DATE 30.04.2024

TARANILAN DIZINLER / INDEXED BY EBSCO - Central & Eastern European
Academic Source (CEEAS)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/siyer>

Matbu dergiye, abonelik ile erişilebilmektedir. Online dergi açık erişimdir (CC BY NC).

A Printed version of Siyer Araştırmaları Dergisi can be accessed by subscription.

The Electronic version of Siyer Araştırmaları Dergisi is Open

Access (CC BY NC).

OAI: <https://dergipark.org.tr/api/public/oai/siyer/>

RSS: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/siyer/rss-feeds>

EDİTÖR KURULU/EDITORIAL BOARD

Editör/Editor

Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK
Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
leventozturk@outlook.com
ORCID: 0000-0002-4741-0125

Editör Yardımları/Assistant Editor

Dr. Öğr. Üyesi Yakup AKYÜREK
Şirnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
yakupakyurek47@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3331-7090

Arş. Gör. Firdevs YILDIZ

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
firdevsyildiz@sakarya.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9653-1102

Doç. Dr. Ömer Faruk AKPINAR

Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
omerfaruk.akpinar@selcuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2038-4948

Sekreteryası/Secretary

Arş. Gör. Halil İbrahim Yılmaz
Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
hibrahimilmaz@sakarya.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9607-2794

Arş. Gör. Mehmet Emin DEMİR

Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
m.emindemir@outlook.com
ORCID: 0000-0002-9949-7592

İngilizce Dil Editörü/Language Editor (English)

Dr. Öğretim Üyesi Esra AKAY
Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
esraakaydag@sakarya.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1477-0861

Doç. Dr. Öznur ÖZDEMİR

Uludağ Üniversitesi, Tarih Fakültesi
oznurozdemir@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2379-538X

Arapça Dil Editörü/Language Editor (Arabic)

Arş. Gör. Firdevs YILDIZ
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
firdevsyildiz@sakarya.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9653-1102

YAYIN KURULU/PUBLISHING BOARD

- Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK
(Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Yakup AKYÜREK
(Sırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Arş. Gör. Firdevs YILDIZ
(Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Ömer Faruk AKPINAR
(Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi)

DANIŞMA KURULU/PUBLISHING BOARD

- Prof. Dr. Bünyamin ERUL
(Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK
(Ege Üniversitesi, Birgivi İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Mithat ESER
(Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi)
- Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ
(Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Mustafa KILIÇ
(Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Nizamettin PARLAK
(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT
(Ege Üniversitesi, Birgivi İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Ünal KILIÇ
(Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Prof. Dr. Cahit KÜLEKÇİ
(Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi)
- Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR
(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Mücahit YÜKSEL
(Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Doç. Dr. Nihal ŞAHİN UTKU
(Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÖL
(Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi)

ALAN EDİTÖRLERİ/SECTION EDITORS

Prof. Dr. Alican DAĞDEVİREN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
ORCID: 0000-0002-2543-517X

Prof. Dr. Fatih Yahya AYZ
Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0003-3261-4915

Prof. Dr. Hasan MEYDAN
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0002-9093-7555

Doç. Dr. Kenan MERMER
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0001-8085-5970

Doç. Dr. Mahmud Esad ERKAYA
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0003-3981-4688

Doç. Dr. Güllü YILDIZ
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0003-0630-7145

Doç. Dr. Habib KARTALOĞLU
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0003-4973-0787

Doç. Dr. Şenol SAYLAN
Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0003-0618-4907

Doç. Dr. Ömer Faruk ERDOĞAN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
ORCID: 0000-0003-4131-3532

Doç. Dr. Necmi SARI
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0003-0910-7691

Dr. Öğr. Üyesi Nimet FERAH
Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0003-1092-7208

Doç. Dr. Semra GÜLER MERCAN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
ORCID: 0000-0001-6764-4247

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin SARI CEVELEK
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0003-2539-1696

Doç. Dr. Ziya ERDİNÇ
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0001-5884-807X

Dr. Arş. Gör. Tahir ÇAĞMAN
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0002-5788-8747

Arş. Gör. Firdevs YILDIZ
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0001-9653-1102

Arş. Gör. Fatma Hayrünnisa ÇİL
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0003-0831-5915

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

Editörden.....	X
From the Editor.....	XII
■ Araştırma Makaleleri Research Articles	
Boykot Sayfasının Tahribi Üzerine Bir Değerlendirme	1
<i>An Avaluation on the Destruction of the Boycott Page</i>	
Gencal ŞENYAYLA	
Siyer-Tefsir İlişkisi: Nisâ Sûresi 94. Âyetin Sebeb-i Nüzûlü Bağlamında.....	19
<i>Sirah-Tâfsir Relationship: Sûra al-Nisâ 94 in the Context of Asbâb al-Nuzûl</i>	
Fatih OĞUZAY	
Hadis, Tefsir ve Siyer İlişkisi Üzerine Bir Deneme Nisâ Sûresi 94. Âyetin Sebeb-i Nüzûlü ile İlgili Tartışmalar Bağlamında	45
<i>An Essay on the Relationship between Hadith, Tafsir and Sirah In the Context of Discussions Regarding the Reason for the Revelation of Verse 94 of Surah An-Nisa</i>	
Rukiye OĞUZAY	
Mekke'nin Ticarî Bir Merkeze Dönüşmesinde Bizans-Sâsânî Mücadelesinin Rolü.....	69
<i>The Role of the Byzantine-Sassanid Conflict in the Transformation of Mecca into a Trade Center</i>	
Furkan ÇELEBİ	
İslâm'ın Doğuşu Esnasında Mekke ve Medine Şartlarının Mukayesesi	91
<i>Comparison of the Conditions of Mecca and Medina During the Birth of Islam</i>	
Fatih ZENGİN	
Mübarek Gecelerde Kılınan Nafile Namazların Bid'atlığı Meselesine Eleştiriler Bir Yaklaşım..	105
<i>A Critical Approach to Those Who Accept Bid'ah of Nafilah Prayers on Blessed Nights</i>	
Hasan GÜMÜŞOĞLU	

EDİTÖRDEN

Rahmân ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla...

Sevgili Okurlarımız,

Siyer Araştırmaları Dergisi sadece Hz. Peygamber'le ilgili yazıların yayımlandığı ilk dergidir. 8 yıllık gayretini bugüne kadar başarıyla sürdürmüştür. Bu sayıya kadar aynı zamanda basılı olarak yayın dünyasında yerini alan dergimiz birçok çalışma gibi bugünden itibaren yalnızca dijital baskı olarak yayımlanacaktır. Yayımcının bu kararı yanında dergi kurullarımızda da bir yenilenmeye gidilmiştir. Görevi üstlenen bizler kesintisiz çalışmalarımızı daha da ilerilere götürme azmindeyiz. Bu vesile ile daha önceki sayılarda dergimize editörlük yapmış hocalarımıza ve ekip arkadaşlarına minnettar olduğumuzu ifade etmek istiyoruz. Çünkü bir şeye yeni başlamak ve öncü olmak kıymetli ve zordur. Aslına bakılacak olursa bizler de yeniden başlarken sürece yeni başlayan bir ekip olduğumuzu çekinmeden söyleyebiliriz. Bizler devraldığımız bu görevi zaman içinde dergimizin daha iyi noktalara gelmesi için daima gayret içinde olacağımıza inanıyoruz.

Bilimsel gelişmenin sürekliliği ancak ilmî nezaket içinde fikir beyan edilebilmesine ve eleştiri kabiliyetimizin geliştirilebilmesine bağlıdır. Bunun oldukça yetiştirici, ufuk açıcı olduğu âşikârdır. Tarihî gerçekliklerin daha iyi görülebilmesi, kuşkusuz Hz. Peygamber'in hayatının en ince ayrıntılarının ortaya konulabilmesini, kaynaklarıdaki malzemelerin güçlü bir şekilde tespit edilmesini, iyi sentezlenmesini ve yorumlanmasını gerekli kılmaktadır. Birbirinin eksiğini veya bir araya getirme problemini aşan, yoruma katkıda bulunan her nezaket dolu ilave sonunda Hz. Peygamber'i daha iyi anlama çabasının bir tezahürü olacaktır. Bu süreç ise hiçbir zaman sona ermeyecektir. Zira bilim dünyasının her an çok canlı bir şekilde yeni yazmaları neşre hazırlaması, farklı yorum ve değerlendirmelerle yeni eserleri kaleme alması sürüp gitmektedir. Dolayısıyla anlama ve eleştirel yaklaşım da bitmeyecektir. Katkıları da önemli bir çaba olacaktır. Bu anlayış içinde dergimizin bu yeni sayısı sizlerle buluşuyor.

Sayımız bilim dünyamıza önemli katkılar ve tartışmalar sunacak olan altı makaleden oluşmaktadır. Doç. Dr. Gencal ŞENYAYLA tarafından kaleme alınan "Boykot Sayfasının Tahribi Üzerine Bir Değerlendirme" yeni gelişmeler ışığında bir rivayetin bilimsel analinizi hedeflemektedir ve rivayetin tarihsel gerçekliğini bir kere daha düşünmemizi sağlayan bir incelemedir. Doç. Dr. Fatih OĞUZAY'ın "Siyer-Tefsir İlişkisi: Nisâ Sûresi 94. Âyetin Nüzûlü Bağlamında" başlıklı makalesi interdisipliner yönüyle farklı açılardan bir seriyyenin nasıl görüldüğünü bize sunmaktadır. Tefsir kitaplarındaki siyer rivayetlerinin mahiyetini kavramaya katkı sunan bu çalışmanın tamamlayıcısı hatta ufuk açıcısı sayacağımız bir diğerk makalenin sayımıza son zamanlarda gelmesi bizi çok mutlu kıldı ve bu sayıya yetişti. Dr. Öğr. Üyesi Rukiye OĞUZAY'ın "Hadis, Tefsir ve Siyer İlişkisi Üzerine Bir Deneme Nisâ Sûresi 94. Âyetin Sebebi Nüzûlü ile İlgili Tartışmalar Bağlamında" başlığını taşıyan bu araştırma bir önceki makalenin hadis bilim dalından bir başka bakış açısıyla nasıl görülebileceğini, hadis kaynaklarındaki malzemelerin bize neler sunduğunu göstermiş oldu.

Genç araştırmacılarından Arş. Gör. Furkan ÇELEBİ'nin "Mekke'nin Ticarî Bir Merkeze Dönüşmesinde Bizans-Sâsânî Mücadelesinin Rolü" isimli çalışması İslâm öncesi dönemi iyi kavramanın İslâmî dönemi daha mükemmel bir tarihsel gerçekliğe oturtabilmenin temel adımlarından birisi olduğu hakikatini bir kere daha bize hatırlatmış oldu. Benzer bir katkı Doç. Dr. Fatih ZENGİN tarafından sunuldu. "İslâm'ın Doğuşu Esnasında Mekke ve Medine Şartlarının Mukayesesi" başlıklı yazısı tarihsel süreçleri daha iyi yorumlamamıza imkân sundu. Son olarak Prof. Dr. Hasan GÜMÜŞOĞ-LU'nun kaleme aldığı "Mübarek Gecelerde Kılınan Nafile Namazların Bid'atlığı Meselesine Eleştirel Bir Yaklaşım" araştırması Hz. Peygamber dönemi ile ardından gelen zaman diliminde müslüman toplumların ibadet algısını karşılaştırmamıza ve değerlendirebilmemize imkân tanıyor.

Siyer Araştırmaları Dergisi'nin bu yeni yüzünün ve kıymetli makalelerinin bilim dünyasına önemli katkılar ve tartışmalar sunmasını ümit ediyoruz. Görevi devraldığımız günden bu yana her türlü fedakârlığı sergilemekten çekinmeyen arkadaşlarımıza teşekkür ediyorum. Onların özel çabaları olmasa dergimizin bu sayısı hazır hâle gelemezdi. Sonraki sayılarımız için İslâmî Bilimlerin tüm alanlarında çalışan bilim insanlarını Hz. Peygamber'le ilgili yeni araştırmalar yapmaya davet ediyoruz. Gayret kuşağını kuşanmak bize, hakikati bulma yolunda atılacak her adımı başarıya ulaştırma el-Alîm olan Allah'a aittir.

Yayın Kurulu Adına
Prof.Dr. Levent ÖZTÜRK
Editör

FROM THE EDITOR

In the Name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful...

Dear Readers,

Siyer Araştırmaları Dergisi (Journal of Sirah Studies) is the first journal dedicated to articles concerning the Prophet Muhammad. It has successfully maintained its efforts for eight years now. Until this issue, our journal has also been available in print alongside its digital presence. However, starting today, our journal will be published exclusively in digital format; alongside the publisher's decision, a renewal has also taken place within our editorial boards. We, who have taken on this responsibility, are determined to further advance our uninterrupted efforts. On this occasion, we would like to express our gratitude to the academics and team members of the previous editorial team. Starting something new and pioneering is both valuable and challenging. As we embark on this new journey, we are confident in saying that we are a team beginning afresh. We are committed to continuously enhancing our journal as time progresses.

The continuity of scientific progress relies on expressing ideas with scholarly etiquette and enhancing our ability to critique. This process, clearly enriching and enlightening, is essential for better understanding historical realities and unveiling the finest details of Prophet Muhammad's life. It necessitates strong identification, synthesis, and interpretation of source materials. Each courteous addition that surpasses deficiencies or addresses synthesis challenges contributes to a better understanding of Prophet Muhammad. This ongoing process will never cease, as the scientific community continuously produces new manuscripts, offering diverse interpretations and evaluations. Therefore, both understanding and critical approaches will persist, with contributions playing a significant role. With this understanding, our journal presents this new issue to you.

The current issue consists of six articles that will offer significant contributions and discussions to our scholarly community. The article titled "An Avaluation on the Destruction of the Boycott Page" by Assoc. Prof. Dr. Gencal ŐENYAYLA article aims to scholarly analyze a narration in light of recent developments, prompting us to reconsider the historical authenticity of the narration. The article by Assoc. Prof. Dr. Fatih OĐUZAY, titled "Sirah-Tāfsir Relationship: Sūra al-Nisā 94 in the Context of Asbāb al-Nuzūl", presents us with how a sariyya (expedition the Prophet did not personally join it) is perceived from different perspectives with its interdisciplinary approach. This study, which contributes to understanding the nature of siyer narrations in tafsir books, and complements it, even broadens horizons. The research by Dr. Rukiye OĐUZAY titled "An Essay on the Relationship between Hadith, Tafsir and Sirah In the Context of Discussions Regarding the Reason for the Revelation of Verse 94 of Surah An-Nisa" demonstrates how another perspective from the field of hadith can shed light on the previous article and what materials in hadith sources offer us. The study by Research Assistant Furkan ŐELEBİ, titled "The Role of the Byzantine-Sassanid

Conflict in the Transformation of Mecca into a Trade Center” serves as a reminder of the fact that understanding the pre-Islamic period well is one of the fundamental steps in establishing a more accurate historical reality of the Islamic period. Assoc. Prof. Dr. Fatih ZENGİN Assoc. Prof. Dr. Fatih ZENGİN similarly contributed to the discussion. His article titled “Comparison of the Conditions of Mecca and Medina During the Birth of Islam” provided an opportunity for us to better interpret historical processes. Lastly, the article by Prof. Dr. Hasan GÜMÜŞOĞLU titled “A Critical Approach to Those Who Accept Bid’ah of Nafilah Prayers on Blessed Nights” allows us to compare and evaluate the perception of worship among Muslim communities during the time of the Prophet Muhammad and the subsequent periods.

We hope that this new face of *Siyer Araştırmaları Dergisi* (Journal of Sirah Studies) and its valuable articles will provide significant contributions and discussions to the scholarly community. Since taking over this responsibility, I would like to thank our colleagues who have spared no effort in showing every kind of sacrifice. Without their special efforts, this issue of our journal would not have been ready. For our upcoming issues, we invite scholars working in all fields of Islamic studies to conduct new research on the Prophet Muhammad. It is Allah, the All-Knowing, who grants us the ability to embark on every step toward finding the truth.

On behalf of the Editorial Board,
Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK
Editor in Chief

Boycot Sayfasının Tahribi Üzerine Bir Değerlendirme

An Avaluation on the Destruction of the Boycott Page

Gencal ŞENYAYLA*

Makale Bilgisi / Article Information

Article Type (Makale Türü): *Research Article* (Araştırma Makalesi)

<https://doi.org/10.56288/siyer.1418246>

Date of Submission (Geliş Tarihi): 11.01.2024

Date of Acceptance (Kabul Tarihi): 13.02.2024

Date of Publication (Yayın Tarihi): 30.04.2024

Citation / Atıf: Şenyayla, Gencal. "Boycot Sayfasının Tahribi Üzerine Bir Değerlendirme". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 16 (Nisan 2024), 1-17.

Peer-Review (Değerlendirme): *Double anonymized – At Least Two External* (Çift Taraflı Körleme / En Az İki Dış Hakem).

Ethical Statement (Etik Beyan): *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.* (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).

Plagiarism Checks (Benzerlik Taraması): *Yes* (Evet) – intihal.net

Conflicts of Interest (Çıkar Çatışması): *The author(s) has no conflict of interest to declare* (Çıkar çatışması beyan edilmemiştir).

Complaints (Etik Beyan Adresi): sad@siyeryayinlari.com

Grant Support (Finansman): *The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.* (Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır).

Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans): *Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.* (Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır).

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü. Denizli-Türkiye. (Assoc Professor, Pamukkale University Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts). gseyayla@pau.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1590-9498. ROR ID: <https://ror.org/01etz1309>.

Öz

İslâm tarihinin yedi ile onuncu yılları arasında Mekke’de Hz. Peygamber’in koruyuculuğunu üstlenen akrabaları Hâşimoğullarına yaklaşık üç yıl süren sosyal, ekonomik ve psikolojik içerikli boykot uygulanmıştır. Türkiye’de yapılan bazı akademik çalışmalarda boykot olayı etrafında farklı spekülasyonlar yapılmakta ve bu tür çalışmalar çoğunlukla boykot sayfası ve üzerindeki yazıların tahribi konusuna yoğunlaşmaktadır. Temel kaynaklardaki verilerden sayfanın tahribine dair makul ve tutarlı bir sonuç elde edilemediği için bu bağlamdaki tartışma ve itirazlara ikna edici cevaplar verilememektedir. Boykot sayfası konusundaki bu kapalılığı gidermek ve İslam’ın ilk yıllarına yönelik yapılacak akademik çalışmalara katkı sunmak amacıyla boykot sayfasının tahribi başlıklı bu çalışma yapılmıştır. Çalışmada boykot olayı kısaca özetlendikten sonra sayfanın mahiyeti, dönemin yazı malzemesi ve boykot sayfasının tahribi üzerinde durulacaktır. Sayfanın yazıldığı dönemde Mekke toplumunda yazı malzemesi olarak parşömen kullanıldığı varsayılarak parşömen yazı malzemesi ve üzerindeki yazıların tahribinin niteliği bazı bilimsel veriler ışığında tahlil edilecektir. Müze, arşiv ve kütüphane gibi kapalı alanlarda tutulan parşömenlerde oluşan bozulmalar üzerine yapılan laboratuvar çalışmalarından elde edilen verilerle kıyaslamalı olarak parşömen boykot sayfasının nasıl ve hangi etkenler sonucu tahrip olmuş olabileceğine yönelik çıkarımlarda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Mekke Dönemi, Boykot Olayı, Boykot Sayfası, Şi’bu Ebî Tâlib.

Abstract

Islamic history in Mecca, between the seventh and tenth years of the relatives of Prophet Muhammad, known as the Hashimites, experienced a boycott that lasted for approximately three years, encompassing social, economic, and psychological dimensions. Some academic studies in Turkey have speculated about the boycott, and these studies mostly focus on the boycott page and the destruction of the inscriptions on it. Due to the lack of reasonable and consistent conclusions regarding the destruction of the page from primary sources, convincing responses cannot be provided to the discussions and objections in this context. To address the obscurity surrounding the destruction of the page and contribute to academic studies on the early years of Islam, this study, titled “The Destruction of the Boycott Page” has been conducted. After a brief summary of the boycott incident in the study, the nature of the page, the writing material of the period, and the destruction of the boycott page will be discussed. Assuming that parchment was used as the writing material in the Meccan community during the period when the page was written, the quality of parchment as a writing material and the nature of the destruction of the writings on it will be analyzed in light of some scientific data. Comparative inferences will be made regarding how and by which factors the parchment boycott page might have been destroyed, based on laboratory studies on deteriorations in parchments kept in closed spaces such as museums, archives, and libraries.

Keywords: Islamic History, Mecca Period, Boycott Event, Boycott Page, Shi’bu Abu Talib.

Giriş

İslâm tarihinin on üç yıllık Mekke dönemi ve bu dönemde meydana gelen bazı olayların mahiyetinin doğru anlaşılması İslâmi ilimler bakımından, özellikle de siyer çalışmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Zira olaylar doğru anlaşılmadan doğrudukları sonuçlar da aynı şekilde doğru olarak anlaşılabilir. Özellikle ilk Müslümanlar, müşriklerin baskıları, Habeşistan ve Medine hicretleri, Boykot olayı ve diğer bazı önemli olaylar bu kapsamda İslâm tarihi ve diğer bazı İslâmi ilimler alanında ele alınıp incelenen ve üzerlerinde ciddi anlamda bilimsel çalışmalar yapılan olaylardır.

Peygamberliğin yedi ile onuncu yılları arasında Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'i (sas) himaye edip koruyan kendi boyu Hâşimoğulları ve onlarla müttefik olan Muttaliboğullarına karşı ekonomik, sosyal, siyasi ve psikolojik bir kısım müeyyideler içeren bir boykot uygulamaya karar vermiştir. Karara kutsiyet kazandırmak ve bağlayıcılık gücünü artırmak için boykot kararları bir sayfaya yazılarak Kâbe'ye asılmış ve söz konusu boykot üç yıl boyunca uygulamaya koyulmuştur. Yaklaşık üç yıl süren boykot yıllarında Hâşimoğulları ve müttefikleri Muttaliboğulları ciddi anlamda maddi ve manevi sıkıntılarla karşılaşmıştır. Üç yıl sonra insaf sahibi bazı Mekkelilerin bu boykotu sonuçlandırmak için harekete geçmeleri ve bu amaçla müeyyidelerin yazılı olduğu sayfayı yerinden indirmeleri üzerine sayfanın ve üzerindeki yazıların büyük oranda tahrip edilmiş olduğu görülmüştür. Boykotun sonlandırılması sürecinde her ne kadar asıl etken Hâşimîlerle akraba olan insafı bazı Kureyslilerin başlattığı hareket olsa da boykotun sonlandırılması sürecinde sayfadaki yazıların mikroorganizmalar tarafından tahrip edilmiş olmasının da önemli etkisi olmuştur.^[1]

Boykot sayfasının mikroorganizmalar tarafından yenmiş olmasının mahiyeti o dönemde muhtemelen tam olarak anlaşılmadığı için olayı anlatanlar ve rivayet edenler genellikle bu sayfanın güveler tarafından yenmiş olması durumunu bir mucize olarak değerlendirmiş ve müşriklerin boykotlarının Allah tarafından mucizevi bir şekilde boşa çıkarıldığına yönelik ifadeler kullanmışlardır. Temel kaynaklardaki bu yaklaşım benzer şekilde günümüze kadar devam etmiştir. Akademik çalışmalarda genellikle sayfanın güveler tarafından tahrip edilmesinin bir mucize olduğunu kabul edip olayı o şekilde değerlendiren yaklaşımlar olduğu gibi bu bakış açısını reddedip ilgili rivayetlere şüpheyle yaklaşanlar da vardır.^[2] Bu kapsamdaki çalışmalarda yapılan tartışmalar rivayetler üzerinden yürütülmüş ve sayfanın fiziki özelliği ile tahrip sebepleri üzerinde durulmamıştır.

Akademik çevrelerde boykot olayı üzerine yapılan çalışmalarda son yıllarda artış görülmektedir. Bununla birlikte ilgili meselede genellikle içinden çıkılmayan veya üzerinde fazlaca spekülasyon yürütülen nokta sayfanın güveler tarafından yenilmesidir. Boykot sayfasının mahiyeti ve bu sayfadaki yazıların güveler tarafından yenmesi, makul bir şekilde anlaşılıp anlatılmadığı için mesele içinden çıkılmaz ve tartışmalı bir hal almıştır. Bu bağlamda boykot sayfası ve üzerindeki yazıların mahiyetinin tespiti ve akıbetinin niteliğinin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır.

Bundan dolayı bu çalışmada boykot sayfasının mahiyeti, sayfa üzerine yazılan yazılar ve bu yazıların güveler tarafından nasıl tahrip edilmiş olabileceği, böyle bir tahribatın bilimsel olarak mümkün olup olmadığı sorularına cevaplar aranmıştır. Bu çalışmada ayrıca laboratuvarında elde edilen bazı bilimsel veriler ışığında boykot sayfasının mikroplar tarafından tahrip edilmesi meselesi ele alınıp değerlendirilecektir.

[1] Kaynaklarda sayfanın üzerindeki yazıları yiyip tahrip eden canlıdan bahsedilirken "الأرضية" kelimesi kullanılmaktadır. Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, nşr. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 1/188, 209, 210. Ağaç kurdu veya güve şeklinde çevrilebilecek bu böceği Allah'ın zalim sayfaya musallat kıldığı ve onun da sayfadaki yazıları yiyip yok ettiğinden bahsedilmektedir. Özellikle güvenin sayfadaki yazıları yediği ve sayfa üzerinde Allah'ın isminin dışında hiçbir yazının kalmadığına vurgu yapılmaktadır. Kaynakların ağaç kurdu/güve şeklinde isimlendirdiği bu canlıların deri vb. organik maddeleri tahrip eden mikroorganizmalar olduğu, fakat o dönemde muhtemelen gözle görülemeyen bu türden şeyleri ifade etmek için güve veya ağaç kurdu şeklinde yakıştırılmalar yapılmış olabileceği anlaşılmaktadır.

[2] Mehmet Azimli, "Mekke Dönemindeki Boykot Yılları Üzerine Bazı Mülâhazalar", *İstem* 4/7 (2006), 59-63; İsrâfil Balcı, "Kâbe'ye Asılan Boykot Sayfasının Tahrifiyle İlgili Rivayetlerin Tahlihi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/2 (2006), 53-57.

1. Ana Hatlarıyla Boykot Olayı

Mekke döneminde İslâm'ın tebliğ sürecindeki gelişmeler karşısında endişe duymaya başlayan Mekkeli müşrikler, İslâm davetini engellemek için her türlü yola başvurmuş fakat İslâm'ın yayılışına engel olamamışlardır. Bilakis günden güne hem Mekkeliler arasında hem de civar kabilelerden İslâm'ı kabul edenlerin sayısı giderek artmaya devam etmiştir. Müşrikler özellikle davetin lideri Hz. Muhammed, amcası ve hamisi Ebû Tâlib nezdinde de bazı girişimlerde bulunup teklifler sunmuşlarsa da istedikleri sonucu elde edememişlerdi. Baskıların şiddetlenmesi üzerine Hz. Peygamber imkânı olan bazı Müslümanları Habeşistan'a hicrete yönlendirmiştir. Aynı yıllarda Hz. Hamza ve Hz. Ömer gibi Mekke'nin önde gelen simaları Müslüman olmuş, Habeşistan muhacirleri de gittikleri yerde ülke yönetimi tarafından güzel bir şekilde karşılanmıştı. Muhacirlerin orada iyi karşılanmaları ve onları Mekke'ye geri getirmek için gönderilen elçilerin eli boş bir şekilde dönmeleri İslâm'ın yayılışını engellemek için müşrikleri daha etkili metotlar aramaya itmiştir.^[3]

Gelişen bu şartlar altında bir durum değerlendirmesi yapmak için Dâru'n-Nedve'de bir araya gelen müşrikler uzunca müzakereler sonucunda İslâm'ın neşrine engel olmak amacıyla Hz. Muhammed'i öldürerek meseleyi temelden halletme noktasında prensipte anlaşmış, onu öldürmek için kendilerine teslim etmelerini Hâşimoğullarından istemeye karar vermiştir. Müşriklerin bu kararından haberdar olan Hâşimîlerin lideri Ebû Tâlib, Hâşimoğullarını toplantıya çağırarak Dâru'n-Nedve'de alınan bu kararı onlara duyurmuş ve müşriklere karşı Hz. Muhammed'i aralarına alıp koruma çağrısında bulunmuştur. Ebû Talib'in bu çağrısını karşılıksız bırakmayan Hâşimoğulları ile onların amcazadeleri Muttaliboğulları, hep birlikte Hz. Muhammed'i koruma hususunda anlaşmaya varmıştır. Yapılan anlaşma gereği de Hâşimîlerin Mekke'deki ikamet ettikleri mahalle olan Şi'bu Ebî Tâlib'de^[4] bir araya gelinmiş ve Hz. Muhammed müşriklere karşı koruma altına alınmıştır.^[5]

Hâşim ve Muttaliboğullarının bu hamlesine karşılık müşrikler, öldürmek için Hz. Peygamber'i kendilerine teslim edinceye kadar bu iki aileye karşı boykot uygulamasını hayata geçirmiştir. Buna göre, Hz. Muhammed'in koruyuculuğunu üstlenmekten vazgeçinceye kadar bu iki aile ile ticari ilişkiler kurulmayacak, onlarla evlilikler yapılmayacak ve onlarla her türlü sosyal ilişkilere son verilecekti. Üzerinde anlaşmaya varılan boykot müeyyideleri yazılı bir sayfa haline getirilerek mühürlenmiş, boykota taraftar olan boyları bağlayıcı olması ve bu sayfaya kutsallık kazandırmak için Kâbe'ye asılmıştır.^[6]

Uygulanan bu boykot dolayısıyla Hâşim ve Muttaliboğulları Şi'bu Ebî Tâlib'de sıkışıp kalmış, en önemli geçim kaynakları olan ticaretten mahrum bırakılan bu aileler maddî ve manevî pek çok

[3] Muhammed b. İshâk b. Yesâr İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, nşr. Ahmed Ferîd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 1/ 201; Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2004), 1/171-173, 219; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/236; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/207-208.

[4] Boykotlu yılların geçirildiği yer olan Şi'bu Ebî Tâlib'in tam olarak nereye denk düştüğünü temel kaynaklardaki rivayetlerden anlamak oldukça zor gözükmektedir. Bu konuda tam bir kanaate varabilmek için kaynaklarda dağınık halde bulunan ve dolaylı olarak paylaşılan bazı veriler bir araya getirilip değerlendirildiğinde Şi'bu Ebî Tâlib diye isimlendirilen bu mahallenin yerinin tespiti mümkün olabilmektedir. Kaynaklarda Şi'bu Ebî Tâlib, Şi'bu Benî Hâşim, Şi'bu Abdî'l-Muttalib ve Şi'bu Ali gibi değişik biçimlerde adlandırılan bu mekanların aynı mahalleyi ifade ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu bu mahalle sol tarafından Ebû Kubeys Dağı'nın önünden başlayıp sağ tarafında Handeme Dağı eteklerinden Hacîn (Bathâ) tarafına kadar uzanan geniş bir alanı içine almaktadır. Başka bir ifadeyle Ebû Kubeys Dağı'nın önünden başlayıp Hz. Peygamber'in doğduğu evin yerine inşa edildiği söylenen hâlihazırdaki kütüphane binasının bulunduğu yerden itibaren Cin Mescidi'ne doğru uzanan mıntıkayı ifade etmektedir. Daha geniş bilgi için bk. Gençal Şenyayla, "Şi'b Kavramı Işığında Şi'bu Ebî Tâlib'in Mekânsal Tespiti", *Universal Journal of Theology* 6/1 (Haziran 2021), 319-320.

[5] Ahmed b. Ebî Ya'kûb el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, nşr. Abdülemîr Mühennâ (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 1/350; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993), 1/221.

[6] Ya'kûbî, *Târîh*, 1/350; Ebu'l-Fidâ Muhammed b. Muhammed İbn Seyyidünnâs, *Uyûnu'l-eser fi funûni'l-meğâzî ve's-semâil ve's-siyer*, nşr. Muhammed el-İd el-Hatrâvî- Muhyiddîn Mestû (Medine: Dâru't-Türâs, 1992), 1/222; Zehabî, *Târîh*, 2/221.

sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştır. Uygulanan boykota karşı zamanla Mekkeli müşrikler arasında memnuniyetsizlik baş göstermeye başlamış ve bazı zamanlar gizli saklı bir şekilde boykotun ihlal edildiği görülmüştür. Nitekim başlangıçta boykota taraftar olmak durumunda kalan bazı kimseler, boykot mahallinde bulunanların çektiği sıkıntılar karşısında pişmanlık duyup üzülme-ye başlamıştır. Bu kişiler arasında özellikle Hâşimîlerle akraba olan vicdan sahibi bazı insanlar zaman zaman boykotu ihlal ederek Şi'bu Ebî Tâlib'de bulunanlara gizlice yardımda bulunmuştur. Zaman zaman ihlal edilen boykot uygulaması Hâşimoğullarıyla akraba olan bir grup Mekkelinin girişimleriyle boykot sayfasının korunduğu yerden alınıp yırtılmasıyla geçerliliğini kaybetmiş ve boykot uygulaması sonlanmıştır.^[7]

2. Boykotun Sonlandırılması ve Bu Bağlamdaki Tartışmalar

Boykot sayfasının parçalanarak boykotun hükümsüz kalması konusunda kaynaklarda iki farklı anlatımla karşılaşılmaktadır. Bu anlatımların ikisinde de güvelerin mucizevi bir şekilde sayfayı ve üzerinde yazılanları tahrip ettiğinden söz edilmekle birlikte bazı kaynaklar güvelerin mucizevi bir şekilde sayfayı tahrip etmesini bizzat boykotu sonlandıran olay olarak sunarken bazı kaynaklar ise bu mucize olaydan bahsetmekle birlikte boykotun sonlandırılması olayını bir grup Mekkelinin girişimine bağlamaktadırlar.^[8] İkinci grup anlatımlarda boykotun sonlanması noktasında işin başında olmasa bile sonunda güve meselesine yer verilir.^[9]

Boykotun sona erdirilmesini sayfanın güvelerce yenilmesine bağlayan rivayetler kaynaklarda detaylı bir şekilde yer almaktadır. Kaynaklardaki anlatımlara göre; Yüce Allah müşriklerin hazırladığı boykot sayfasına bir güveyi (mikroorganizma) musallat kılmış ve o da Yüce Allah'ın ismi dışında sayfada zulüm ve haksızlığa dair yazılan ne varsa hepsini yiyip yok etmişti. Başka bir rivayette ise; Yüce Allah'ın, müşriklerin yazdığı sayfaya musallat ettiği bu güve sayfadaki "Bismikallâhümme" kısmını yiyip yok etmiş, sayfada yazılı olan diğer kısımları ise olduğu gibi bırakmıştı.^[10]

Rivayetlere göre sayfanın bu durumunu Yüce Allah, Hz. Muhammed'e bildirince o da amcası Ebû Tâlib'i bundan haberdar etmiştir. Ebû Tâlib sayfanın bu durumunu Kureyşlilere bildirmek için hızlıca mescide gidip orada bulunan Kureyş topluluğuna şu şekilde hitap etmiştir: "Ey Kureyş topluluğu! Size duyurmam gereken bir konu var. Asla yalan söylemeyen yeğenim Muhammed, Allah'ın o sayfaya bir güveyi musallat ettiğini ve onun da sayfada yazılı olan Allah'ın ismini yiyip sildiğini, fakat ondaki zulüm ve akrabayla ilişkiyi kesmeye dair kısımlarını bıraktığını bana bildirdi. Getirin bakalım o sayfayı. Eğer durum gerçekten de onun dediği gibi ise bu boykotu artık sonlandırın. Eğer yeğenim yalan söylüyorsa söz veriyorum ki onu size teslim edeceğim". Ebû Tâlib'in bu teklifini kabul eden müşrikler, üç yıl boyunca Kâbe'de asılı duran boykot sayfasını getirip açmış ve durumun gerçekten de Ebû Tâlib'in dediği gibi olduğunu görünce bunun Hz. Muhammed tarafından yapılan bir sihir olduğunu söyleyip küfür ve inatlarına devam etmiştir. Bu olay üzerine her ne kadar Mekke'de söz sahibi olan müşriklerin hepsi boykotun kaldırılmasını onaylamamışsa da Mut'im b. Adî, Âmir b. Lüey, Hişâm b. Amr gibi özellikle Hâşimîlerle akraba olan bazı kişiler artık bu boykota taraftar olmadıklarını, boykotu bitirmenin zamanı geldiğini söyleyip karşı çıkmış ve Kureyş içerisinde bazı insanlar da onları izlemiştir. Bundan sonra da boykot olayı bitmiş ve boykot mahallindeki insanlar oradan ayrılarak gündelik hayatlarına dönmüştür.^[11]

[7] İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 1/206; İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/230-232; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/210.

[8] İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/209.

[9] İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/230-232; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/210.

[10] İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/209.

[11] İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 1/203-204; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/210; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/271.

Boykotun iptal edilmesi konusunda yukarıda özetlenen rivayetlerin dışında kaynaklarda başka aktarımlar da vardır. Buna göre; Hâşim ve Muttaliboğulları büyük sıkıntılara tahammül ederek üç sene boyunca boykota maruz kalmış ve ciddi anlamda yıpranmışlardı. Kureyş boyları arasında, Hâşimoğullarıyla akraba olan erdem sahibi bazı insanlar bu durumdan rahatsız olmaya başlamış, Hâşim ve Muttaliboğullarına uygulanan bu boykotu sonlandırarak işleri normale döndürmeye karar vermişlerdi. Uzun zamandır bu boykottan rahatsız olan bu kişiler zaten zaman zaman boykotu ihlal ederek boykot mahalline gizlice yardım göndermekte olan kişilerdi. Bu kişiler aralarında organize olarak boykotu sonlandırmak için harekete geçmişlerdir. Hişâm b. Amr, Züheyr b. Ebî Ümeyye, Mut'im b. Adî, Ebû'l-Bahterî ve Zema' b. el-Esved'den oluşan bu organize grup boykota karşı olduklarını ve artık bunun sonlandırılması gerektiğini Kâbe'nin yanında ilan ettikten sonra boykotu sürdüren sayfayı alıp parçalamak için Kâbe'nin içine girmiştir. Boykot sayfasını yerinden indirip açtıklarında sayfada yazılanların mucizevi bir şekilde yok edildiğini görmüşler ve sayfanın parçalanmasından sonra da boykot sona ermiştir.^[12]

Boykotun iptali konusunda kaynakların konuyu aktarışlarına bakıldığında kaynaklardan bazılarının ilgili rivayetleri birlikte aktardıkları, bazı kaynakların bu iki rivayeti birleştirerek, bazılarının da bu rivayetlerden sadece birisini öne çıkararak olayı anlattıkları görölmektedir. Yine bazı kaynaklarda sayfanın hükümsüz hale gelmesi ele alınırken Mekke'nin önde gelen isimlerinden olan ve yukarıda isimleri verilen kişilerin organizesi ile boykot uygulamasına son verildiğine değinilmiş fakat güve meselesinin detayına girilmemiştir. Bazı kaynaklar ise ilginç bir şekilde konunun detayına girmeden olayı kısaca birkaç satırla aktarmışlardır. Boykotun sonlandırılması konusunda İslâm tarihçilerinin yaklaşımları hemen hemen yukarıda aktardığımız şekildedir. Bazı müellifler bu rivayetlerin birincisiyle, bazıları ikincisiyle, bazıları da iki rivayeti birleştirerek olayı açıklamaya çalışmıştır. Bu konuda net ve üzerinde ittifak edilen bir noktaya varılamamış olması konuyu aktaran müelliflerin de bu konuda net bir kanaate varamamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla kaynaklardaki bu veriler ışığında boykot sayfasının hangi olay sonucunda yırtılarak boykotun sonlandırıldığı meselesi tam olarak kavranamadığı için bu konuda haklı olarak bazı tartışmalar yapılmış ve birtakım itirazlar ileri sürölmüştür. Bu kapsamda kaynaklarda genellikle üzerinde durulan temel mesele, boykot sayfası ve üzerindeki yazıların tahrip edilmesi meselesidir.^[13]

Sayfanın güve tarafından yenmesine dair anlatımlar son yıllarda bazı araştırmacılar tarafından farklı açılardan eleştirilmiştir. Buna göre; olayın hem rivayet açasından problemlili olduğu ve hem de realiteye ters düştüğu iddia edilmiştir. Bu kapsamda yapılan itirazlara bakıldığında güve tarafından sayfanın mucizevi bir şekilde yenmiş olması ve bunun boykotu sonlandıran adım olduğu şeklindeki rivayetlerin kabul edilemeyeceği, boykotun Hâşimîlerle akrabalık bağı bulunan bir grup Mekkelinin müdahalesi üzerine sona erdirilmiş olduğu belirtilmektedir. Yine eğer bu sayfayı güve yediyse onun bir hükmünün kalmaması gerekeceği, müşriklerin yanında güve yediği için yazılı bir sayfa mevcut olmadığına göre boykotun sonlanmasının gerekli olduğu, birkaç kelime dışında her yeri güve tarafından tahrip edilmiş bir sayfa ile boykota devam edilemeyeceğine dair ifadelerle sayfanın güveler tarafından yenmiş olduğunu belirten rivayetlerin mübalağalı anlatımlar olduğu ve bunların makul kabul edilmeyeceği ileri sürölmektedir.^[14]

Benzer şekilde sayfanın güve tarafından tahrip edildiğini belirten rivayetlerin uydurma ve senaryodan ibaret olduğu da iddia edilmiştir. Buna göre; boykotlu yıllarda çekilen sıkıntılar olayı anlatanlar tarafından duygusal bir anlatımla dramatize edilmiş ve bu esnada rivayetlerin arasına birtakım olağanüstü şekiller de eklenmiş, hatta mesnetsiz bazı senaryolar bile uydurulup

[12] İbn İşhâk, *Sîretü İbn İşhâk*, 1/203-204; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/210; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/271; Ya'kûbî, *Târîh*, 1/351.

[13] İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/232; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/210; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/271; Ya'kûbî, *Târîh*, 1/351.

[14] Azimli, "Mekke Dönemindeki Boykot Yılları Üzerine Bazı Mülâhazalar", 59-63.

kurgulanmıştır. Bu mesnetsiz haberler üzerine kurgulanan bilgiler boykot sayfasının akıbetiyle ilgili bazı gizemli anlatımları beraberinde getirmiş ve bu yanlış aynı şekilde tekrarlanarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu hadiselerden olağanüstü bir anlatım veya olay beklemek/çıkarmak bir anlamda olayın asıl özelliğini göz ardı etme manasına gelir. Dolayısıyla sayfanın tahrifiyle ilgili verilen ve güve konusuyla irtibatlandırılan ikinci rivayetin inandırıcı olmadığı ve kurgulanan bir senaryoyu andırdığı söylenmektedir.^[15]

Yukarıda zikredilen itirazların belli noktaya kadar haklılık payları olmakla birlikte bu haklılık payları hemen hemen bütün kaynakların aktardığı boykot sayfasının güve tarafından tahrip edilmesi meselesi ve konu ile ilgili rivayetlerin kolayca reddedilip yok sayılması için yeterli sebep teşkil etmemektedir. Rivayetlerin ana hatlarıyla aktarmış olduğu bilgileri yok saymak yerine, rivayetler içerisinde geçen ve eleştirilmesi gereken hususlar üzerinde durulması daha bilimsel bir yaklaşım olacaktır.^[16] Ayrıca kaynaklarda boykot konusundaki rivayetlerin hepsinde güve olayına temas edilmiş olması hakikatte böyle bir şeyin vuku bulduğunun tabii bir göstergesidir. Muhtemelen o dönemde sayfanın güve tarafından nasıl tahrip edilmiş olduğu tam olarak anlaşılmadığı için olaya mucizevi bir boyut yüklenerek konu o şekilde sunulmuş ve bu bir çözüm yolu olarak görülmüş ve meseleye bu şekildeki yaklaşım nesiller boyu devam etmiştir. Dolayısıyla konu hakkında önemli sayıdaki rivayetleri reddedip görmezden gelmek yerine günümüzdeki bazı bilimsel verilerden hareketle sayfanın durumuna ve nasıl tahribata uğramış olabileceğine cevap aranması daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

3. Boykot Sayfası

Müşriklerin üzerinde anlaşmaya vardıkları boykot müeyyideleri bir sayfaya yazıldıktan sonra bu işe taraftar olan kabilelerin temsilcileri tarafından sayfa mühürlenmiş ve Kâbe'ye asılmıştır. Zira Câhiliye döneminden itibaren önemli görülen bazı belgelerin Kâbe'ye asılması Mekke'de yaygın bir gelenektir.^[17] Kaynaklardaki ifadelerden sayfanın Kâbe'nin içine asılmış olduğu ve bu kapalı alanda yaklaşık üç yıl korunduğu anlaşılmaktadır.

Boycot olayından bahseden kaynaklar genel olarak olayı isimlendirirken muhâsara, ilişkileri kesme, şî'b vb. farklı kelime ve terkipler kullanmakla birlikte bu tür aktarımlarda çoğunlukla sayfa ibaresine de yer verilir.^[18] Sayfa, sayfanın haberi,^[19] sayfa meselesi,^[20] sayfanın durumu,^[21] zalim ve akraba ile ilişkiyi kesen sayfa,^[22] zalim sayfa^[23] gibi isimlendirmeler yapılarak olay özetinde genellikle sayfa konusuna dikkat çekilmesi sayfanın ve üzerine yazılan yazıların niteliğinin araştırılmasını önemli hale getirir. Zaten hem temel kaynaklarda hem de günümüzdeki akademik çalışmalarda üzerinde durulan ve tartışılan konular da aynı şekilde sayfanın mahiyet ve akıbetiyle ilgilidir. Bundan dolayı sayfa ve üzerine yazılanların tahribinin mahiyetini, bilimsel veriler ışığında anlaşılır hale getirmek önemli bir eksikliği giderecektir.

[15] Balcı, "Kâbe'ye Asılan Boykot Sayfasının Tahrifiyle İlgili Rivayetlerin Tahlili", 53-57.

[16] Ünal Kılıç, *İslam'ın Zor Yılları ve İlk Boykot* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016), 72.

[17] Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: Dâru's-Sâkı, 1422/2001), 18/72; Sadettin Ünal, "Kâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/20.

[18] Diğer isimlendirmeler ve konu hakkında daha detaylı bilgi için bk. Gencal Şenyayla, *Müşriklerin Hz. Peygamber ve Müslümanlara Karşı Uyguladıkları Boykot Olayı* (Denizli: Boy Yayınları, 2018), 66-67.

[19] İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/219.

[20] İzzüddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem İbn'ül-Esrî, *el-Kâmil fi't-târîh*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997), 1/682.

[21] Takiyyüddîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'n-Nebiyyi mine'l-ahvâli ve'l-embvâli ve'l-hafedeti ve'l-metâ'*, nşr. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 1/43.

[22] Ya'kûbî, *Târîh*, 1/350.

[23] Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *Sîretü'n-Nebeviyye fî davi'l-Kur'âni ve's-sünne* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 1/359.

Boycot olayını anlatan kaynakların üzerinde odaklandığı temel nokta sayfa olduğuna göre bu durumda sayfanın mahiyeti ve yapısal özelliğinin açıklığa kavuşturulması önemli bir meseledir. Bu bağlamda öncelikle sayfa nedir, neden bu metne sayfa denmiştir, sayfa olarak isimlendirilen bu metnin üzerinde yazıldığı materyal nedir, dönemin yazı malzemesi ne idi? gibi sorulara cevap aramak gerekir.

Sözlükte; yayılmış, döşenmiş şey manasına gelen sahîfe (çoğulu sahâif/suhuf); üzerine yazı yazılan şeylere verilen ortak bir isimdir. Sahîfe kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de çoğul halde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Kaynaklarda Hz. Ömer'in Müslüman oluşundan bahsedilirken bazı Kur'ân âyetlerinin bir sayfaya yazılı olduğu ifade edilmekte, yine Medine'de Müslümanlar, Yahudiler ve müşrikler arasındaki münasebetleri düzenlemek üzere hazırlanan belgenin sekiz yerinde bu belgeden sahîfe diye söz edilmektedir.^[24] Bütün bu anlatımlardan sahîfenin; yayvan ve geniş bir yüzeye sahip olup üzerine yazı yazılabilen materyallere verilen ortak bir isimlendirme olduğu anlaşılır. Bu durumda boykot sayfasının kaleme alındığı dönemde Mekke'de kullanılan yazı malzemesinin ne olduğu, boykot metninin nasıl bir malzeme üzerine yazıldığı ve bu yazıların nasıl tahrip olduğunun tespit edilmesi gerekir. Sayfa kâğıt mıydı, deri miydi, papirüs müydü başka bir malzemedemiydi ve nasıl tahrip olmuştu gibi sorulara cevap bulunması zarureti ortaya çıkar. Zira sayfanın tahribi tamamen bu soruların cevaplanmasıyla makul olarak izah edilebilir. Bundan dolayı dönemin yazı malzemesine kısaca göz atmak gerekir.

İnsanoğlu tarih boyunca kendini ifade etmek veya ihtiyaçlarını gidermek için taş, kil tabletler, parşömen, papirüs gibi malzemeler üzerine yazı yazmıştır. Tarihi süreçte üzerine yazı yazılan bu malzemenin niteliğini belirleyen en önemli etken ise coğrafya ve iklim koşulları olmuştur. Örneğin Mezopotamya bölgesinde yazı malzemesi olarak kil tabletler kullanılırken Mısır bölgesinde ise papirüs bitkisi yazı malzemesi olarak tercih edilmiştir. Nil Nehri boyunca yetişen otsu bir bitki olan papirüs yazı malzemesi olarak işlenmesi kolay olan bir bitki olmasından dolayı özellikle Mısır bölgesinde çokça kullanılmış ve üzerine kolayca yazı yazılabilen materyal haline getirilmiştir.^[25] Papirüs, milâttan önce 3. binyıldan itibaren yazı malzemesi olarak kullanılmaya başlanmış, özellikle milâttan önce 6. ve milâttan sonra 4. yüzyıllar arasında Akdeniz civarında yaygınlaşmıştır. Zamanla daha önce yazı malzemesi olarak kullanılan palmye yaprağı, ağaç kabukları, kurşun levhalar gibi yazı malzemelerinin yerini almıştır. İslâm fetihleriyle Mısır'dan yayılarak İslâm coğrafyasında 9. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etmiştir.^[26]

Yaygın olarak kullanılan bir diğer yazı malzemesi çeşidi de deriden üretilen malzemelerdir. Çok eski tarihlerden itibaren bütün medeniyetlerde deriden üretilen yazı malzemesinin "pergamen" (Bergama) adını alması ve derilerin işlenmesinde ileri bir düzeye ulaşılması ve derinin iki yönüne de yazılabilir hale gelmesi önemli bir dönüm noktası kabul edilmektedir. Böylece deriden üretilen yazı malzemesi Bergama'da Kral II. Eumenes döneminde (M. Ö. 197-160) bu şehrin isminden dolayı "pergament" adını almış, Batı dillerinde ise parşömen kelimesiyle ifade edilmiştir.^[27]

Parşömenin üzerine daha önce yazılmış olan yazıların silinerek malzeme üzerine yeni yazıların yazılması işlemine "çift kullanım" (palimpsestum) denmektedir. Genelde küçük hayvan derilerinden yapılan parşömenler üzerine yazılanlar çakı ile kazınarak silinebiliyor ve is mürekkebiyle yazılan yazı kayboluyor ve yenisi yazılıyordu. Dolayısıyla parşömen bu haliyle defalarca

[24] Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, nşr. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 1/476; Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 10/186; Abdullah Aydınlı, "Sahîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/522.

[25] Mustafa Hayırlıdağ, "Mısır Tıbbının Gizemi Papirüsler", *ATAD* 4 (2021), 68.

[26] Nuray Yıldız, "Papirüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/162.

[27] Nuray Yıldız, "Parşömen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/176-177.

kullanılmaya müsait hale geliyordu.^[28] Parşömen önceleri papirüse göre daha az kullanılan bir malzeme iken milâttan sonra 3. yüzyıldan itibaren ve özellikle de 4. yüzyılda kullanımı artmış ve zamanla papirüsün yerini almıştır.^[29]

Arapların üzerine yazı yazdıkları malzemelere bakıldığında, onların kullandıkları yazı malzemelerinin de etraflarını kuşatan çöl şartlarının kendilerine sunduğu imkânlarla sınırlı olduğu söylenebilir.^[30] Câhiliye döneminde ve İslâm'ın ilk yıllarında kullanılan bu malzemelerin en yaygın olanı deriden üretilen yazı malzemeleri idi.^[31] Hem Câhiliye dönemi şiirlerinde hem Kur'ân'da hem de Kur'ân'ın mushaf haline getirilmesi ve çoğaltılmasında deri malzemelerinin kullanılmış olduğundan bahsedilmesi, derinin Câhiliye dönemi ve İslâmiyet'ten sonra da yazı malzemesi olarak kullanılmaya devam ettiğini gösterir.^[32] İslâm dünyasında kâğıt üreten ilk tesis Bağdat'ta 178 yılında (794-95) kuruluncaya kadar yazı malzemesi olarak parşömen kullanılmıştır.^[33]

İslâm'ın doğduğu yıllarda Mekke ve Medine'de deri tabakçılığının mevcudiyeti bilinmektedir. Özellikle Mekke'de üretilen en önemli ticari ürünlerden birinin de deri ürünleri olduğu belirtilmektedir. Yine Hz. Peygamber'in sîretiyle ilgili kaynaklarda yazı malzemesi olarak safran ve gül suyu ile boyanmış, terbiye edilmiş derinin (parşömen) kullanıldığı, özellikle vahiy ve mektupların dayanıklı ve uzun süre kalıcı olması sebebiyle parşömen üzerine yazılmasının Hz. Peygamber tarafından tavsiye edildiği, üçüncü halife Hz. Osman döneminde çoğaltılan mushafaların da aynı şekilde parşömen üzerine yazıldığı bilinmektedir.^[34]

Nâzil olan Kur'ân âyetlerinin büyük bir kısmının parşömenler üzerine kaydedilmiş olduğu göz önünde bulundurulunca^[35] yazı malzemesi olarak parşömenin kullanıldığı Mekke toplumunda boykot sayfasının kaleme alındığı dönemde de aynı şekilde parşömen kullanıldığı söylenebilir. Ayrıca o dönemde henüz kâğıt mevcut olmadığı gibi diğer bir yazı malzemesi papirüsün de bu coğrafyada kullanımının geç dönemlerden itibaren, İslâm fetihleriyle birlikte, Mısır'dan yayılarak 9. yüzyıla kadar kullanılmış olduğu da bilinmektedir.^[36] Bütün bunlardan hareketle boykot sayfasının bir deri parçası (parşömen) üzerine yazılmış olduğu rahatlıkla söylenebilir. Boykot sayfasının parşömen üzerine yazılmış olduğundan hareketle sayfa ve üzerindeki yazıların tahrip edilmesi meselesini değerlendirirken ilgili malzeme ve üzerine yazılan yazıların akıbetinin de buna göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunun için parşömenler ve onlar üzerine yazılan yazılar hakkında yapılan laboratuvar çalışmalarından elde edilen verilerden istifade ederek sayfanın akıbetinin değerlendirilmesi çok önemli bir konu haline gelmektedir.

Yaklaşık bir asırdan itibaren müzelerde bulunan eserleri tahrip eden, dayanıklılıklarını azaltan ve estetik açıdan değer kaybına sebep olan mikroorganizmaların tanınması ve bozucu etki mekanizmalarının araştırılması çalışmaları Amerika ve bazı Avrupa ülkelerinde devam devam ettiği gibi ülkemizde de benzer çalışmaların yapılmış olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Ayhan

[28] Abdüllatif Muhammed Selmân, "el-Verak", *Mecelletu Câmiati Dımaşk li'l-Ulûmi'l-Hendese* 22/2 (2006), 169.

[29] Yıldız, "Parşömen", 176-177.

[30] Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, nşr. İbrâhîm Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997), 23; Sait İnan, "Kitâbetle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesinde Yazı Malzemeleri", *HATİDH* 7 (Aralık 2021), 164.

[31] Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî, *Edebü'l-küttâb*, thk. Muhammed Behçet el-Eserî (Bağdad: el-Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1341/1922), 22; İnan, "Kitâbetle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesinde Yazı Malzemeleri", 167.

[32] İnan, "Kitâbetle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesinde Yazı Malzemeleri", 164.

[33] Osman Ersoy, "Kâğıt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/164.

[34] Yıldız, "Parşömen", 176-177; Ebû'l-Hasen Ali en-Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, çev. Abdülkerim Özyayın (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), 74.

[35] Hanefi Palabıyık, "Câhiliye Dönemi ve İslam'ın İlk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2007), 55.

[36] Nuray Yıldız, "Papirüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/162.

Yücel ve A. Serda Kantarcioğlu tarafından neşredilen, "Parşömen Eserlerin Trichophyton Verrucosum'un Bulaşma Kaynağı Olabileceğinin Gösterilmesi" isimli makale ve yine aynı müelliflerin "Müzelerdeki Eserlerin Bozulmasında Mikropların Rolü" isimli kitap^[37] başta olmak üzere yapılan bazı laboratuvar çalışmalarından elde edilen verilerden istifade edilerek konu izah edilecektir.

4. Sayfanın Tahribi Konusundaki Verilerin Değerlendirilmesi

Bu başlık altında boykot sayfasının yazı malzemesi olduğu anlaşılan parşömenin mekanik özelliği ile tahrip olma sebepleri üzerine yapılan bilimsel çalışmalardan elde edilen veriler esas alınarak boykot sayfasındaki bozulma etmenlerinin tespitine yönelik değerlendirmeler yapılacaktır.

Bir memeli hayvandan yüzülen ve parşömenin ham maddesi olan deri üç esas tabakadan oluşmaktadır. En dış tabaka olan epiderm (üst deri) bir sıra epitel hücrelerden oluşur. Ortada, dallanarak birbirine girmiş protein esaslı liflerden yapılmış bir bağ dokusu olan derma (iç deri) bulunur. Bu tabaka deriye esneklik ve sağlamlık veren gevşek bir tür ađ tabakasıdır. Alt tabaka olan hipoderm (deri altı) ise adele lifleri, kan damarları, sinirler ve yağ içeren kısım olup derinin işlenmesi sırasında giderilir.^[38]

İşlenmemiş hayvan postu yüzüldüğu andan itibaren kokuşur ve bozulmaya başlar. Bunu önlemek için post hemen tuzlanır ve kurutulur. Daha sonra esneklik kazandırmak, kararlı bir ürün haline getirmek, suya ve ısıya dayanıklılığını artırmak için belirli işlemlere tabi tutulur. Deri ve parşömen aynı hayvanın postunun değişik şekilde işlenmiş ürünleridir. Hayvan postunun parşömen veya deri biçiminde işlenmesi için önce çeşitli bileşimlerde hazırlanmış banyolara daldırıldıktan sonra kılları yüzeyden kazılır. Bu aşamada parşömen ve derinin üretimi birbirinden farklılaşır. Bu iki ürünün işlenmeleri farklı olduğu gibi mikroorganizmalara karşı duyarlılık ve dirençleri de hammaddenin cinsine, üretim yöntemine ve saklanma şartlarına göre değişip farklılaşmaktadır.^[39]

Bir yazı malzemesi olarak parşömen genel bir kavram olup üstüne yazılmak için işlenmiş olan herhangi bir hayvanın derisini ifade etmekle birlikte tabaklanarak işlenmiş olan deriden farklıdır. Parşömenin üretim yöntemleri orta çağdan itibaren çok az değişiklikle ana hatlarıyla aynı olup derinin proteinli liflerini gerilim altında yeniden yerleştirmeye yöneliktir.^[40] Parşömen yapmak için öncelikle yüzülen post yıkanır ve bir süre kireçli suya daldırılır. Kılları kazınır, tekrar taze kireç karışımına daldırılır ve ıslakken bir ahşap gergiye gerilerek kurumaya bırakılır. Gerili durumdayken akar su altına tutularak aralıklı yıkama ve kurutmalar tekrarlanır. Yarım ay şeklinde bir bıçakla ince tıraşlama yapılır ve kalemgir olması için sünger taşıyla ovularak düzgünleştirilir. Islak derinin gerilim altında kurutulması, ađ dokusunu oluşturan liflerin deri yüzeyine daha paralel hale gelmelerini sağlar ve parşömenin karakteristik özelliklerini belirler. Bütün bu işlemlerden sonra uygun iklim şartları altında büyük mekanik strese dayanacak elastik ve sağlam bir ürün elde edilmiş olmaktadır.^[41]

Parşömen yapımında koyun, keçi, dana, buzağı vb. birçok hayvandan elde edilen deri kullanılmıştır. Bununla birlikte, ceylan ve daha birçok hayvanın derisi de parşömen yapmak için

[37] Ayhan Yücel-Serda Kantarcioğlu, "Parşömen Eserlerin Trichophyton Verrucosum'un Bulaşma Kaynağı Olabileceğinin Gösterilmesi", *Cerrahpaşa Medical Journal* 29/3 (1998); Ayhan Yücel- Serda Kantarcioğlu, *Müzelerdeki Eserlerin Bozulmasında Mikropların Rolü* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997).

[38] Takao Someya-Amagai Masayuki, "Toward a New Generation of Smart Skins", *Nature Biotechnology* 37 (Nisan 2019), 382-388.

[39] Meruyert Kaygusuz vd., "Parşömen Tarihi ve Bergama'daki Geleneksel Parşömen Ustaları", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 12/28 (Aralık 2019), 1117-1123; Yücel- Kantarcioğlu, *Müzelerdeki Eserler*, 30.

[40] Evans EGV- Richardson MD, *Medical Mycology A practical approach* (Oxford: IRL Press, 1989), 65-88; Yücel- Kantarcioğlu, "Parşömen Eserlerin Trichophyton Verrucosum'un Bulaşma Kaynağı Olabileceğinin Gösterilmesi", 4-5.

[41] Kaygusuz vd., "Parşömen Tarihi ve Bergama'daki Geleneksel Parşömen Ustaları", 1117-1123; Yücel- Kantarcioğlu, *Müzelerdeki Eserler*, 30.

kullanılmaktadır. Parşömenin yapısı gereği higroskopik (nemçeker) bir malzeme olduğu için elde edildiği hayvanın cinsine ve cinsiyetine bağlı olarak yaklaşık %95'ini çözünmeyen kolagen oluşturur ve kolagen liflerin nem oranı ortamın bağıl nemiyle dengeli durumdadır. Dolayısıyla kuru bir ortamda yani yaklaşık %40'ın altındaki bağıl nemlerde sertleşir ve kırılma eğilimi gösterir. Nemin yükselmesiyle tekrar elastikiyet kazanırsa da uzun süre çok kuru ortamda tutulması, iki farklı malzeme olan parşömen ve boya maddelerinin boyutça farklı değişimleri sonucunda boya ve mürekkep tabakasında kavlama ve dökülmelere sebep olur.^[42]

Boykot sayfasını parşömen kabul edersek aynı durum burada da geçerli olmalıdır. Zira oldukça sıcak ve bağıl nem oranı düşük olan Mekke ikliminde üç yıl Kâbe'nin içinde saklı tutulan sayfanın benzer şekilde sertleşip kırılma eğilimi göstermesi, bu süreçte üzerindeki yazıların ham maddesi boya veya mürekkebin boyutça farklı değişimleri sonucunda boya ve mürekkep tabakasında kavlama ve dökülmelerin olduğu, bundan dolayı da sayfa üzerindeki yazıların kavlayıp dökülmüş olduğu düşünülebilir. Zira kaynaklardaki anlatımlar da bunu teyit eder niteliktedir. Buna göre sayfa yırtılmak için indirildiğinde üzerinde yazılmış metinden bir şey kalmamış gibiydi.^[43]

Deride bulunan kolagen, içerdiği yağ miktarından dolayı, eskidikçe oksitlenir ve proteinin sistemli ve düzenli olan molekül yapısı değişir. Bu süreçte kolagenin lifli yapısı bozulduğunda, lifler mekanik olarak da kırıldığından dolayı kolagen bakteri saldırılarına açık hale gelir. Ayrıca deri ve parşömenin üretimi esnasında bakteriler daha derin tabakalara sirayet ederek orada faaliyete geçmeden aylar hatta yıllarca bozulmaya yol açmadan kalabilirler ve uygun fizik ve kimya şartları (nem, sıcaklık, ışık, pH) oluştuğunda yeniden faaliyete geçebilirler.^[44]

Parşömenler, üzerine yazılan yazılar silinip tekrar yazılabilen bir yapıda üretilebiliyordu. Boykot sayfasının yazılmış olduğu parşömenin de defaten kullanılmış bir materyal olması mümkündür. Bundan dolayı da malzemede oksitlenme ve molekül yapısında oluşan değişiklikler sonucu materyaldeki kolagenin bakteri saldırılarına açık hale gelmiş olabileceği, bunun sonucunda da parşömenin üretimi esnasında daha derin tabakalara sirayet ederek orada faaliyete geçmeden uzun yıllar kalabilen bakterilerin, mikrofloranın uygun ortamı oluşturması üzerine yeniden faaliyete geçerek sayfada bozulmalara yol açtığı ve bu süreçte üzerindeki yazıların mikroorganizmalar tarafından yok edilmiş olması da makul bir çıkarım olarak görülmektedir.

Tabaklama işlemi esnasında proteinleri kimyasal yollarla bağlanmış olan işlenmiş deri mikroorganizmalar tarafından tercih edilmezken işlenmemiş ham deri olan parşömen mantarların saldırılarına açıktır. Özellikle dermatofitlerin, proteinleri parçalayan enzimler ürettikleri için deri ve parşömen ile yünlü dokumaların bozulmasında önemli rol oynadıkları belirtilmiştir.^[45] Dermatofitlerin canlılar dışında, parşömenin üretildiği hayvanın derisinde de senelerce canlı kalabildiği, derinin yapısındaki maddeleri yüzyıllara uzanacak bir süreçte parçalayarak kullandıkları ve buna bağlı olarak parşömen eserlerde yumuşama, dağılma ve kopmalar oluştuğu tespit edilmiştir.^[46]

Temel bileşenleri kolagen ve keratin olan parşömenden oluşan boykot sayfası bu özelliği dolayısıyla uzun süre parşömenin yapısındaki maddeleri parçalayıp kullanan bazı mantar türlerinin saldırısına maruz kaldığından dolayı tahribata uğramış ve sayfa üzerinde dağılma ve parçalanmalar meydana gelmiştir. Bu süreçteki tahribat esnasında sayfadaki yazıların kavlanmış, silinmiş

[42] Kaygusuz vd., "Parşömen Tarihi ve Bergama'daki Geleneksel Parşömen Ustaları", 1117-1123.

[43] İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/232.

[44] Yücel-Kantarcıoğlu, *Müzelerdeki Eserler*, 31.

[45] Serda Kantarcıoğlu, "Portolan ve Deniz Haritaları Sergisi Konservasyon Çalışmaları", *II. Müzecilik Semineri Bildirileri* (İstanbul: Birlik Ofset, 1994), 70-73.

[46] Yücel-Kantarcıoğlu, "Parşömen Eserlerin Trichophyton Verrucosum'un Bulaşma Kaynağı Olabileceğinin Gösterilmesi", 4-5.

veya oksitlenmiş olmasından dolayı sayfa üzerinde yazılı bir metin kalmamıştır. Parşömen ve deri üzerine laboratuvar ortamında yapılan bilimsel çalışmalardan elde edilen veriler bu ihtimallerin imkân dahilinde olduğunu göstermektedir.

Ayrıca üretim işlemleri esnasında parşömene nüfuz eden bakterilerin faaliyete geçebilmesi için uygun iklim koşullarının oluşması gerekmektedir. Çünkü iklim koşulları organik eserlerin mikrop kökenli bozulmalarında her zaman belirleyici unsurdur. Buna göre; deri ve parşömen gibi daha higroskopik olan malzemelerde mantar ve bakterilerin gelişebilmesi için materyalin bulunduğu ortamda havanın nem oranının %65'in üzerinde ve malzemenin nem çekici özelliğinin de %10'un üzerinde olması gerekmektedir. Yine mikroorganizmaların yazı malzemesinde üreyip gelişmesinde sıcaklıkta önemli rol oynar. Genellikle 18 derece üzerindeki sıcaklıkların mikroorganizmaların gelişmesine sebep olacağı da belirtilmektedir. Aynı şekilde ışık yoğunluğu da mikroorganizmaların gelişme hızına etki etmektedir. Yine bu kapsamda tozların da büyük etkisi vardır. Çünkü materyal üzerinde biriken tozlar mikropların üremesini kolaylaştıran bir unsur olabilmektedir. Parşömenlerin üzerinde biriken toz tabakası malzemedeki bazı besinleri kullanarak gelişen mikroorganizmalar için parşömenin kendisinden daha kolay kullanılabilir maddeler oluşturur. Nitekim yapılan laboratuvar çalışmaları tozun heterojen bir bileşimi olduğunu, haşere yumurtaları ve farklı yapılar da kimya maddeleri içerdiğini göstermiştir.^[47]

Boykot sayfasının mikroflorası yukarıdaki verileri teyit etmektedir. Her ne kadar sayfanın bulunduğu ortamın bağıl nem oranı yüksek değilse de sıcaklığın çok yüksek olması, ortamın ışık yoğunluğu ve sayfa üzerinde birikmiş tozlar ve o tozların içerisinde barındırmış olduğu haşere yumurtaları gibi muhtemel etkenler, üretimi esnasında parşömene nüfuz eden bakterilerin faaliyete geçebilmesi için uygun iklim koşullarını oluşturmuş olmasından dolayı boykot sayfası tabii bir tahribata maruz kalmıştır. Kâbe içerisinde nem oranı yüksek değilse de yapının içerisinde bulunan sayfanın suya maruz kalmış olması muhtemeldir. Çünkü tarihin bazı dönemlerinde Mekke'de büyük sel baskınlarının olduğu bilinmektedir.^[48] Her ne kadar boykot yıllarında Mekke'de bir sel baskının olduğu yönünde bir bilgiye ulaşılamamışsa da şehirde zaman zaman yağan şiddetli yağmurlar sonucunda bina içerisine suyun sızdışması ve bu akıntıya maruz kalan sayfanın ıslanması sebebiyle nemlenmesi ve bozulma süreçlerinin meydana gelmesi ihtimal dahilinde görülebilir. Böylece hem parşömenin fiziki yapısı bozulmuş hem de üzerindeki yazılar silinip kaybolmuştur. Bu kapsamda ışık yoğunluğuna da dikkat çekmek gerekmektedir. Sayfanın Kâbe içerisinde korunduğu bilinmektedir. Kâbe her ne kadar kapalı bir alan olsa da boykot yıllarında haftada en az iki gün açık tutulmuş olduğuna bakılacak olursa^[49] sayfanın önemli derecede ışık etkisine maruz kalmış olması ihtimal dahilindedir. Aynı şekilde Kâbe'nin etrafında günün her saati kalabalık insan kitlelerinin bulunduğu hesaba katılırsa bu süreçte ortamın ciddi oranda toz birikimine maruz kalmış olma ihtimali oldukça yüksektir. Muhtemelen bundan dolayı olsa gerekir ki daha sonraki dönemlerde Kâbe'nin belirli periyotlarla yıkanıp temizlenmesi adet haline getirilmiştir. Sayfanın suya maruz kalması, ortamın ışık yoğunluğu ve toz birikintilerinin sayfa üzerinde mikroorganizmaların gelişmesine zemin hazırlamış olması sonucunda sayfanın fiziki yapısında bozulmalar oluşmaya başlamış ve bu kapsamda metni oluştıran yazılar silinip kaybolmuştur. Boykot sayfası yırtılmak için yerinden indirilip açıldığında ise sayfa üzerinde yazılı bir metnin kalmadığı görülmüştür.

Doğada yaşayabilen bazı mantar çeşitleri, insanlar ve hayvanların deri, tırnak ve kıl gibi keratinli dokularında parazitlenerek mantar enfeksiyonlarına sebep olmaktadır. Bir tür

[47] Yücel-Kantarcioglu, *Müzelerdeki Eserler*, 22, 31, 53, 54, 55, 56, 115, 141.

[48] Ercan Cengiz, "Câhiliye Dönemi'nden Emevîler'in Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları", *Turcology Research* 75 (Eylül 2022), 486-487.

[49] Ünal, "Kâbe", 21.

küf mantarı olan dermatofitler, deri saç ve tırnakların ana bileşenini oluşturan keratini besin olarak kullanılmaktadırlar. Diğer taraftan, işlenmemiş deri olan parşömen, kolagen esaslı olup keratin, elastin ve çok az miktarda albümin ile globulin ile farklı biçimlerde yağ bulundururlar ve bunlar hidrolize uğrayarak yağ asitleri meydana getirirler. Bu sebeplerle parşömenin içerdiği bol vitaminler mikroorganizmalar için besin kaynağı oluşturur ve bunların saldırılarına maruz kalırlar.^[50] Benzer durum boykot sayfası hakkında da geçerli olabilir. Zira parşömenin içerdiği vitaminlerden beslenen mikroorganizmaların saldırıları sonucu sayfanın fiziksel ve kimyasal özelliklerinde tahribat meydana gelmiş, bunun sonucunda sayfa üzerindeki yazıların silinmiş olabileceği varsayılabilir.

Parşömenin içinde bulunduğu mikroflora ve havanın mikrop içeriğinin onun mekanik özellikleri ile üzerindeki yazıların sağlığını etkilediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla parşömenlerde mikrop gelişmesi ve bundan dolayı meydana gelen tahribatlarda malzemenin içinde bulunduğu mikrofloradaki sıcaklık, nem, ışık miktarı ve türü, materyalin muhafaza edildiği yapının konum ve özelliği, yine materyalin yapısındaki bazı kalıntılar ile kalitesiz malzemenin kullanılmış olması bu kapsamdaki en büyük faktörlerdir. Bu bağlamda organik malzemedan üretilen parşömenin bozulmasında etkili olan mikroorganizmaların, zengin enzimleri vasıtasıyla parşömenin yapısını ayrıştırarak tahrip olmasında büyük rol oynadıkları, ayrıca bazı mantar türlerinin parşömen üzerinde uzun yıllar varlığını muhafaza ettiği ve zamanla bu mantarların ilgili materyal üzerinde tahribata sebep olduğu anlaşılmaktadır.^[51]

Sayfanın tahribatı konusunda parşömen haricinde bir diğer önemli faktör de malzeme üzerine işlenen boya veya mürekkeptir. Zira üzerine mürekkeple yazı yazılan malzemelerde, içeriğindeki bazı bileşimlerden dolayı mürekkebin kendisinin de tahribata uğrayabildiği tespit edilmiştir. Eski dönemlerde kullanılan mürekkepler; lamba isi ve Arap zıncıyla hazırlanmış, farklı tonlar elde etmek için az miktarda mürver yemişi, soğan kabuğu, katır tırnağı gibi bitkilerle ilgili katkılar veya çivit, sirke, şap, jengar (bakır pası) ve demir pası ilave edilerek yapılabiliyordu. Mürekkebin içeriğindeki bazı bileşenlerden dolayı mikroorganizmalar mürekkeplere de saldırabilmektedirler. Özellikle demirli mürekkeplerde bazı mantarların metni asitlendirerek sarı ve kahve rengi lekelerle yol açtıkları saptanmıştır. Yine mürekkeplerdeki renk değişimi ve solmalarda da bazı mantar türlerinin etkili olduğu belirtilmektedir.^[52]

Boycot sayfasının tahribinden bahsedilirken genel olarak sayfadaki yazıların silinip yok olduğu ve sadece Allah isminin yazılı kaldığına vurgu yapılmaktadır.^[53] Sayfanın mürekkeple yazılmış olduğu düşünülürse, mürekkebin içeriğindeki bazı bileşenlerden dolayı mikroorganizmaların sayfada mürekkeple yazılan yazılara saldırarak tahrip ettikleri, hatta zengin enzimleri vasıtasıyla yazıları yiyip yok ettikleri düşünülebilir. Zaten boykotun tahribinden bahseden kaynakların genel olarak sayfanın güveler tarafından tahrip edildiği ve üzerindeki yazıların bunlar tarafından yendiği yönündeki kayıtları da varılan bu sonucu teyit etmektedir. Bu bağlamda kaynakların hemen hepsinin belirttiği nokta sayfayı yırtmak için yerinden indirip açtıklarında sayfa üzerindeki yazıların güve tarafından yendiği ve Allah'ın isim ve sıfatları dışında, boykot metnini oluşturan yazıların yok olduğu meselesidir.^[54]

Sayfanın mikroorganizmalar (güve) tarafından yendiğinden bahseden kaynaklar genellikle bu durumu ifade etmek için *lehase* “لحس” fiilini kullanılmaktadırlar. Buna göre güvenin sayfada yazılan

[50] Yücel-Kantarcıoğlu, *Müzelerdeki Eserler*, 32; Yücel-Kantarcıoğlu, “Parşömen Eserlerin Trichophyton Verrucosum'un Bulaşma Kaynağı Olabileceğinin Gösterilmesi”, 4-5.

[51] Yücel-Kantarcıoğlu, “Parşömen Eserlerin Trichophyton Verrucosum'un Bulaşma Kaynağı Olabileceğinin Gösterilmesi”, 4-5.

[52] Yücel-Kantarcıoğlu, *Müzelerdeki Eserler*, 40.

[53] İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/232.

[54] İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/232; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/279; Belâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/234.

her Őeyi yediği ve sayfa üzerinde Allah'ın ismi dışında hićbir yazı kalmadığı ifade edilmektedir. Lehasa filine sözlükler genellikle tabak ve kse gibi Őeylerin üstünü dil ile yalamak, güvenin yönü yemesi, ćekirgenin ađać ve yeşil yaprakları yemesi anlamını vermektedirler.^[55] Yalamak anlamında özetlenebilecek bir kelimenin bu kapsamda kullanılmış olması sayfanın fiziki yapısından ziyade üzerindeki yazıların tahrip olmuş olduğu düşüncesini ćađrıřtırmaktadır. Bu durumda özetle Őöyle bir sonuca varılabilir: Yukarıda aćıklanan etkenler doğrultusunda ve ortamın Őartları sonucunda Kâbe'de asılı bulunan boykot sayfasının fiziki yapısında mikroorganizmalar geliştiğini ve kaynaklarda güve olarak ifade edilen gözle görülmeyen bu canlıların sayfa üzerindeki yazıları yiyip yok ettiğini ifade etmek mümkündür.

Sonuç

Arřiv, müze ve kütüphane gibi kapalı ortamlarda bulunan parşömen ve deri gibi organik eserlerde mikropların yaptıkları tahribat incelenmiş ve bu eserlerde karşılaşılan mikrobiyoloji kökenli bozulmaların etkenlerine yönelik teşhis ve tanımlar yapılmıştır. Boykot sayfasının da aynı Őekilde parşömen olması nedeniyle bu ćalıřmalardan elde edilen veriler ışığında boykot sayfasının tahribi konusunda bazı teşhis ve tespitlerde bulunulmuştur.

ćok sıcak ve bađıl nem oranı düřük olan Mekke ikliminde ć yıl Kâbe'nin ićinde saklı tutulan parřömen üzerine yazılmıř boykot sayfası bulunduđu ortamın mikrofloras geređi sertleřip kırılgan hale gelmiřtir. Bu srećte parřömen ile üzerindeki yazıların ham maddesi mürekkebin boyutća farklı deđiřimleri sonucunda mürekkep tabakasında kavlama ve dökülmelerin meydana geldiđi, bundan dolayı da sayfa üzerindeki yazıların kavlayıp dökülmüř olduđu düřünülebilir.

Boykot sayfasının yazılmış olduğu parşömenin defaten kullanılmış bir materyal olması ihtimaline binaen malzemede oksitlenme ve molekül yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. Bunun sonucunda parşömen sayfanın bakteri saldırılarına aćık hale gelmiş olabileceği, ayrıca parşömenin üretimi esnasında daha derin tabakalara sirayet ederek orada faaliyete gećmeden uzun yıllar kalabilen bakterilerin, mikrofloranın uygun ortam oluşturması üzerine yeniden faaliyete gećerek sayfayı tahrip ettiği ve üzerindeki yazıların kaybolmasına sebep olmuş olabileceği varsayılabilir.

Parřömen sayfa keratin ve kolagen bileřenlerini ićerdiđinden dolayı uzun süre parřömenin yapısındaki bu maddeleri parćalayıp kullanan bazı mantar türlerinin saldırısına maruz kalmıř ve sayfa üzerinde dađılma ve parćalanmalar meydana gelmiřtir. Bu srećteki tahribat esnasında sayfadaki yazıların kavlamıř, silinmiř veya oksitlenmiř olmasından dolayı sayfa üzerinde yazılı bir metin kalmamıř olabilir.

Sayfanın muhafaza edildiği ortamda sıcaklığın ćok yüksek olması, ortamın ışık yoğunluğu ve sayfa üzerinde birikmiş tozlar ve o tozların ićerisinde barındırmış olduğu haşere yumurtaları gibi muhtemel etkenler boykot sayfasını tabii bir tahribata maruz bırakmış olabilir. Bunun sonucunda ise parşömenin fiziki yapısında bozulmalar oluşmuş ve üzerindeki yazılar silinip kaybolmuştur.

Organik malzemeden üretilen parşömen sayfanın bozulmasında mikroorganizmalar etkili olmuş ve zengin enzimleri vasıtasıyla parşömenin yapısını ayrştırarak bozulmasında rol oynamış olabilirler. Yine bazı mantar türlerinin de parşömen sayfa üzerinde uzun yıllar varlığını muhafaza edebildiği ve zamanla bu mantarların boykot sayfası üzerinde tahribata sebep olabileceği ihtimal dahilindedir. Bu ve benzer faktörlerden dolayı sayfası ve üzerindeki yazılar tahrip olmuş olabilir.

Mürekkebin ićeriđindeki bazı bileşenlerden dolayı mikroorganizmaların sayfada mürekkeple yazılan yazılara saldırarak tahrip ettikleri, hatta zengin enzimleri vasıtasıyla yazıları yiyip yok

[55] İbn Manzûr, "Lhs", 6/205.

ettikleri düşünülebilir. Zaten boykotun tahrifinden bahseden kaynakların genel olarak sayfanın güveler tarafından tahrip edildiği ve üzerindeki yazıların bunlar tarafından yendiği yönündeki kayıtları da varılan bu sonucu teyit etmektedir.

Sonuç itibarıyla bütün bu ihtimaller göz önünde bulundurulunca; konu ile ilgili rivayetlerin kuşkulu olduğu yönündeki hipotezlerin tutarlı olmadığı, aceleci ve genelleyici bakışla çok sayıda rivayeti görmezden gelmenin bilimsel bir yaklaşım olamayacağı anlaşılmaktadır. Dönemin şartlarında mahiyeti tam olarak anlaşılabilen boykot sayfasının tahribi meselesinin günümüzde deri ve parşömen üzerine yapılan laboratuvar çalışmalarında elde edilen bilimsel veriler ışığında anlaşılması makul ve izahının mümkün hale geldiği, kimyasal ve fiziksel açıdan kısmî tahribata uğrayan boykot sayfası üzerinde oluşan mikroorganizmaların sayfa üzerindeki yazıları silip yok ettiği tahmin edilmektedir.

Kaynakça

- Azimli, Mehmet. "Mekke Dönemindeki Boykot Yılları Üzerine Bazı Mülahazalar". *İstem* 4/7 (2006), 55-64.
- Balcı, İsrâfil. "Kâbe'ye Asılan Boykot Sayfasının Tahrifiyle İlgili Rivayetlerin Tahlili". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/2 (2006), 41-57.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eşraf*. nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikî. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1996.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*. Beyrut: Dâru's-Sâkî, 1422/2001.
- Cengiz, Ercan. "Câhiliye Dönemi'nden Emevîler'in Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları". *Turcology Research* 75 (Eylül 2022), 485-491. <https://doi.org/10.5152/JTRI.2022.4528>
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *Sîretü'n-Nebeviyye fî davi'l-Kur'âni ve's-sünne*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Ersoy, Osman. "Kâğıt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/163-166. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Evans EGV- Richardson MD. *Medical Mycology A practical approach*. Oxford: IRL Press, 1989.
- Hayırlıdağ, Mustafa. "Mısır Tıbbının Gizemi Papirüsler". *ATAD* 4 (2021), 68-85.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *Sîretü'n-Nebeviyye*. nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2004.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr. *Sîretü İbn İshâk*. nşr. Ahmed Ferîd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- Aydınlı, Abdullah. "Sahife". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/522-523. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. nşr. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- İbn Seyyidünnâs, Ebu'l-Fidâ Muhammed b. Muhammed. *'Uyûnu'l-eser fî funûni'l-meğâzî ve's-şemâil ve's-siyer*. nşr. Muhammed el-İd el-Hatrâvî- Muhyiddîn Mestû. Medine: Dâru't-Türâs, 1992.
- İbn'ül-Esîr, İzzüddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem. *el-Kâmil fî't-târîh*. Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
- İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. nşr. İbrâhîm Ramazan. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1417/1997.
- İnan, Sait. "Kitâbetle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesinde Yazı Malzemeleri". *HATİDH* 7 (Aralık 2021), 156-191.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb. *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*. nşr. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Kantarcioglu, A. Serda. "Portolan ve Deniz Haritaları Sergisi Konservasyon Çalışmaları". *II. Müzecilik Semineri Bildirileri*. İstanbul: Birlik Ofset, 1994.
- Kılıç, Ünal. *İslam'ın Zor Yılları ve İlk Boykot*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2016.
- Kaygusuz, Meruyert vd. "Parşömen Tarihi ve Bergama'daki Geleneksel Parşömen Ustaları". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 12/28 (Aralık 2019), 1116-1133. <https://doi.org/10.12981/mahder.618953>

- Makrîzî, Takiyyüddîn Ahmed b. Ali. *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'n-Nebiyi mine'l-ahvâli ve'l-embvâli ve'l-hafedeti ve'l-metâ'*. Thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali. *Rahmet Peygamberi*. çev. Abdülkerim Özeydin. İstanbul: İz Yayıncılık, 2020.
- Palabıyık, Hanefi. "Câhiliye Dönemi ve İslam'ın İlk Yıllarında Okuma-Yazma Faaliyetleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2007), 31-68. <https://doi.org/10.60163/hbv.107.014>
- Selmân, Abdüllatîf Muhammed. "el-Verak". *Mecelletu Câmiati Dimaşk li'l-Ulûmi'l-Hendese* 22/2 (2006), 150-190.
- Someya, Takao- Masayuki, Amagai. "Toward a New Generation of Smart Skins". *Nature Biotechnology* 37 (Nisan 2019), 382-388. <https://doi.org/10.1038/s41587-019-0079-1>
- Sûlî, Ebû Bekir Muhammed b. Yahyâ. *Edebü'l-küttâb*. Thk. Muhammed Behçet el-Eserî. Bağdad: el-Mektebetü'l-Arabiyye, Mısır: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1341/1922.
- Şenyayla, Gencal. *Müşriklerin Hz. Peygamber ve Müslümanlara Karşı Uyguladıkları Boykot Olayı*. Denizli: Boy Yayınları, 2018.
- Şenyayla, Gencal. "Şi'b Kavramı Işığında Şi'bu Ebî Tâlib'in Mekânsal Tespiti". *Universal Journal of Theology* 6/1 (Haziran 2021), 291-323.
- Ünal, Sadettin. "Kâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/14-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. nşr. Abdülemîr Mühennâ. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- Yıldız, Nuray. "Pahirüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/162-163. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yıldız, Nuray. "Parşömen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/176-177. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yücel, Ayhan- Kantarcıoğlu. A. Serda. "Parşömen Eserlerin Trichophyton Verrucosum'un Bulaşma Kaynağı Olabileceğinin Gösterilmesi". *Cerrahpaşa Medical Journal* 29/3 (1998), 151-155.
- Yücel, Ayhan- Kantarcıoğlu, A. Serda. *Müzelerdeki Eserlerin Bozulmasında Mikropların Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm*. nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993.

Siyer-Tefsir İlişkisi: Nisâ Sûresi 94. Âyetin Sebeb-i Nüzûlü Bağlamında

*Sirah-Tâfsir Relationship: Sûra al-Nisâ 94
in the Context of Asbâb al-Nuzûl*

Fatih OĞUZAY*

Makale Bilgisi / Article Information

Article Type (Makale Türü): *Research Article* (Araştırma Makalesi)

<https://doi.org/10.56288/siyer.1435008>

Date of Submission (Geliş Tarihi): 10.02.2024

Date of Acceptance (Kabul Tarihi): 25.03.2024

Date of Publication (Yayın Tarihi): 30.04.2024

Citation / Atıf: Oğuzay, Fatih. "Siyer-Tefsir İlişkisi: Nisâ Sûresi 94. Âyetin Sebeb-i Nüzûlü Bağlamında". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 16 (Nisan 2024), 19-44.

Peer-Review (Değerlendirme): *Double anonymized – At Least Two External* (Çift Taraflı Körleme / En Az İki Dış Hakem).

Ethical Statement (Etik Beyan): *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.* (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).

Plagiarism Checks (Benzerlik Taraması): *Yes* (Evet) – intihal.net

Conflicts of Interest (Çıkar Çatışması): *The author(s) has no conflict of interest to declare* (Çıkar çatışması beyan edilmemiştir).

Complaints (Etik Beyan Adresi): sad@siyeryayinlari.com

Grant Support (Finansman): *The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.* (Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır).

Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans): *Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.* (Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır).

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı. Çanakkale-Türkiye. (Assoc Professor, Çanakkale Onsekiz Mart University Faculty of Divinity, Department of Islamic History). foguzay@comu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2339-3815. ROR ID: <https://ror.org/05rsv8p09>.

Öz

Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini açıklamayı ve yorumlamayı amaç edinen tefsir ilmi ile Hz. Peygamber'in hayatını bütün yönleriyle ele alan siyer ilmi arasında tabii olarak sıkı bir irtibat söz konusudur. Kur'ân'da Hz. Peygamberin şahsiyeti, hayatı, savaşları, muhatapları ve dönemi hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Kur'ân'ın kendine özgü üslubuyla zikrettiği bu detaylar siyer ilminin ortaya çıkıp şekillenmesinde belirleyici olmuş ve bunun bir sonucu olarak tefsirler, siyer ilminin kaynakları arasında yer almıştır. Buna karşın bilhassa bazı hadiseler üzerine nazil olduğu bilinen âyetlerin tefsirinde siyer ilmi son derece önemli bir kaynaklık değeri taşımaktadır. Genel manada ise Kur'ân mesajının daha iyi anlaşılması için nüzûl döneminin bilinmesi bağlamında siyer, tefsir ilmine katkı sağlamaktadır. Araştırma, bu iki ilim arasında zikredilen irtibatın bir örnek üzerinden değerlendirilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmanın temel konusu, bir seriyyede yaşanan olay üzerine nazil olduğu belirtilen Nisâ sûresi 94. âyetin sebab-i nüzûlü hakkında tefsir ve siyer kaynaklarında yer alan verilerin değerlendirilmesidir. Nüzûl sebebinin tefsir ve siyer kaynaklarında ne şekilde ele alındığı, zikredilen olaylar ve yorumlar arasında nasıl bir tercihte bulunulduğu üzerinde durulmuştur. Tefsirlerde Benî Mürre Seriyyesi'nde yaşanan bir olayın nüzûl sebebi olarak öne çıkarıldığı görülmekle birlikte başka hadiseler de zikredilmektedir. Buna karşın siyer kaynaklarında ise Batn-ı İdam Seriyyesi'nde yaşanan benzer bir olayın nüzûl sebebi olarak verilmesi temel problemi oluşturmaktadır. Yöntem olarak öncelikle başlıca tefsir kaynaklarından hareketle ilgili âyetin sebab-i nüzûlü olarak zikredilen haberlerin tespiti yapılmıştır. Müfessirlerin söz konusu haberleri nüzûl sebebi bağlamında nasıl değerlendirdikleri ve yorumladıkları tahlil edilmiştir. Ardından tefsirlerden elde edilen bu tarihi veriler, siyer ve İslâm tarihi kaynaklarında yer alan bilgilerle mukayeseli olarak irdelenmiştir. Nihâyetinde elde edilen veriler üzerinden siyer-tefsir ilişkisine dair tespitler yapılmış ve önerilerde bulunulmuştur. Siyer ilminin, bilhassa belirli bir olay üzerine nazil olduğu bilinen âyetlerin anlaşılmasındaki rolü üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Tefsir, Esbâb-ı Nüzûl, Benî Mürre Seriyyesi, Batn-ı İdam Seriyyesi.

Abstract

There is naturally a close connection between the science of tafsir, which strives to understand the verses in the most accurate way, and the science of sirah, which deals with all aspects of the Prophet's life. The Qur'ân contains important information about the Prophet's personality, life, wars, interlocutors and period. These details, mentioned in the Qur'ân's unique style, were decisive in the emergence and shaping of the science of Sira. As a result of this, commentaries have become among the sources of sirah science. On the other hand, it is necessary to benefit from the science of Sira in understanding the verses that are known to have been revealed, especially about some events. In general terms, it is important to know the period of the Sirah in order to understand the message of the Qur'ân. The research was prepared to evaluate the connection between these two sciences. The main subject of the study is the evaluation of the data in the tafsir and sirah sources about the reason for the revelation of the 94th verse of the Nisa sura, which is stated to have been revealed upon an event that took place in an expedition. It was emphasized how the reason for the revelation of the verse was discussed in the tafsir and sirah sources and how a choice was made between the mentioned events and interpretations. In the commentaries, an event that took place in the Bani Murra Expedition is highlighted as the reason for the verse, but other events are also mentioned. On the other hand, in the Sirah sources, it is seen that a similar event that took place in the Batn-ı İdam Expedition is given as the reason for the verse. These differences regarding the reason why the verse was revealed constitute the main problem. The events mentioned as the reason for the relevant verse in some main tafsir sources have been identified. It was emphasized how the commentators evaluated the narrations in question and how they interpreted the verse. Then, the historical events obtained from tafsir sources were examined from sirah and Islamic history sources. Thanks to these data, determinations were made on the relationship between sirah and tafsir. The role of Sira science, especially in understanding the verses related to certain historical events, is emphasized.

Keywords: Sirah, Tafsir, Asbâb al-nuzûl, Bani Murrah Expedition, Batn al-Idam Expedition.

Giriş

Âyetleri yorumlama gayesiyle, dil bilimleri ve Kur'ân ilimlerinin yanı sıra hadis ve tarih gibi rivayet ilimlerinden de istifade eden tefsir, Hz. Peygamber'in hayatını ele alan siyer ilmi ile şüphesiz yakın bir irtibat içerisinde dir.^[1] Zira Kur'ân âyetleri, Hz. Peygamber'in hayatının risâlet döneminde peyder pey nazil olmuştur. Bu nedenle Kur'ân'ın nazil olduğu dönemin bilinmesi tefsir ilmi açısından son derece önemlidir. Ancak burada kastedilen her bir âyetin tarihi bir arka planla izah edilmesi değildir. Nitekim sadece 500 kadar âyetin yaşanan bazı tarihi olaylar, sorulan sorular gibi müşahhas meseleler üzerine nazil olduğu kabul edilmektedir.^[2] O halde özelde bu âyetlerin sebab-i nüzûlü bağlamında siyer ilminden istifade edilmesi gerekirken genel manada ise nüzûl ortamı şartlarının bilinmesi Kur'ân mesajının anlaşılması açısından önem arz etmektedir.^[3] Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e atfedilen önem ve değer yanısıra Resûlullah'ın şahsiyeti, dönemindeki olaylar, savaşlar ile çağdaşları hakkında verilen bilgiler siyer ilminin teşekkülünde ve hatta sistematığının oluşmasında etkili olmuştur.^[4] Dolayısıyla bu iki ilim arasındaki etkileşimin karşılıklı olduğu açıktır.

Araştırmada Nisâ sûresi 94. âyetin nüzûl sebebi bağlamında siyer ilminin tefsire katkısı üzerinde durulacaktır. Nitekim tefsir ilminin tanımı yapılırken sarf, nahiv ve belâgat gibi dil bilimlerinin yanı sıra esbâb-ı nüzûl ve tarih gibi rivayet ilimlerinden istifade edilmesinin gerekliliği ifade edilmektedir.^[5] Tefsir tanımları üzerinden yapılan bir araştırmaya göre nüzûl ortamının tarihsel koşulları, tarih boyunca tefsir ilminde önemli bir yer işgal etmiştir. Hatta bazı dönemlerde birincil derece önemi haiz olduğu iddia edilerek adeta tefsirin siyer eşliğinde yapılması gerekliliği savunulmuştur.^[6]

Tefsircilere göre âyetlerin sebab-i nüzûlü herhangi bir şekilde muhakeme yöntemiyle veya ichtihadla tespit edilemez. Bu hususlar, ancak hadis usulü açısından sıhhat şartlarını taşıyan ve sahih bir senedle Hz. Peygamber'e ulaşan rivayetlerle belirlenebilir. Dolayısıyla sebab-i nüzûlün tespitinde, bizzat ilgili tarihi olaya şahit olan veya bilgisine sahip bulunan bir sahâbîden gelen sahih rivayet şartı önemlidir. Birden çok rivayetın bulunması durumunda ise öncelikle sahih rivayetlerin dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir.^[7]

Sebab-i nüzûl konusunda sahîh rivayetlere yapılan vurgunun siyer-tefsir ilişkisine olumsuz manada etki ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte siyer-megâzî ilimlerinde isnâd kullanılmadığı gerekçesiyle oluşturulan olumsuz algının, aslında gerçekçi temelleri bulunmayan genellemelerden ibaret olduğuna da dikkat çekilmektedir. Hatta bu amaçla meşhur siyer âlimleri cerh ve tadil açısından değerlendirilmiş, kütüb-i sitte içerisinde yer alan rivayetlerine işaret edilmiştir. Örneğin İbn Şihâb ez-Zührî'nin isnadı en iyi bilen dört kişiden biri olduğu, bin civarında hadis naklettiği ve kütüb-i sitte eserlerinin hepsinde rivayetlerine yer verildiği belirtilmiştir. Dolayısıyla siyer ve megâzî eserlerinde yer alan tüm rivayetlerin isnadsız olmadığı vurgulanmaktadır.^[8] Görüldüğü kadarıyla burada siyer kaynakları hakkındaki olumsuz genellemenin doğru olmayacağı belirtilmekte,

[1] Abdülhamit Birışık, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/281.

[2] Muhsin Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/360.

[3] İsmail Yiğit, "Kur'ân ve Sîretü'n-Nebî", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II*, ed. Bedrettin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001), 96-100.

[4] Mustafa Fayda, "Siyer ve Megâzî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/319-320; Kur'ân ve Siyer ilişkisi için örneğin bk. İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Yarın Yayınları, 2016).

[5] Birışık, "Tefsir", 40/281-290.

[6] Muhammed Çoşkun, "Tefsir-Siyer İlişkisinin Tarihsel ve Kuramsal Problemleri: Tefsir Tanımları Çerçevesinde Sîret-Nüzûl İlişkisinin Hermenötiği", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 253-259.

[7] Demirci, "Esbâb-ı Nüzûl", 11/360-361.

[8] Fatih Özaktan, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü* (İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017), 103-105.

özellikle muteber sened kullanan rivayetlerden istifade edilmesi üzerinde durulmaktadır. Nitekim savaş ve benzeri tarihi olayların anlaşılması açısından güvenilir siyer rivayetlerine başvurmanın gerekliliği ifade edilirken de bu güvenilirliğin Kur’ân ve sahih hadisler çerçevesinde tespit edilebileceği belirtilmektedir. Âyet ve sahih rivayetlerle çelişen yeni bilgiler ortaya koymadığı müddetçe siyer rivayetlerinin tefsir ilmine katkısından bahsedilmektedir.^[9] Ayrıca siyer kaynaklarının Kur’ân tarihi, Kur’ân ilimleri ve tefsir yöntemleri açısından bu alana katkılar sağladığı ortaya konulmaktadır.^[10] Bilhassa askerî ve siyasî olaylarla ilgili olarak nazil olan âyetlerin anlaşılmasında siyer ilminden istifade edilmesi önemlidir.^[11] Bununla birlikte aradaki irtibat esbâb-ı nüzûl ile sınırlı olmadığından bu iki ilmi birbirinden bağımsız bir şekilde ele almak doğru değildir. Aksi takdirde Kur’ân’ın yanlış anlaşılması dahi söz konusudur.^[12] Bu önemi nedeniyle Kur’ân nüzûl tarihi ve kronolojisinin tarihî bir perspektifle, tarihin konusu olarak ele alınması da önerilmektedir.^[13]

Bu araştırmada, İslâm’a girdiğini belirten bir kimsenin Müslüman askerler tarafından öldürülmesi üzerine nazil olduğu bilinen Nisâ sûresi 94. âyeti bağlamında siyer-tefsir ilişkisi üzerinde durulacaktır. Bu örnek olay üzerinden müfessirlerin ve siyer âlimlerinin konuyla ilgili tespitleri ve ilgili tarihi olay hakkında verdikleri bilgiler karşılaştırılacaktır. Böylece siyer ilminin esbâb-ı nüzûlün anlaşılmasındaki rolü bağlamında tefsir ve siyer ilimleri arasındaki ilişki değerlendirilecektir.

“Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek ‘Sen mü’min değilsin’ demeyin; çünkü Allah katında sayısız ganimetler vardır. Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lütufta bulundu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”

meâlindeki bu âyetin bir seriyye sonrasında nazil olduğu kabul edilmektedir. Seriyeye esnasında karşılaşılan bu kimsenin “lâ ilâhe illallah”, “Ben Müslümanım.” veya “Ben de sizdenim.” dediği, İslâm selamıyla selam verdiği, velhasıl bir şekilde Müslüman olduğunu belirttiği halde seriyyedeki Müslümanlar veya bir Müslüman asker tarafından öldürüldüğü gibi haberler mevcuttur. Ancak tefsirlerde konuyla ilgili rivayetlerin çeşitlilik arz ettiği ve zaman zaman hadiselerin birbiriyle karıştırıldığı görülmektedir.

Öncelikle araştırmanın konusunu teşkil eden Nisâ sûresi 94. âyetin sebep-i nüzûlü olarak değerlendirilen tarihi olay hakkında müfessirlerin tespitlerine kronolojik bir sıralama ile yer verilecek, ardından onların bu konudaki tespit ve yorumları siyer ve İslâm tarihi kaynaklarındaki verilerle karşılaştırılacaktır. Böylece âyetin sebep-i nüzûlünün yanı sıra bahsi geçen tarihi olay ve şahısların da en doğru şekilde tespiti hedeflenmektedir. Nihai amaç ise örnek bir olay üzerinden siyer-tefsir ilişkisinin anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

Araştırmanın kapsamını genişletmemek maksadıyla kaynaklar büyük oranda ele alınan iki temel alanla sınırlandırılmıştır. Esbâb-ı nüzûl meselesinde bilhassa sahih rivayetlere vurgu yapıldığından meselenin hadis rivayetleri bağlamında ele alınması ayrı bir çalışma konusudur. Zira hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerin çokluğu ve aktarılan hadiselerin çeşitliliği meselenin müstakil olarak tetkikini gerekli kılmaktadır.

[9] Özaktan, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*, 117- 118.

[10] Nurdan Mendes, *Siyer-Tefsir İlişkisi İbn Hişâm Örneği* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 59-227.

[11] Örneğin bk. Mustafa Soyca, *Mukâtil b. Süleyman’ın Tefsir adlı Eserindeki Meĝâzî Bilgilerinin Tesbit ve Değerlendirmesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Mustafa Özkan, “Fetih Sûresi Bağlamında Siyer-Tefsir İlişkisi”, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 245-252; Muhammet Karaosman, *Siyer-Tefsir İlişkisi Bağlamında “Cihad ve Kital’e Dair Kronolojik Bir İnceleme* (Anakara: Ankara Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2018).

[12] Korkut Dindi, “Siyer-Tefsir İlişkisi”, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 273.

[13] Selim Türcan, “Tefsir, Siyer, Tarih Bağlamında Kur’an’ın Kaynaklığı Üzerine”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (2019), 632-633.

1. Âyetin Sebeb-i Nüzûlü Hakkında Müfessirlerin Görüşleri

Burada mümkün olduğunca kronolojik bir sıralama ile müfessirlerin âyetin sebeb-i nüzûlü hakkındaki görüşleri aktarılacak ve olayı nasıl değerlendirdikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Her bir müfessirin sebeb-i nüzûlle ilgili görüşlerini bütüncül bir şekilde görebilmek amacıyla mesele, nüzûl sebebi olarak zikredilen tarihi olaylar bağlamında değil tefsirler merkezinde ele alınmıştır. Böylece müracaat edilen her bir müfessirin âyetin iniş sebebi olarak hangi olayı veya olayları zikrettiği, bunlar hakkında nasıl yorumlarda bulunduğu ve içlerinden hangisini tercih ettiği gibi detayların tespiti amaçlanmıştır.

Kur'ân-ı baştan sona tefsir eden ilk müfessir olan Mukâtil b. Süleyman'ın (öl. 150/767),^[14] kaydına göre Gâlib b. Abdullah komutasında sefere gönderilen Müslümanlar, Fedek halkından Benî Mürre'ye mensup Mirdâs b. Nehk ile karşılaştılar. Koyunları bulunan Mirdâs, müfrezenin geldiğini görünce onları dağın kenarına sürdü. Kendisi o akşam Müslüman olmuş ve bunu ehline bildirmişti. Yaklaşan Müslümanların tekbir sesini duyunca yanlarına indi ve "Selamün aleyküm, ben mü'minim." dedi. Üsâme ona hamle yapınca kelime-i şehadet getirip "Ben de sizdenim." dediği halde Üsâme onu okla öldürdü. Yanında bulunan eşyasını ve koyunlarını da aldı. Medine'ye geldiklerinde olay Hz. Peygamber'e bildirilince Üsâme'yi şiddetli bir şekilde azarladı ve "Lâ ilâhe illallah dediği halde mi onu öldürdün?" buyurdu. Üsâme, Mirdâs'ın kendisini ve koyunlarını korumak için böyle dediğini ifade edince "Kalbini yarıp doğru mu yalan mı olduğuna baktın mı?" buyurarak ciddi bir hata yaptığını belirtti. Bunun üzerine büyük bir pişmanlık yaşayan Üsâme, Resûlullah'ın kendisi için istiğfar etmesini isteyince Hz. Peygamber, iman eden birini öldürdüğü halde bunun nasıl olacağını üç kez tekrarladı. Nihâyetinde onun için dua edip Üsâme'ye de bir köle azad etmesini söyledi. Ancak Üsâme, Resûlullah'ın tepkisinden o kadar etkilenmiş ve üzül-müştü ki o güne kadar İslâm'a girmemiş olmayı temenni ettiği gibi bundan sonra asla böyle bir şey yapmayacağına da yemin etmişti.^[15] Mukâtil, âyette zikredilen dünyalık arzusunun Mirdâs'ın koyunları olduğunu da ifade etmektedir.^[16]

Görüldüğü üzere Mukâtil'in kısaca atıf yaptığı olay Resûlullah'ın Fedek bölgesine gönderdiği Gâlib b. Abdullah Seriyyesi'dir. Nitekim Mukâtil, öldürülen Mirdâs'ın da Fedek halkından olduğunu beyan etmektedir. Ancak ileride bahsedileceği üzere siyer kaynaklarıyla kıyaslandığında bu seriyyede öldüren ve öldürülen kimselerin isimleri doğru olmakla birlikte Mirdâs'ın bir koyun çobanı olduğu ve Müslüman askerlerle bir dağın yakınlarında karşılaştığı şeklindeki anlatımlar farklılık göstermektedir. Ayrıca bu hadisenin âyetin sebeb-i nüzûlü olarak değerlendirilmediği görülmektedir.

Taberî (öl. 310/923) bu âyetin, İslâm'a girdiği halde sahip olduğu mallara meyledilerek Müslümanlar tarafından öldürülen bir kimse hakkında nazil olduğunu ifade ettikten sonra nüzûl sebebiyle ilgili rivayetleri sıralar.^[17] İlk olarak İbn İshâk'tan (öl. 151/768) naklettiği habere göre bu olayın Muhallim b. Cessâme'nin yer aldığı bir seriyyede gerçekleştiğini ve burada Müslümanlara selam verdiği halde öldürülen kimsenin de Âmir b. Edbat olduğunu söyler. Sebeb olarak ise ikisi arasında Câhiliye'den kalma bir problemin bulunduğuna işaret eder. Ayrıca Muhallim'in onu okla vurduğu şeklinde bir detayı da aktarır. Ardından meselenin Hz. Peygamber'e iletiildiği, Akra' ile Uyeyne ismindeki iki şahsın kısas veya diyet uygulanması konusunda tartışıp Resûlullah'ın huzuruna geldikleri ifade edilir. Nihâyetinde Hz. Peygamber'in Muhallim'e beddua ettiği ve onun

[14] Ömer Türker, "Mukâtil b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/134.

[15] Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud (Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâs, 1423/2002), 1/398-399.

[16] Mukâtil, *Tefsîr*, 399.

[17] İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 7/353.

da kısa süre sonra öldüğü aktarılmaktadır. Ölümünün ardından Resûlullah, bunun Müslümanlar için bir ibret olduğunu bildirmişti. Taberî, âyetin sebep-i nüzûlü olarak verdiği ikinci rivayette yine İbn İshâk'tan naklen bizzat seriyyede yer alan Ebû Hedred vasıtasıyla Batn-ı İdam Seriyyesi'nde yaşanan aynı olayı zikretmektedir. Bu rivayette de Muhallim ve Âmir'in isimleri net olarak verilmekte ayrıca sebep olarak yine aralarındaki şahsi meseleye işaret edilmektedir.^[18] Görüldüğü üzere Taberî, nüzûl sebebi olarak verdiği ilk iki rivayette Batn-ı İdam Seriyyesi'nde Muhallim'in Âmir'i öldürmesi hadisesini öne çıkarmıştır. Ayrıca İbn İshâk gibi bir siyer kaynağına atıf yapması son derece önemlidir.

Taberî bunun dışında isim zikretmeksizin bazı Müslümanların karşılaştıkları ve kendilerine İslâm selamıyla selam veren bir kimseyi öldürüp mallarını da ganimet olarak aldıkları yönündeki birkaç rivayete işaret etmektedir. Bir diğer habere göre ise Benî Süleym kabilesine mensup, koyunları arasında bulunan bir adam Resûlullah'ın gönderdiği birliğe denk gelince İslâm selamıyla selam vermişti. Müslümanlar ise birbirlerine "Sadece sizden korktuğu için selam verdi." diyerek onu öldürüp koyunlarını da almışlardı. Olayın haberi Resûlullah'a ulaştıktan sonra Nisâ sûresinin 94. âyeti nazil oldu.^[19] Buradaki fiili işleyenler seriyyedeki Müslümanlar olarak ifade edilirken selam verdiği halde öldürülen kimsenin de Benî Süleym'e mensup bir çoban olduğu bilgisi önemlidir.

Abdullah b. Abbâs'tan aktarılan bir rivayete göre ise kavmi içerisinde İslâm'a giren bir adam vardı. Allah'a ve Resûlü'ne iman etmişti. Hz. Peygamber'in gönderdiği seriyye bölgelerine geldiğinde kavmi korkup kaçmış o ise Müslümanları beklemeye karar vermişti. Müslümanlar geldiğinde onlara selam vermiş ancak "Sen mü'min değilsin." denilerek öldürülmüştü. Âyetin bu olay üzerine nazil olduğu belirtilmekte ve bu kimsenin sahip olduğu malların, ganimet hükmüne alınması gayesiyle öldürüldüğü ifade edilmektedir. Ancak kimin öldürdüğü konusunda bilgi verilmemektedir.^[20] Bir diğer rivayette ise İslâm'a girdiği için gelen müfreze birliğinden kaçmayan bu kimsenin isminin Mirdâs olduğu, gönderilen müfreze birliğinin başında ise Benî Leys kabilesinden Küleyb isimli bir kimsenin bulunduğu bilgisi yer alır. Ek olarak Resûlullah'ın öldürülen kişinin diyetini ödediği ve mallarını da kabilesine iade ettiği ifade edilir.^[21] Burada zikredilen olay başka bir hadise gibi gözükmeyle birlikte siyer kaynaklarındaki veriler dikkate alındığında Batn-ı İdam ve Gâlib b. Abdullah seriyyelerinin karıştırılmasıyla ortaya çıkmış olması ihtimal dahilindedir.

Katâde'den aktarılan bir başka rivayette ise âyetin Benî Gatafân kabilesine mensup olan Mirdâs hakkında nazil olduğu belirtildikten sonra Hz. Peygamber'in Fedek üzerine gönderdiği Gâlib el-Leysî Seriyyesi'ne işaret edilir. Müslümanlar bölgeye yaklaştıklarında kabilesi kaçtığı halde Mirdâs, İslâm'a girdiğini ifade edip onlara tabi olmayacağını belirtmiş ve gelen askerleri beklemeye başlamıştı. Ancak geldiklerinde onlara selam verdiği halde öldürülmüş ve eşyaları da ganimet olarak alınmıştı.^[22] Görüldüğü kadarıyla bu rivayette zikredilen olay Batn-ı İdam Seriyyesi gibi anlatılmakla birlikte seriyyenin ismi, bahsi geçen kabile ve öldürülen kimsenin adı karıştırılmıştır. Öldüren kimseden ise bahsedilmemekte hatta onu birlikte öldürdükleri şeklinde bir anlam verilmektedir.

Mezkûr kişinin Mirdâs olduğunu ifade eden bir diğer rivayette ise Benî Damre üzerine gönderilen bir seriyye zikredilmekte ve Üsâme b. Zeyd'in de gönderilen askerler arasında yer aldığı bilgisi verilmektedir. Seriyye esnasında karşılaştıkları Mirdâs'ın koyunları ve bir kırmızı devesi vardı. Müslümanları görünce hayvanlarını bir dağın kenarındaki kuytuya sürdükten sonra gelen

[18] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/353-354.

[19] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/355.

[20] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/356.

[21] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/356.

[22] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/357.

askerleri selamlamış ayrıca kelime-i şehâdet ile Müslüman olduğunu göstermişti. Buna rağmen devesi ve mallarına meyleden Üsâme saldırıp onu öldürdü. Sefer dönüşü, yaşananlar Resûlullah'a iletilince Üsâme, şahsın korktuğu için öyle davrandığını ifade ederek kendisini savunmaya çalıştı. Hz. Peygamber ise "Kalbini yarıp baktın mı?" ifadesiyle onu azarladı. Âyet nazil olup, mallarına tamah edilerek dünyalık arzusuyla bu suçun işlendiğinin bildirilmesinden sonra Üsâme, bir daha "lâ ilâhe illallah" diyen kimseyi öldürmeyeceğine yemin etti.^[23] Burada zikredilen isimler Fedek üzerine gönderilen Gâlib b. Abdullah Seriyyesi ile uyuşmaktadır. Ancak Benî Damre kabilesinin yanı sıra bahsi geçen malların farklılık gösterdiği ve başka bir hadiseye işaret ettiği görülmektedir.

İsimlerin zikredilmediği bir rivayette ise karşılıklı vuruşma sahnesi tasvir edilmektedir. Müslüman bir asker rakibine üstün gelip hamle yapacağı sırada aciz düşen düşman "Müslüman oldum." dedikten sonra kelime-i şehâdet getirmiş fakat buna rağmen öldürülmüştü. Sonrasında onu öldüren Müslümanın ancak yedi gün yaşadığı ve Resûlullah'ın bu olay üzerinden kelime-i tevhide itibar vurgusunda bulunduğu aktarılmaktadır. Bunlara ek olarak Taberî bu âyetin nüzûl sebebi hakkında aktarılan iki rivayetin daha mevcut olduğuna işaret emektedir. Bunlara göre Mikdâd b. Esved'in veya Ebü'd-Derdâ'nın işlediği benzer hatalardan sonra âyet nazil olmuştu.^[24]

Tarih ve tefsir alanındaki otoritesiyle bilinen Taberî'nin âyetin nüzûl sebebiyle ilgili olarak birbirinden farklılık arz eden rivayetlere yer verdiği, bazı yorum ve değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir.^[25] Nitekim İbn İshâk'a dayandırdığı Batn-ı İdam Seriyyesi'ndeki olayı konu alan rivayetleri en doğru tercih olarak öne çıkarmaktadır. Bununla birlikte âyeti açıklarken sebeb-i nüzûl bağlamında aktarılan bütün bu haberleri kapsayacak yorumlarda bulunmayı tercih etmiştir.^[26] Hâlbuki Taberî *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk* adlı eserinde Gâlib b. Abdullah Seriyyesi'ni anlatırken Üsâme b. Zeyd'in Mirdâs'ı öldürdüğünü aktardığı halde âyetin bu olay üzerine nazil olduğundan bahsetmez.^[27] Buna karşın Batn-ı İdam Seriyyesi kısmında Muhallim'in Âmir'i öldürmesi hadisesini aktarırken âyetin bu olay üzerine nazil olduğunu açıkça ifade eder.^[28] Bu örnek bağlamında belirtmek gerekir ki tefsirinde bu şekilde net bilgiler vermemesi tefsir-siyer ilişkisinin uygulamada ne kadar kısıtlı kaldığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Semerkindî (öl. 373/983), bu âyetin Üsâme b. Zeyd'in Mirdâs'ı öldürmesi hakkında nazil olduğunu belirtip hikâyeyi yukarıdaki gibi aktarmaktadır. Ancak Üsâme'nin Mirdâs'ın Müslümanlığına inanmadığı için bunu yaptığını ifade eder. Nitekim Hz. Peygamber'in azarlaması üzerine "O kalbiyle değil, diliyle bunu söyledi." şeklinde savunma yaptığını haber verir. Nihayetinde Resûlullah, Üsâme için istiğfarda bulunmuş ve bir köle azad etmesini emretmişti.^[29] Aktardığı ikinci rivayet oldukça benzer bir anlatıma sahip olmakla birlikte burada isimler zikredilmediği gibi bu suçu işleyen Müslümanın talebine rağmen Resûlullah'ın ona istiğfarda bulunmadığı ve bu kimsenin bir müddet sonra öldüğü haber verilmektedir.^[30] Zikredilen olay Üsâme hadisesiyle örtüşmekle birlikte son kısmının Muhallim b. Cessâme olayıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamber'in şiddetli tepkisine rağmen Üsâme için dua ettiği aktarıldığı gibi Üsâme'nin bu olaydan sonra yaşadığı da katidir.

[23] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/357.

[24] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/359-360.

[25] Bu hususta bk. Mustafa Soycan, "Tefsir-Siyer İlişkisi ve Taberî Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (Aralık 2019), 477-478.

[26] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/361.

[27] İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967), 3/22.

[28] Taberî, *Târîh*, 3/36.

[29] Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, thk. Ali Muhammed Mu'avviz vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1431/2010), 1/378.

[30] Semerkindî, *Tefsîr*, 1/378.

Mâverdî (öl. 450/1058), isim vermeksizin İslâm'a girdiği halde Müslümanlar tarafından öldürülen bir adam ifadesiyle aynı hikâyeyi aktardıktan sonra Resûlullah'ın bu kimsenin diyetini ödediği ve mallarını da kabilesine iade ettiği bilgisini ilave eder.^[31] Vâhidî (öl. 468/1076) ise aynı bilgileri verdiği bu olayda öldüren kimsenin Üsâme olduğunu belirterek^[32] zaman zaman isimsiz verilen anlatımların aynı olay olduğunu ortaya koymaktadır.

İsfahânî (öl. 5./11. yüzyılın ilk çeyreği) âyetin nüzûl sebebi olarak Mikdâd b. Esved'in gönderildiği bir seriyyeden bahseder. Sefer esnasında karşılaştıkları ve koyunlarına çobanlık yapmakta olan bir adam yanlarından geçerken "Ben Müslümanım." dediği halde sözüne itibar edilmeksizin öldürülmüştü. Bu adamın koyunlarını da ganimet olarak Resûlullah'ın yanına döndüklerinde Hz. Peygamber yaptıklarının yanlış olduğunu açıkça ifade etmiş ve hatta "Kalbini yarıp baktın mı?" ifadesiyle Mikdâd'ı azarlamıştı.^[33] Görüldüğü üzere İsfahânî bu olayın Mikdâd b. el-Esved'in içerisinde bulunduğu hatta komuta ettiği bir seriyyede gerçekteştiğini kabul etmektedir. Nitekim başka bir olay nüzûl sebebi olarak zikretmemektedir.

Zemahşerî (öl. 538/1144) âyetin sebab-i nüzûlünü anlatırken Mirdâs b. Nehîk'in ismini verir. Onun haberine göre Fedek ehlinde olan Mirdâs, kabilesi içerisinde İslâm'a giren tek kimseydi. Buna güvenerek Hz. Peygamber'in, Gâlib b. Fedâle komutasında gönderdiği seriyyeyi karşılamak için bekledi. Hâlbuki bütün kabilesi kaçıp bölgeyi terk etmişti. Askerler geldiğinde koyunlarını bir dağın kenarındaki kuytuya getirdikten sonra onlara selam verip Müslüman olduğunu ifade ettiği halde Üsâme b. Zeyd tarafından öldürüldü. Koyunları da ganimet olarak alındı. Devamında Hz. Peygamber'in tepkisinden ve ilgili âyeti Üsâme'ye okumasından bahsedilir. Üsâme'nin pişmanlığı ve nihâyetinde onun için dua eden Resûlullah'ın bir köle azad etmesini emrettiği şeklindeki detaylara yer verilmiştir.^[34] Neseфі (öl. 710/1310) de tefsirinde âyetin nüzûl sebebi olarak aynı isimlerle bu hikâyeyi anlatmaktadır.^[35]

Âyetin sebab-i nüzûlüyle ilgili çeşitli rivayetlerin mevcut olduğunu belirten Râzî (öl. 606/1210) bu konuyu ayrı bir mesele olarak ele almıştır. İlk olarak Zemahşerî'nin aktardığı şekliyle Fedek halkından Mirdâs b. Nehîk'in öldürüldüğü olayı âyetin sebab-i nüzûlü olarak vermektedir. Ancak Hz. Peygamber'in tepkisini anlatırken "Mallarına göz diktiğin için mi onu öldürdün?" ifadesiyle azarladıktan sonra âyeti okuduğunu bildirir. Üsâme, kendisi için af dilemesini talep edince "O kimse lâ ilâhe illallah demişken bu nasıl olacak!" diyerek bunu o kadar tekrarlamıştı ki Üsâme "Keşke o güne kadar İslâm'a girmemiş olsaydım." diyerek üzüntüsünü dile getirmişti. Daha sonra onun için istiğfarda bulunmuş ve bir köle azat etmesini emretmişti.^[36] Burada bahsi geçen Gâlib b. Abdullah Seriyyesi'nin Fedek bölgesinde gerçekteştiği ve çıkan çatışma esnasında Mirdâs'ın Üsâme tarafından öldürüldüğü bilinmektedir. Ancak Mirdâs, kendisini takip eden Üsâme'den kaçma şansı kalmayınca İslâm'a girdiğini belirtmiş olmasına rağmen öldürülmüştü. Dolayısıyla olay savaş anında gerçekteşmişti. Müslüman askerleri bekleyerek selamlayan veya sahip olduğu koyunları bir dağın kenarına sürüp Müslümanları karşılayan kimselerin Mirdâs olmadığı ilgili kısımda görülecektir.

[31] Ebü'l-Hasen Alî el-Mâverdî, *Tefsîrü'l-Mâverdî*, thk. Seyyid b. Aldulmaksûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1431/2010), 1/520.

[32] Ebü'l-Hasen Alî el-Vâhidî, *el-Vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî (Beyrut: Daru'l-Kalem, 1410/1989), 282.

[33] Râğıb el-İsfahânî, *Tefsîru Râğıb el-İsfahânî*, thk. Muhammed Abdülaziz, Adil b. Ali (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1424/2003), 3/1404.

[34] Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1407/1986), 1/551-552.

[35] Ebü'l-Berekât en-Neseфі, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*, thk. Yûsuf Ali Büdeyvi (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 1/386.

[36] Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyyi, 1420/2000), 11/189-190.

Râzî, ikinci sebep olarak ise Muhallim b. Cessâme'nin Âmir b. Edbat'ı öldürmesini Taberî rivayetlerine benzer şekilde zikretmektedir.^[37] Ancak burada şahıs isimleri zikredilmekle birlikte hangi seriyye ve nerede olduğu bilgisi verilmemektedir. Nüzûl sebebi olarak sıraladığı üçüncü haberde Râzî, Üsâme b. Zeyd'in yaşadığının bir benzerinin Mikdâd b. Esved'in başına geldiğini haber vermektedir. Olayla ilgili başka bir bilgi vermeksizin Mikdâd'ın savaş esnasında elini kesen ancak sıkışınca bir ağacın arkasına saklanıp "Müslüman oldum." diyen kimseyi öldürüp öldüremeyeceğini Resûlullah'a sorduğunu haber verir. Buna asla izin vermeyen Hz. Peygamber, konunun iyice anlaşılması için onu öldürmesi durumunda kendisinin kafir, öldürdüğü kimsenin ise mü'min olacağını haber vermişti.^[38]

Son olarak Râzî'nin Kaffâl'dan aktardığı bir yorum âyetin sebeb-i nüzûlüyle ilgili görüşlerini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre nüzûl sebebi olarak aktarılan rivayetler arasında bir çelişki söz konusu değildir. Muhtemeldir ki âyet bütün bu olaylar gerçekleştikten sonra nazil olmuştur ve her bir hadiseyi gerçekleştiren kişi veya grup âyetin kendileri hakkında nazil olduğunu düşünmüşlerdir.^[39] Ancak bu da sebeb-i nüzûlün bilinmemesinden kaynaklanan bir yaklaşım tarzını göstermektedir. Kanaatimizce âyetin nüzûlünden sonra benzer bir hatanın işlenmemiş olması daha doğrudur. Dolayısıyla kronolojik olarak en son hadise üzerine nazil olmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak sebeb-i nüzûlün hepsini kapsadığı anlamına gelmez.

Âyetin tefsirinde ilgili meselelere geniş yer ayıran Kurtubî (öl. 671/1273), öncelikle isim vermeden bir seriyyede yaşanan öldürme hadisesi üzerine nazil olduğunu ifade eder. Selam verip Müslüman olduğunu belirttiği halde öldürülen kimsenin bir devesinin ve satmak için koyunlarının bulunduğunu tasvir eder. Ardından onun mallarının ganimet alındığını ancak Hz. Peygamber'in bunu yapanları azarlayıp ikaz ettikten sonra malları kabilesine iade ettiği gibi diyetini de ödediğini bildiren rivayetlere yer verir. Bu olaydaki katil ve maktulün kim oldukları konusunda farklı bilgiler olduğuna dikkat çektikten sonra İbn İshâk başta olmak üzere çoğunluğa göre öldüren kimsenin Muhallim b. Cessâme ve öldürülen kimsenin de Âmir b. Edbat olduğu tespitini yapar. Ardından Hz. Peygamber'in bedduası ve Muhallim'in akıbeti hakkında bilgi verir.^[40] İbn İshâk gibi bir siyer âlimini referans alan müfessir, ileride görüleceği üzere doğru tespite ulaşmıştır. Bununla birlikte öncesinde bahsettiği ve içerisinde koyunların yer aldığı kısım hikâyenin dışında tutulmalıdır.

Bu olayda öldürülen kimsenin Fedek halkından Benî Mürre'ye mensup Mirdâs b. Nehîk el-Gatafânî el-Fezârî olduğunu, onu öldürenin de Üsâme b. Zeyd olduğunu bildiren rivayetleri ise zayıf bir görüş olarak aktarmaktadır.^[41] Ayrıca burada Mirdâs'ın Fedek bölgesinde yaşamakta olan ve Gatafân'ın kollarından Benî Mürre'ye mensup bir kimse olduğu şeklindeki bilgisi olayda adı geçen kimselerin tanınması ve meselenin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bunların dışında öldüren kimsenin Ebû Katâde ve Ebü'd-Derdâ olduğu yönünde bazı rivayetlerin bulunduğunu da belirttikten sonra yaşanan benzer olayların akabinde hepsini kapsayacak şekilde âyetin nazil olmuş olmasını da ihtimal dahilinde değerlendirmektedir.^[42]

İbn Kesîr (öl. 774/1373) ise Benî Süleym kabilesine mensup ve koyunlarına çobanlık yapmakta olan bir adamın Hz. Peygamber'in gönderdiği bir müfreze birliğine rastladığında onlara selam verdiğini, ancak "Sadece bizden korunmak için selam verdi." şeklinde konuşan Müslümanların saldırıp onu öldürdüklerini haber verir. Koyunlarını da ganimet olarak Resûlullah'a geldiklerinde

[37] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/190.

[38] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/190.

[39] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/190.

[40] Ebû Abdillâh Muhammed Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdunî, İbrahim Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, 1384/1964), 5/336.

[41] Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/337.

[42] Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/337.

bu âyet nazil olmuştu.^[43] İlgili hadis rivayetlerine işaret eden İbn KesİR ayrıca yukarıda zikrettiği haberle ilgili tartişmaların olduğunu hatta bu âyetin Muhallim b. Cessâme ve Üsâme b. Zeyd hakkında nazil olduğuna dair farklı görüşlerin de bulunduğunu aktarmaktadır. Bununla birlikte Buhârî’de yer alan bir rivayeti^[44] delil göstererek ilk iddiasının doğru olduğunu savunmaktadır. Zira bahsi geçen rivayete gÖre bu âyet, koyunları içerisinde Müslümanlarla karşılaşıp selam verdiği halde öldürölen kimse hakkında nazil olmuştu.^[45] Göröldüğü kadarıyla İbn KesİR, hakkında fazla bir detay bulunmayan “Benî Süleym’e mensup ve koyunlarına çobanlık yapmakta olan kimse” rivayetini âyetin nüzöl sebebi olarak değerlendirmektedir.

Muhallim b. Cessâme ile ilgili olan habere gelince Ahmed b. Hanbel’in İbn İşhâk vasıtasıyla sefere katılanlardan biri olan Abdullah b. Ebî Hedred’den aktardığı seriyyeyi yukarıda anlatıldığı şekliyle zikreder.^[46] Bir diğer habere gÖre ise Mikdâd b. Esved’in içerisinde bulunduğu seriyye bölgeye vardığında oradaki kavmi dağılmış olarak buldular. Ancak malları çok olan bir adam oradan ayrılmamıştı. Müslümanlar geldiklerinde kelime-i şehâdet ile onlara seslendiği halde Mikdâd saldırıp bu adamı öldürdü. Bunu kınayan arkadaşları Resûlullah’a vardıklarında durumu haber verdiler. Onu azarlayan Hz. Peygamber bu adamın kafir olan kavmi içerisinde imanını gizlemek durumunda kaldığını, imanını açığa vurduğu zaman ise öldüröldüğünü ifade ettikten sonra “Daha önce sen de Mekke’de imanını gizliyordun.” hatırlatmasıyla hatasını vurgulamıştı.^[47]

Süyütî (öl. 911/1505), Benî Süleym kabilesine mensup ve koyunlarını gözetmekte olan bir adamın Müslümanlara selam verdiği halde öldürölmesi hadisesini nüzöl sebebi olarak zikretmektedir. Bu adamın sadece takiyye yaptığını bu nedenle selam verdiğini söyleyip onu öldürmüşlerdi. Âyet nazil olunca kendilerinin de daha önce sadece kelime-i şehâdet ile canlarını korudukları hatırlatılmış ve bu sözü duyduklarında zahiren amel etmeleri gerektiği vurgulanmıştı.^[48]

Ebüssuûd Efendi (öl. 982/1574) tefsirine gÖre de âyetin sebep-i nüzölü Fedek halkından kabilesi içerisinde tek başına İslâm’a giren Mirdâs b. Nehîk’in Müslümanlar tarafından öldürölmesiydi. Hâlbuki o, kabilesi kaçtığı halde durumuna güvenerek Müslümanları beklemışti. Onlar yaklaşınca koyunlarını dağın kenarına sürdükten sonra kelime-i tevhîd ile seslenip İslâm selâmı vererek yanlarına gelmişti. Devamında Hz. Peygamber’in tepkisi ve Üsâme’yi azarlamasından bahsedilmektedir. Bilhassa “Siz onu mallarını almak için mi öldürdünüz?” şeklindeki ifadesi âyette sözü edilen hususla uyuşmaktadır.^[49] Ayrıca seriyye komutanı da Gâlib b. Fedâle el-Leysî olarak verilmektedir. Bunun dışında savaşta düşmanını kovalayan Müslüman bir askerin “Ben Müslümanım.” dediği halde onu öldürmesi üzerine âyetin nazil olduğunu bildiren bir rivayete de yer verir. İsim vermeden zikrettiği bu olayda öldürölen kimsenin malları söz konusu değildir.^[50]

Âlûsî, âyetin nüzölüne sebep olan tarihî hadisenin hangisi olduğu noktasında farklı rivayetlerin bulunduğunu belirttikten sonra ilk olarak Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî gibi muhaddislerin İbn Abbâs’tan aktardıkları “Benî Süleym’e mensup oban” hadisesinden bahseder. Ardından Taberî’nin naklettiği, Benî Damre üzerine gönderilen ve içerisinde Üsâme’nin de yer aldığı seriyyeden bahseder. Benzer olayın Ebü’d-Derdâ’nın başına geldiği şeklindeki haberi de aktarır. Son olarak

[43] İbn KesİR, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, thk. Muhammed Hüseyin şemsüddîn (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1419/1998), 2/337-338.

[44] Buhârî, “Tefsîr (en-Nisâ)”, 17.

[45] İbn KesİR, *Tefsîr*, 2/338.

[46] İbn KesİR, *Tefsîr*, 2/339.

[47] İbn KesİR, *Tefsîr*, 2/339-340.

[48] Ebü’l-Fazl Celâlüddîn es-Süyütî, *Tefsîru’l-Celâleyn* (Kahire: Dâru’l-Hadis, 1431/2010), 118.

[49] Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâü’t-Türâsi’l-Arabiyyi, 1431/2010), 2/219.

[50] Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 2/219.

Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Münzir ve Taberânî gibi âlimlerin yanı sıra pek çok kimsenin, Abdullah b. Ebî Hedred vasıtasıyla naklettikleri Batn-ı İdam Seriyyesi'ndeki Muhallim b. Cessâme olayından bahseder. Olayın detaylarıyla ilgili rivayetlere yer verdiği gibi bu haberi doğru bulunduğunu da söyler.^[51] Ancak burada İbn İshâk gibi siyer kaynaklarına atıf yapmaması dikkat çekmektedir.

Elmalılı (öl. 1878-1942) da bu âyetin nüzûl sebebi hakkında ilk olarak Mirdâs b. Nehk hadisesini Ebüssuûd tefsirindeki gibi aktarır. Ardından başka rivayetler olduğunu da belirterek Abdullah b. Hedred'den gelen Batn-ı İdam Seriyyesi'ndeki hadiseyi zikreder. Üçüncü olarak bir çatışma esnasında Mikdâd b. Esved'in elini kestikten sonra zayıf düşünce "Müslüman oldum." diyerek bir ağacın arkasına saklanan kişiyle ilgili olduğu yönündeki rivayete yer verir. Mikdâd bu kimseyi öldürüp öldüremeyeceğini Resûlullah'a sormuştu. Sefer ve şahıs isimlerini vermeksizin bir savaş esnasında mızrakla öldürülen kimseyi de zikreder. Son olarak ise Benî Süleym kabilesine mensup yanında koyunları bulunan bir adamın Müslümanlara selam verdiği halde öldürülmesinden bahseder. Bütün bunlardan sonra âyetin, yakın zaman içerisinde gerçekleşen bu hadiselerin hepsinden sonra nazil olduğu şeklindeki bilgiyi de aktarır. Buna göre olaylarda sorumluluğu bulunan herkes âyetin kendisi hakkında nazil olduğunu düşünmekteydi.^[52] Anlaşıldığı kadarıyla Elmalılı, tefsir geleneğine uyarak sebeb-i nüzûl konularında siyer kaynaklarından ziyade tefsir eserlerinde yer alan bilgileri aktarmıştır.^[53]

Görüldüğü üzere son dönem tefsirler dahil âyetin nüzûl sebebiyle ilgili verilerin tetkik edilerek bir sonuca varıldığı örneklerle rastlamak oldukça zordur.^[54] Taberî ve Kurtubî gibi bazı müfessirler, İbn İshâk'tan yaptıkları alıntılarla bu konudaki bir tercihi öne çıkarmakla birlikte onlar da nüzûl sebebi olarak gösterilen çeşitli rivayetleri sıralamışlardır. Müfessirlerin Mukâtil b. Süleyman'dan itibaren üzerinde en çok durdukları hadise ise Mirdâs el-Fedekî'nin Üsâme b. Zeyd tarafından öldürülmesi olmuştur. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu olay da çeşitli kısımları diğer seriyyelerle karıştırılarak aktarılmıştır.

2. Nüzûl Sebebiyle İlgili Rivayetlerin Âyetin Tefsirine Etkisi

Âyetin hangi olay üzerine nazil olduğunun yanı sıra sebeb-i nüzûl bağlamında âyetteki ibarelerin nasıl anlaşılması gerektiği de müfessirlerin üzerinde durduğu hususlardan olmuştur. Hatta âyetteki bazı kelimelerin iki farklı şekilde okunduğu belirtilerek kıraat farklılıkları sebeb-i nüzûlle ilgili haberler dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu âyetin sadece hangi olay sonrası nazil olduğu değil bilakis ilgili olay bağlamında nasıl değerlendirildiği de önem arz etmektedir.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki askerî bir harekate işaret eden âyet cihat maksadıyla sefere çıkan Müslümanlara hitap etmektedir. Nitekim âyetin baş kısmında yer alan ve "yola koyulmak" manasına gelen (الضَّرْبُ) kelimesiyle kastedilenin cihad amacıyla çıkılan gazve ve seriyyeler olduğu kabul edilir.^[55] Âyetin siyâk ve sibâkının da buna delalet ettiği belirtilir.^[56]

Tefsirlerde, âyetin taşıdığı genel mesaja dikkat çekildiği görülür. Bu mesaj âyetin ilk kısmındaki "Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığımız zaman iyi anlayıp dinleyin... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَيَّبُوا

[51] Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mes'ânî*, thk. Ali Abdülbârî Atiyye (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 3/115-117.

[52] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. Asım Cüneyt Köksal-Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 2/401-405.

[53] bk. Feyza Betül Köse, "Hak Dini Kur'an Dili Özelinde Tefsir Siyer İlişkisi", *KSU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2016), 57.

[54] Örneğin bk. Hayreddin Karaman vd., *Kuran Yolu* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 2/118-119.

[55] Semerkandî, *Tefsîr*, 1/378; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/189.

[56] Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 3/114.

Müslümanların karşılaştıkları kimseler hakkında aceleci davranmamaları gerektiğini vurgular. Kendileriyle savaş halinde bulunmayan, Allah'a ve Resûlü'ne savaş açtığı kati olarak bilinmeyen kimseleri öldürmelerinin yasaklandığını belirtir. Bilhassa kimlikleri ve durumları tam olarak tespit edilemeyen kimselerin, hassaten mallarına meyledilerek öldürülmesinin büyük bir suç olduğuna dikkat çeker. Müslümanların, İslâm'a yeni giren insanlar hususunda dikkatli olmaları uyarısı yapılırken kendi geçmişlerine atıf yapıldığını beyan eder.^[57] Fahreddin Râzî de ilgili âyetin tefsirinde öncelikle bir mü'minin öldürülmesinin haramlığına vurgu yapıldığına dikkat çeker. Mücahitlerin zayıf yorumlara dayanarak kan dökmekten kaçınmalarının emredildiğini belirtir.^[58]

Âyetin ilk kısmında bir kıraat farklılığı üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu da sefere çıkan Müslümanlara yapılan uyarıyla ilgilidir. Taberî, bütün Mekke ve Medine kurrâları ile bazı Basra ve Kûfe kurrâlarının âyetteki (فَتَبَيَّنُوا) ifadesini burada yazıldığı şekliyle ve acele etmeden düşünüp araştırıp doğrusunu ortaya çıkarmak manasında okuduklarını belirtir. Bununla birlikte Kûfe kurrâlarının büyük kısmının bu ibareyi (فَتَبَيَّنُوا) şeklinde "acele etmeden sabırla tespit etmek" manasında okuduklarını aktarır. Bu bilinen iki okuyuşun da aslında aynı manayı kastettiklerini ifade eder.^[59] Semerkandî, Hamza ve Kisâî'nin buradaki (فَتَبَيَّنُوا) kelimesini (فَتَبَيَّنُوا) şeklinde okuduklarını haber verir. Onların dışındakilerin ise ilk şekliyle "beyân" mastarından okuduklarını aktarır. O da Taberî gibi ikisinin de yakın manalara geldiğini ifade eder.^[60] Râğıb el-İsfahânî ise bu ibarenin iki farklı şekilde okunduğuna dikkat çektikten sonra (فَتَبَيَّنُوا) şeklindeki kıraati tercih ettiğini söyler. Zira açıklık ve beyan anlamları taşıyan bu okuyuşun tespitten sonra ulaşılan net bilgi anlamına geldiğini vurgular. Buna karşın tespit ise açık net sonuca yani "tebyîn" düzeyinde bir bilgiye ulaşmak için yeterli değildir.^[61] Râzî ve Kurtubî de "tebyîn" kavramının daha açık, belirgin ve mükemmel olduğunu söylerler.^[62] Aynı görüşte olduğu anlaşılan Ebüssuûd Efendi, sefer esnasında çok dikkatli olunması ve aceleyle önemli bir karar verilmemesi gerektiğini âyetteki "tebyîn" ifadesiyle açıklamaktadır.^[63] Görüldüğü üzere bazı müfessirler her ikisinin de yakın manalara geldiğini ifade ederek bir tercihte bulunmazken müfessirlerin önemli bir kısmı ise anlamının açıklığı ve kuvvetliliği bakımından ilk kıraati tercih etmektedirler.

Âyette üzerinde durulan "Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek "Sen mümin değilsin" demeyin... (وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَى إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا)" manasındaki ikinci kısım öldürülen kimsenin durumu hakkındadır. Buradaki kıraat farklılığı ise "selâm" ifadesiyle ilgilidir. Taberî, "lâ ilâhe illallah" diyen bir kimsenin mü'min olmadığını söylemenin Allah tarafından haram kılındığını ayrıca onun canının ve malının da Müslümanlara haram olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte bütün Mekke, Medine ve Kûfe kurrâlarının bu ifadeyi elif harfi olmadan yani (السَّلَام) şeklinde ve "teslim olmak" manasında okuduklarını bildirir. Buna karşın bazı Kûfe ve Basra kurrâlarının da (السَّلَام) şeklinde ve "selam vermek" manasında okuduklarını haber verir. Kendisi de anlamının genişliği ve anlatılan tarihi olaylardaki ihtimalleri kapsaması gerekçesiyle ilkinin tercih ettiğini açıklar. Zira İslâm selamıyla selam veren, kelime-i şehâdet getiren, ben Müslüman oldum gibi ifadelerin yer aldığı rivayetlerin hepsi (السَّلَام) ibaresine dahil edilebilir. Selâm kelimesi ise sadece selam verme anlamını taşır ve sebep-i nüzûlle ilgili diğeri rivayetlerdeki ifadeleri kapsamaz.^[64] Görüldüğü kadarıyla müellif, nüzûl sebebi olarak aktarılan bütün haberleri kapsayacak

[57] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/351.

[58] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/189.

[59] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/361.

[60] Semerkandî, *Tefsîr*, 1/378.

[61] İsfahânî, *Tefsîr*, 3/1403.

[62] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/189; Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/337-339.

[63] Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 2/218.

[64] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/361.

bir çözüm arayışıyla hareket etmiştir. Hâlbuki, âyetin sebeb-i nüzûlü bağlamında çeşitli rivayetleri sıralamakla birlikte İbn İshâk'tan aldığı haberi tercih ettiği görülmüştü.

Râzî de Nahl sûresi 87. âyeti delil göstererek burada kastedilenin “Müslümanlara itaat etmek ve teslim olmak” olduğu yönündeki kanaatini beyan eder. Bununla birlikte (السَّلَامُ) şeklinde okunması durumunda da iki anlama geleceğini belirtir. İlkine göre selamdan kastedilen Müslümanların birbirini selamlamasıdır. Bu durumda selam veren kimsenin sadece kendini korumak için böyle yaptığını söyleyerek, mallarını almak için öldürülmesi asla doğru değildir. Olayın zahirine bakıp selamının kabul edilmesi gerekir. İkinci anlam ise uzak durup sulh isteyen manasındadır. Kendilerinden uzak duran ve barış isteyen kimseye “Sen güvende değilsin” diyerek saldırmaları kınanmıştı. Bu durumda âyetteki ibarenin manası “Sen mü’min değilsin demeyin” değil “Sen eman altında değilsin demeyin” şeklindedir.^[65] Görüldüğü kadarıyla Râzî, öldürülen kimsenin Müslüman olduğuna işaret eden selâm ifadesi yerine sulh manasını tercih etmiştir.

Onların aksine İsfahânî ise (السَّلَامُ) ve (السَّلَامُ) kelimeleri hakkında bilgi verdikten sonra ikincisini tercih ettiğini belirtmektedir. Çünkü ilki “barış, sulh” manasındadır. İkincisi ise “selam vermek, teslim olmak” anlamlarına gelir. Savaş esnasında düşman sulh teklif ettiğinde Müslüman askerler bunu kabul edip etmemek konusunda muhayyerdir.^[66] Yani şâyet âyetteki ibare “Size sulh teklif edene” şeklinde anlaşılacak olursa bu durumda muhayyer olan askerlerin kınanması gerekmezdi. Kınama ifadeleri daha ziyade Müslüman olan bir kimsenin öldürüldüğü anlamını ortaya koymaktadır. Nitekim devamında zikredilen hadis de burada kastedilenin iman/İslâm olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber’in “Kalbini yarıp baktın mı? şeklindeki uyarısı, öldürülen kişinin imanının gerçekliğiyle ilgilidir. İsfahânî ayrıca âyette geçen “Sen mü’min değilsin” manasındaki (لَسْتَ مُؤْمِنًا) ifadesinin de “Eman altında değilsin, güvenden mahrum bırakıldın” manasında (لَسْتَ مَأْمِنًا) okunduğuna da işaret etmektedir.^[67]

Bazı müfessirler ise buradaki kıraat farklılığına işaret etmekle birlikte herhangi bir tercihte bulunmamışlardır. Örneğin Semerkandî, bu iki okuyuşun her birini hangi âlimlerin tercih ettiği konusunda bilgi verdikten sonra (السَّلَامُ) şeklinde okunması halinde burada kastedilenin Mirdâs olduğunu zira onun Müslümanlara selam verdiğini söyler. Buna karşın (السَّلَامُ) şeklinde okunduğunda ise Müslümanlara boyun eğen, sulh teklif eden herkesi kapsadığını belirtir.^[68] Zemahşerî de buradaki kıraat farklılıklarına dikkat çekerek söz konusu ifadenin “teslim olma, barış talebinde bulunma ve İslâm selamıyla selam verme” gibi farklı manalarda yorumlandığını aktarmaktadır. Ayrıca “Sen mü’min değilsin.” ifadesinin “Sana eman vermiyoruz.” manasında (لَسْتَ مَأْمِنًا) okunduğunu da ifade etmektedir.^[69] Kurtubî, “selam” ve “teslim olmak” manasında okunan ibareyle birlikte “mü’min” kelimesinin de “eman” manasında olabileceği şeklindeki tartışmaların varlığına işaret etmekle yetinmiştir.^[70]

Ebüsşuûd Efendi, selâm kelimesinin aynı zamanda barış anlamında okunduğunu da haber vererek karşılaştıkları kimse gerek İslâm’a girmiş olsun gerekse barış teklif etmiş olsun öldürülmesinin doğru olmadığını belirtir. Müslümanların ilk zamanlarındaki halleri hatırlatılarak zahiri ifadeleri esas almaları gerektiğini beyan edilir.^[71] Onun bir tercihte bulunmak yerine her iki görüşü de birleştirerek bir yoruma gittiği anlaşılmaktadır.

[65] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/189.

[66] İsfahânî, *Tefsîr*, 3/1403-1404.

[67] İsfahânî, *Tefsîr*, 3/1405.

[68] Semerkandî, *Tefsîr*, 1/378-379.

[69] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/552.

[70] Kurtubî, *el-Câmi*, 5/337-339.

[71] Ebüsşuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 2/218.

Âyette ifade edilen dünyalık arzusunun da (تَبْتَعُونَ عَرَضَ الْحَيَوةِ الدُّنْيَا) söz konusu tarihi hadiseyle açıklandığı görülmektedir. Buna göre öldürülen kimsenin yanında bazı malları vardı ve hepsi ganimet olarak alınmıştı.^[72] Tefsirlerde sebab-i nüzûl bağlamında aktarılan çeşitli rivayetlerin hemen hepsinde öldürülen kimsenin sahip olduğu mallara tamah edilerek bu suçun işlendiği belirtilmektedir. Hatta Taberî ve Kurtubî gibi müfessirler konuyla ilgili çeşitli haberleri zikretmeden önce âyetin, sahip olduğu mallara meyledilerek öldürülen kimse hakkında nazil olduğunu beyan ederler. Dolayısıyla asıl amaç ganimet hükmüyle bu mallara sahip olmaktır.^[73] Örneğin Mukâtil, âyette zikredilen dünya malının Mirdâs'ın koyunları olduğunu söyler.^[74] Taberî bir rivayette bu kimsenin devesi ve mallarına meyleden Üsâme tarafından öldürüldüğünü beyan ederken^[75] Benî Süleymlî çoban hikayesinde ise “Sadece korktuğu için selam verdi.” şeklinde meseleyi değerlendiren Müslümanların onu öldürerek koyunlarını da aldıklarını haber verir.^[76] Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus âyette ifade edilen “dünyalık arzusu” tabirinin tefsirlerdeki rivayetlere etki etmiş olma ihtimalidir. Siyer ve İslâm tarihi kaynaklarında nüzûl sebebi olarak aktarılan olayda öldürülen Âmir'in bir devesi, üzerindeki bazı eşyaları ve sütten yapılmış bir içecekten bahsedilir. Onu öldüren Muhallim'in bunları aldığı da aktarılır. Ancak tefsirlerde en çok üzerinde durulan Üsâme ve Mirdâs hadisesinde siyer kaynaklarına göre bir mal tamahı söz konusu değildir. Çarpışma sonunda zayıf düşen düşmanın, Müslüman olduğunu belirtmesine rağmen öldürülmesi vakasıdır. Dolayısıyla sebab-i nüzûl bağlamında bu hadise esas alındığında, âyetteki dünyalık arzusunu açıklama gayesinin birtakım karışıklıklara sebep olması muhtemeldir.

Bilhassa âyetin son kısımlarındaki “Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lütufta bulundu... (كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا)” mealindeki ifadelerin de nüzûl sebebi olarak aktarılan hadiseler bağlamında değerlendirildiği görülmektedir. Mukâtil, “Daha önce siz de böyleydiniz.” ifadesini yorumlarken bu suçu işleyenlerin hicretten önceki durumlarının hatırlatıldığını söyler. Mekke’de, müşrik olan kavimleri içerisinde yaşarlarken Hz. Peygamber’in ashabıyla karşılaştıklarında kelime-i tevhîd ile kendilerini güvene alıyorlardı. Öyleyse herhangi bir ifadeyle Müslüman olduklarını belirten kimselere itibar etmeleri ve güven vermeleri gerekirdi.^[77] Zira öldürdükleri kimse İslâm’a yeni girmişti. Bu aşamada kâmil bir Müslüman olması beklenemezdi. Bu bahane ile ona zarar verilmesi de asla doğru değildi. Nitekim kendileri de hicretten önce benzer durumdaydılar.

Taberî, bu kısmı tefsir ederken öldürdükleri kimsenin imanını gizlemiş olmasının, kendi geçmişleri hatırlatılarak Müslümanlara açıklandığına dikkat çeker. Nasıl ki onlar müşrik kavimleri içerisinde yaşarlarken imanlarını gizlemek durumunda kalmışlarsa öldürdükleri o kimse de kavmi arasında yaşarken imanını saklamak durumunda kalmıştı. Taberî burada kastedilenin “Onun kafir olduğu gibi sizler de kafir idiniz.” şeklindeki yorumları kabul etmez. Zira öldürülen bu kimsenin İslâm’a girmiş olduğu anlaşılır. Nitekim âyette bu işi yapanlar kınanmıştır. Bu da öldürülen kimsenin iman etmiş olması nedeniyledir. Ayrıca o kimsenin kendilerine selam verdiği veya Müslüman olduğunu belirttiği de âyetten ve nüzûl sebebi olarak zikredilen rivayetlerden anlaşılmaktadır.^[78] Ancak Mâverdî, burada kastedilenin kendilerinin de bir zamanlar Müslüman olmadıkları halde daha sonra İslâm ile nimetlendirilmeleri olduğu görüşündedir.^[79] Fakat burada

[72] Semerkandî, *Tefsîr*, 1/379.

[73] Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, 7/356; Kurtubî, *Câmi*, 5/336.

[74] Mukâtil, *Tefsîr*, 399.

[75] Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, 7/357.

[76] Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, 7/355.

[77] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, 1/400; Ayrıca bk. Semerkandî, *Tefsîr*, 1/379.

[78] Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, 7/363-364.

[79] Mâverdî, *Tefsîrü'l-Mâverdî*, 1/521.

öldürülen kimsenin Müslüman olmadığı değil İslâm'a yeni girmiş olduğunun ima edilmesi kuvvetle muhtemeldir. Yani bir zamanlar Müslüman değildi, müşrik kavmi içerisinde yaşıyordu. Ancak kendilerinin İslâm'a girdiği gibi o da Müslüman olmuştu. Nitekim Vâhidî, bu kısmı "Öldürülen kimsenin İslâm'a girmeden önceki hali gibi kendilerinin de bir zamanlar müşrik oldukları ve dalalet içerisinde buldukları" şeklinde yorumlamaktadır.^[80]

Râzî de âyette ifade edilen "Daha önce siz de böyleydiniz." tabiriyle neyin kastedildiği üzerinde durmuştur. İlk görüşe göre nasıl ki İslâm'a girdikleri ilk zamanlarda kelime-i şehâdet getirmeleri onlar için yeterli görülmüş ise kendileri de İslâm'a yeni girenlerin samimiyetlerini ölçmeye kalkmamalıydılar. İkinci görüşe göre ise bir zamanlar Müslümanlar imanlarını gizlemek zorunda kaldıkları gibi öldürdükleri o adamda kabilesi içerisindeyken imanını gizlemek durumundaydı. Üçüncü görüşe göre kastedilen mana şuydu: Nasıl ki siz hicretten önce, müşrikler arasında iken "lâ ilâhe illallah" diyerek Müslümanların emanını kazanıyordunuz şimdi aynı şekilde size gelen adama eman vermeniz gerekirdi. Müfessirlerin görüşlerini bu şekilde aktaran Râzî, "Siz İslâm'a ilk girdiğinizde zayıf idiniz ancak zamanla iman kalbinize yerleşti ve kemale erdi. Öyleyse İslâm'a henüz girmiş olan kimseleri dinde zayıf oldukları için Müslüman değilmiş gibi değerlendirmeyin." şeklinde kendi yorumunu ortaya koymaktadır.^[81] Ancak Ebüssuûd Efendi, bazı müfessirlerin bu kimsenin İslâm'ının zayıf görüldüğü için öldürüldüğü yönündeki iddialarını kabul etmez. Rivayetlerden de anlaşıldığı üzere onun dili ile kalbi arasında uyumsuzluk bulunduğu gerekçesiyle yani aslında Müslüman olmadığı bahanesiyle öldürüldüğünü savunur.^[82]

3. Nüzûl Sebebi Olarak Aktarılan Olayların Siyer ve İslâm Tarihi Kaynakları Üzerinden Değerlendirilmesi

Yukarıda görüldüğü üzere müfessirler, Nisâ sûresi 94. âyetin bir seriyyede işlenen suç üzerine nazil olduğu noktasında hem fikirdirler. Bununla birlikte bu olayın hangi bölgede, hangi seriyyede gerçekleştiği konusu net değildir. Ayrıca bu seriyyenin hangi kabile üzerine gönderildiği, komutanının kim olduğu, suçu işleyen askerin veya askerlerin kimliğinin yanı sıra öldürülen şahsın kim olduğu hatta Müslüman olup olmadığı dahi müfessirlerin ihtilaf ettikleri konular olmuştur. Dolayısıyla müfessirlerin görüşlerinden hareketle nüzûl sebebiyle ilgili olarak net bir sonuca varmak mümkün gözükmemektedir. Nitekim bu konuda bir görüşü öne çıkaran müfessirler dahi âyetteki kıraat farklılıklarını değerlendirirken nüzûl sebebi olarak aktarılan rivayetlerin hepsini kapsayacak en geniş manayı tercih etmişlerdir. Hatta bazı tefsirlerde, âyetin yaşanan benzer olaylardan sonra ve hepsini ihata edecek bir sebeple nazil olduğu görüşü ortaya konulmuştur.

Problemin siyer ve İslâm tarihi kaynakları üzerinden değerlendirilmesi tefsir-siyer ilişkisine dair fikir vermesi bakımından önem arz etmektedir. Tefsirlerde âyetin sebeb-i nüzûlü bağlamında zikredilen hadiselerin bu kaynaklarda nasıl ele alındığı, ilgili âyete atıf yapıp yapılmadığı gibi hususlar üzerinde durulacaktır. Tefsirlerde âyetin sebeb-i nüzûlü olarak zikredilen başlıca iki seriyyenin müstakil olarak tetkiki konunun anlaşılması açısından önemli görülmüştür.

3.1. Gâlib b. Abdullah'ın Benî Mürre Seriyyesi ve Mirdâs b. Nehîk'in Öldürülmesi

Tefsirlerde ilgili âyetin sebeb-i nüzûlü olarak Mukâtil b. Süleyman'dan itibaren müfessirlerin sıklıkla tercih ettikleri ve detaylarıyla aktardıkları hadise Mirdâs el-Fedekî'nin öldürülmesiydi. Ancak Mukâtil'in, tefsirinde kullandığı hadislerle ilgili çeşitli tenkitlerin varlığına işaret etmek

[80] Vâhidî, *el-Vecîz*, 282.

[81] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/191.

[82] Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 2/218-219.

yerinde olacaktır.^[83] Fedek bölgesine gönderilen Gâlib b. Abdullah Seriyyesi'nde gerçekleşen bu olayın daha iyi anlaşılması açısından sebepleriyle birlikte bu askeri operasyonun ele alınması faydalı olacaktır.

Hicretin yedinci yılında Hayber'in yanı sıra Vâdi'l-Kurâ ve Fedek'in de alınmasıyla İslâm hâkimiyeti kuzey istikametinde önemli ölçüde genişlemişti. Bununla birlikte yahudilerle yapılan antlaşmalara rağmen etraftaki Arap kabileleri henüz Müslümanların varlığını tanımamıştı. Bu nedenle Hz. Peygamber bölgeyi yakından takip etmeye devam ediyor, Fedek civarında yaşayan Arap kabileler üzerine seriyyeler gönderiyordu. Bunlardan biri olan Beşir b. Sa'd Seriyyesi, Vâkîdî'nin (öl. 207/823) aktardığına göre hicretin yedinci yılının Şaban ayında cereyan etti.^[84] Hz. Peygamber, Beşir b. Sa'd komutasında 30 kişilik birliği Fedek'teki Benî Mürre üzerine gönderdi. Bölgeye ulaşan Müslüman askerler, karşılaştıkları çobanlara düşmanlarının yerlerini sordular ve onların kendi vadilerinde bulduklarını öğrendiler. Ardından yaptıkları bir baskın sonucu düşmanın deve ve koyunlarını ganimet aldılar. Ancak Beşir ve adamları Medine'ye doğru dönüş yoluna girmişlerken Benî Mürreliler mallarını kurtarmak için karşı saldırı hazırlığına giriştiler. Nihâyetinde bir gece vakti taraflar karşılaştı ve şiddetli ok atışlarıyla çarpışma başladı. Müslümanlar okları bitinceye kadar savaştılar ancak daha sonra baskın yapan Mürreliler galip geldi ve Müslümanları öldürdüler. Komutan Beşir'in de bu saldırı esnasında öldürüldüğü rivayet edilmekle birlikte onun şiddetli çarpışmalar esnasında topuğundan yaralandığı ve ölümler arasında bırakıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra buradan hareket eden Beşir, akşam vakti Fedek'e ulaştı. İyileşene kadar bir yahudinin yanında birkaç gün kaldıktan sonra Medine'ye döndü. Benî Mürreliler, elde ettikleri bu başarıyla bölgedeki hâkimiyetlerini gösterdikleri gibi mallarını geri almayı da başardılar. Bu seriyyede yaşananların haberini Hz. Peygamber'e getiren ilk kimse Ulbe b. Zeyd el-Hârisî idi.^[85] Bu olay aynı zamanda bölge Araplarının, İslâm hakimiyetini kabul etmemesi ve Müslümanların gücünü hafife alması anlamına geliyordu. Hayber, Fedek, Vâdi'l-Kurâ gibi yahudi yerleşim yerlerinin alınmasından sonra bölgedeki bazı Arap kabilelerinin İslâm gücü karşısında bu şekilde cüretkâr ve tehditkâr varlık göstermeleri kabul edilemezdi. Ayrıca öldürülen Müslümanların intikamının alınması için yeni bir askerî harekât zorunlu hale gelmişti.

Beşir b. Sa'd Seriyyesi'nde öldürülenlerin haberi geldiği zaman Hz. Peygamber hemen Zübeyr b. Avvâm'ı görevlendirerek bu olayın yaşandığı yere gitmesini ve eğer Allah zafer nasip ederse düşmandan kimseyi sağ bırakmamasını emretti. Onu 200 kişilik birliğin başına komutan tayin ederek kendisine bir sancak verdi. Fakat bu esnada Gâlib b. Abdullah yaptığı seriyyeyi zaferle tamamlayarak geri dönünce Resûlullah, Zübeyr b. Avvâm'a oturmasını söyleyerek görevi Gâlib b. Abdullah'a devretti. Üsâme b. Zeyd ile önceki seriyyenin haberini getiren Ulbe b. Zeyd de bu seriyyede yer alanlar arasındaydı.^[86] Bunun Beşir b. Sa'd seriyyesinin intikamı amacıyla tertip edildiği özellikle belirtilmektedir.^[87] Halîfe b. Hayyât (öl. 240), Gâlib'in 60 binekli askerle bu sefere katıldığını aktarırken olayı hicrî beşinci yıl seriyyeleri içerisinde zikretmektedir. Bununla birlikte bu askerî operasyonun Beşir b. Sa'd Seriyyesi'nin intikamı amacıyla düzenlendiğini belirtmekte hatta önceki seriyyede Müslümanları şehit eden Mürrelilerin bu seriyyede öldürüldüğünü haber vermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Halife, her iki seriyyenin de hicretin 5. yılında gerçekleştiği kanaatindedir.^[88] İbn Habîb ise bu seriyyeyi hicrî 6. yıl hadiseleri arasında zikretmektedir.^[89] Ancak

[83] İrfan Zahitoğlu, "Mukâtil b. Süleyman ve Tefsîr-i Kebîr'inde Kullandığı Hadislerin Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi", *Route Educational and Social Science Journal* 2/5 (Temmuz 2015), 309.

[84] Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, *el-Megâzî*, thk. Marsden Cons (Beirut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989), 1/5; 2/723.

[85] Vâkîdî, *Megâzî*, 2/723; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser fî fûnü'l-megâzî ve ş-şemâ'il ve's-siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993), 2/189-190.

[86] Vâkîdî, *Megâzî*, 2/723-724.

[87] İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/194.

[88] Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1397/1977), 78.

[89] İbn Habîb, *el-Muhabber*, thk. Eliza Lichtenstater (Beirut: Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, ts.), 120.

Vâkıdî gibi Taberî (öl. 310/923) de bu iki seriyyenin hicretin 7. yılında cereyan ettiği görüşündedir. Nitekim olayı Hayber fethinin akabinde ele almaktadır.^[90] İbnü'l-Esîr (öl. 630/1233) de hicrî 7. yıl olayları içerisinde ve Fedek fethinden sonra yer vermektedir.^[91] Kronoloji araştırmalarında da bu seriyyelerin hicretin yedinci yılının Şaban ve Ramazan aylarında kısa aralıklarla cereyan ettiği belirtilmektedir.^[92] Ayrıca yaralanan Beşir b. Sa'd'ın Fedek yahudilerine sığınmış olması da seriyyelerin Fedek sulhünden sonra gerçekleştiği ihtimalini doğrulamaktadır.

Başarılı komutan Gâlib b. Abdullah, bölgeye ulaştığında öncelikle Ulbe b. Zeyd'i 10 kişilik bir ekiple düşmanın yerini tespit etmesi için görevlendirdi. Gizlice düşmanın yerini öğrenen Ulbe, komutanın yanına dönerek bilgiyi aktardı. Baskın için uygun zamanı kollayan Gâlib, gece karanlığında düşmana yaklaştıktan sonra savaş hazırlıklarına başladı. Askerlerini savaşa hazırlayıp motive etti. Ayağa kalkıp hamdûsenada bulduktan sonra askerlerine takvalı olmalarını öğütledi. Kendisine tam manasıyla itaat etmelerini emretti. Sonra onları ikişer ikişer ayırarak birbirlerine sahip çıkmalarını, savaş esnasında birbirlerini terk etmemelerini tembihledi. Hücum anı için karar verdiğinde tekbir getirerek birliğini motive etti. Ardından hep birlikte tekbir sesleriyle kılıçlarını çıkarıp düşmana saldırdılar. Bir müddet süren şiddetli çarpışma boyunca Müslümanlar "Öldür, öldür." parolasıyla savaştılar.^[93] Düşmanın etkisiz hale getirildiği zaferden sonra çokça ganimet elde ettiler. Öyle ki her bir askere on deve veya muadili koyun düşüyordu. Ganimet taksiminde bir deve on koyuna denk tutulmuştu.^[94]

Bu seriyye esnasında gerçekleşen bir olay, araştırmanın konusunu teşkil eden sebeb-i nüzûl bağlamında ele alındığından konumuz açısından önem taşımaktadır. Rivayete göre çatışmalar devam ederken Üsâme b. Zeyd düşmandan Nehîk b. Mirdâs denilen bir adamın peşinden giderek savaş meydanından uzaklaştı. Müslümanlar düşmanlarına galip geldikten sonra onun yokluğunu fark eden Gâlib b. Abdullah, Üsâme b. Zeyd'in nerede olduğunu sordu. Üsâme ise ancak gecenin ilerleyen vaktinde dönebildi. Komutan verdiği emirleri hatırlatarak itaatsizlik ettiği gerekçesiyle Üsâme'yi azarladı. O ise kaçan bir düşmanın peşine takılıp uzaklaştığını beyan etti. Hatta nihâyet düşmanını yakalayıp üstün geldiği sırada "lâ ilâhe illallah" dediğini fakat buna itibar etmeyip onu öldürdüğünü haber verdi. Duydukları karşısında hayrete düşerek "Kılıcını kınına koymadın mı?" şeklinde tepkisini gösteren Gâlib, yaptığı şeyin yanlış olduğunu ifade etti. Komutanının tepkisinden sonra yaptığı hatayı anlayan Üsâme, çok pişman oldu hatta kılıcını elinden düşürdü. Medine'ye gelip Resûlullah ile görüştüğünde ise bu yaptığından dolayı hesaba çekildi. Üsâme, adamın ölüm korkusuyla kelime-i tevhîd getirdiğini söyleyip kendini savunmaya çalışınca Hz. Peygamber "Kalbini yardım mı? Onun sadık veya yalancı bir kimse olduğunu biliyor musun?" diyerek yaptığının yanlış olduğunu kati bir şekilde ifade etti. Hatasını anlayıp büyük bir üzüntü yaşayan Üsâme, bir daha asla böyle bir şey yapmayacağını belirtti. Hz. Peygamber'in tavrını görünce o kadar üzülmüştü ki "Keşke o güne kadar Müslüman olmamış olsaydım." diyerek olaydan duyduğu pişmanlığı dile getirdi.^[95] Bütün bunlarla birlikte nihayetinde Resûlullah'ın onun için istiğfar ettiği, bir köle azad etmesini emrettiği dikkate alındığında hadisenin bir hata olarak değerlendirildiği ve Üsâme'nin mazur görüldüğü iddia edilebilir. Nitekim Aynî Hz. Peygamber'in onu mazur gördüğünü, diyet ve benzeri bir uygulamaya gitmediğini ifade etmektedir.^[96]

[90] Taberî, *Târîh*, 3/22.

[91] İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1417/1997), 2/103-104.

[92] Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: Kuramer, 2018), 624-625.

[93] Vâkıdî, *Megâzi*, 2/724-725; Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1413/1993), 1/301.

[94] Vâkıdî, *Megâzi*, 2/725.

[95] Vâkıdî, *Megâzi*, 2/724-725; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1/301-302.

[96] Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu sahih-i Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, ts.), 17/272.

İbn Hişâm (öl. 218/833) da bu seriyye esnasında Mirdâs'ın Üsâme tarafından öldürüldüğünü aktarmaktadır. Ancak o İbn İşhâk'tan (öl. 151/768) naklen verdiği rivayette Üsâme'nin yanında Ensâr'dan bir kimse olduğu halde Mirdâs ile vuruştuğunu tasvir etmektedir.^[97] Diğer kaynaklar da aynı çarpışma sahnesi tasvirleriyle Üsâme'nin ensardan bir sahâbîyle birlikte dışmanları olan Mirdâs'ı kelime-i Őhadet getirdiği halde öldürdüğünü haber vermektedir.^[98] Ayrıca kaynaklarda onun kimliği hakkında Cüheyne'nin el-Hurkâ koluna mensup Benî Mürre'nin anlaşmalılarında olan Mirdâs b. Nehîk Şeklinde bilgiler verilmesi önemlidir.^[99] İbn Kesîr de bu savaşta Üsâme b. Zeyd'in Mirdâs b. Nehîk'i "lâ ilâhe illallah" dediği halde öldürdüğünü haber vermektedir. Yanında ensardan bir kimsenin bulunduğu ve sonrasında Hz. Peygamber'in Şiddetli tepkisi nedeniyle Üsâme'nin o güne kadar İslâm'a girmemiş olmayı temenni ettiği ve bir daha asla böyle bir Şey yapmayacağına yemin ettiği Şeklindeki bilgiler İbn İşhâk'tan aktarılmaktadır.^[100]

Görüldüğu üzere yukarıda ismi zikredilen siyer âlimleri ve tarihçiler söz konusu âyetin bu olay hakkında nazil olduğuna dair bir bilgi vermemektedirler. Suçun işlendiği savaş sahnesi detaylıca tasvir edildiği ve sonrasında Hz. Peygamber'in tepkisinden bahsedildiği halde Resûlullah'ın bu olay üzerine ilgili âyeti okuduğu veya âyetin bundan sonra nazil olduğu Şeklinde bir ifade mevcut değildir. Nitekim ilgili siyer araştırmalarında da bu hadisenin âyetle ilgisinin kurulmadığı görülür.^[101]

Bununla birlikte İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medine* adlı eserinde öncelikle olayın Ebû Katâde komutasında gerçekteşen Batn-ı İdam Seriyyesi'nde vuku bulduğunu ve âyetin de bunun üzerine nazil olduğunu aktardıktan sonra ayrıca Mirdâs el-Fedekî'yi öldüren Müslüman bir asker hakkında nazil olduğu yönündeki rivayete de işaret etmektedir. Ancak burada zikredilen isimler dışında olayın Muhallim kisasına benzediği görülmektedir.^[102] Bununla birlikte öncesinde detaylıca aktardığı rivayetlerden anlaşıldığı üzere âyetin Muhallim b. Cessâme hakkında nazil olduğu görüşündedir.^[103]

Halebî, Beşîr b. Sa'd Seriyyesi'nin akabinde zikrettiği seriyyede Üsâme b. Zeyd'in Mirdâs b. Nehîk isimli bir kimseyi Müslüman olduğu halde öldürdüğu Şeklindeki rivayeti aktarır. Bu anlatımlarında *Keşşâf'a* atıf yapan Halebî âyetin Fedek bölgesi halkından Mirdâs b. Nehîk hakkında nazil olduğu Şeklindeki bilgiyi de yine *Keşşâf'a* dayandırmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla müellifin sebep-i nüzûl bağlamında müfessirlerin görüşünden istifade etmesi onu bu tespite götürmüştür.^[104] Bu örnek siyer-tefsir ilişkisi açısından kayda değerdir.

3.2. Batn-ı İdam Seriyyesi ve Âmir b. Edbat el-Eşcâ' nin Öldürülmesi

İlgili âyetin sebep-i nüzûl bağlamında değerlendirilen bir diğer hadise, Batn-ı İdam Seriyyesi'nde vuku bulduğundan öncelikle bu seriyye hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Aktarıldığına göre Hz. Peygamber, Mekke'nin fethi için hazırlık yaptığı dönemde dışmanı aldatarak harekâtın gizliliğini korumak ve böylece en az çarpışma ile kutsal Şehri fethetmek amacıyla 8. yılın Ramazan ayının başlarında Mekke yolu üzerinde üç günlük bir mesafede bulunan Batn-ı İdam'a sekiz kişilik bir seriyye göndermişti.^[105] Burası Zîl-Hüşub ile Zîl-Merve arasında Medine'ye üç berid

[97] Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Mısır: Şeriketü Mektebe, 1375/1955), 2/623.

[98] Taberî, *Târîh*, 3/22; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/104; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 1/301.

[99] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/623; Taberî, *Târîh*, 3/22.

[100] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997), 6/360-361.

[101] bk. Mehmet Salih Arı, "Üsâme b. Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/361-363; Hüseyin Algül, "Mürre Seriyyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/52.

[102] Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîneti'l-münevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltût (Mekke: yy., 1979), 2/449-451.

[103] İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîne*, 2/445-450.

[104] Nüreddîn el- Halebî, *İnsânü'l-uyûn fi sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn* (Beyrut: Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2007), 3/262-263.

[105] Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001), 2/123-124; Ayrıca bk. Ahmet Önkâl, "Batn-ı İdam Seriyyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/202.

mesafede bir mevki olarak tarif edilmektedir.^[106] Başlarında Ebû Katâde b. Rib'î'nin bulunduğu bu seriyyenin amacı Mekke üzerine yapılacak olan büyük seferin gizliliğini korumak bilhassa Kureyş'in durumdan şüphelenmesini engellemektir. Yani Resûlullah bu seriyye ile o istikamette bir sefer yapılacağı zannı oluşturmak istemişti. Hatta bu nedenle gönderilen birliğin haberinin yayılması da amaçlanmıştı. Nitekim Hz. Peygamber'in Şam taraflarına veya Sakîf ile Hevâzin kabilelerinden biri üzerine sefer hazırlığı yaptığı duyulmaya başlanmıştı.^[107]

Sefere katıldığı belirtilen bir askerden aktarılan rivayete göre Muhallim b. Cessâme de bu seriyyede hazır bulunanlar arasındaydı. İdam Vadisi'ne vardıklarında Âmir el-Eşcâî adında bir kimse gelerek kendilerine İslâm selamıyla selam verdi. Bunun üzerine Müslümanlar ona dokunmadılar. Ancak askerlerden biri olan Muhallim ise saldırarak onu öldürdü. Devesini, eşyalarını ve sütten yapılmış vatbe denilen içeceğini seleb^[108] olarak aldı. Resûlullah'ın yanına vardıklarında kendileriyle ilgili olarak Nisâ sûresinin 94. âyeti nazil oldu.^[109] İlk megâzî müelliflerinden Vâkîdî'nin aktardığı bu haberde olayın açıkça ifade edildiği, herhangi bir şekilde Fedek ile veya önceki seriyyedeki isimlerle bir karışıklığın söz konusu olmadığı görülmektedir. Ayrıca açık bir şekilde söz konusu âyetin bu olay hakkında nazil olduğu da belirtilmektedir.

İbn Hişâm'ın İbn İshâk kanalıyla aktardığı rivayetten anlaşıldığı kadarıyla olayı aktaran ve askerler arasında yer alan bu ravi Abdullah b. Ebî Hedred idi. Ebû Katâde ve Muhallim b. Cessâme'nin de içlerinde bulunduğu birlikle sefere çıkmışlardı. Aynı şekilde Batn-ı İdam mevkiine geldiklerinde Âmir el-Eşcâî kendilerini İslâm selamıyla selamlamış ve bunun üzerine Müslümanlar ona dokunmamışlardı. Ancak Muhallim aralarındaki şahsi bir mesele yüzünden Âmir'e saldırarak onu öldürmüş, devesini ve eşyalarını da almıştı. Resûlullah'a gelip durumu haber verdiklerinde bahsi geçen âyet nazil olmuştu.^[110] Görüldüğü üzere bu rivayette bilhassa Muhallim'in onu öldürme sebebi hakkında farklı bir bilgi verilmektedir. Eşyalarını ganimet olarak aldığı belirtilmekle birlikte ikisi arasında bulunan şahsi bir düşmanlıktan bahsedilmektedir.

İbn Sa'd, Batn-ı İdam Seriyyesi'ni ele aldığı kısımda^[111] olduğu gibi hem Muhallim b. Cessâme hakkında^[112] hem de Âmir el-Eşcâî hakkında bilgi verdiği kısımlarda da bu hadiseyi âyetin nüzûl sebebi olarak aktarmaktadır. Arkadaşlarının aksine Muhallim'in, Âmir'e saldırıp öldürdüğünü ayrıca devesini, eşyalarını ve içeceğini de seleb olarak aldığı haber vermektedir.^[113] Belâzürî de *Ensâbü'l-Eşrâf* adlı eserinde Batn-ı İdam Seriyyesi'ni anlattığı kısımda aynı hadiseyi zikrederek âyetin bundan sonra nazil olduğu bilgisini aktarır.^[114]

İbn Şebbe de Batn-ı İdam Seriyyesi'nde aynı raviden ve aynı isimleri vererek hadiseyi aktarır, âyetin bunun üzerine nazil olduğunu belirtir. Resûlullah'ın "Allah'a iman ettim dedikten sonra mı onu öldürdün!" şeklindeki tepkisini de aktarır.^[115] Ayrıca Muhallim'in bilhassa silahları başta olmak üzere mallarına sahip olmak arzusuyla bu suçu işlediğini de haber verir.^[116] Taberî de aynı

[106] İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/123; Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, tsh. Abdullah İsmail es-Sâvî (Kahire: Dâru's-Sâvî, ts.), 1/231; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser* 2/207.

[107] Vâkîdî, *Megâzî*, Megâzî, 2/796-797.

[108] Savaşta öldürülen düşman askerinin üzerindeki silah, zırh, elbise ile yanında bulunan eşyalarını ifade eden bir terimdir. İslâm savaş hukukuna göre bir düşman askerini öldüren Müslüman onun selebine sahip olur. Ahmet Yaman, "Seleb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/398-399.

[109] Vâkîdî, *Megâzî*, 2/797.

[110] İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/626.

[111] İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/124.

[112] İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/123.

[113] İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/170.

[114] Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/384-385.

[115] İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîne*, 2/445.

[116] İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîne*, 2/450.

raviden aktardığı rivayette Muhallim'in aralarındaki şahsi bir mesele yüzünden Âmir'e saldırıp öldürdüğünü ve devesiyle eşyalarını seleb olarak aldığını ifade etmektedir. Resûlullah'ın yanına gelip olayı haber verdiklerinde Nisâ sûresi 94. âyetin seriyyeye katılanlar hakkında nazil olduğunu aktarmaktadır. Bu kaynaklarda olayın ve ismi geçen şahısların diğer seriyye ile karıştırılmadan net olarak verildiği ve ilgili âyetin nüzûl sebebi olarak değerlendirildiği açıkça görülmektedir.^[117]

İbn Seyyidünnâs (öl. 734/1334), benzer şekilde Mekke'nin fethi öncesi düşmanları şaşırtmak için tertip edilen bu seriyyeyi kısaca aktarmakla birlikte öldürme sebebi hakkında şahsi bir meseleden bahsetmez. Bununla birlikte Âmir'i öldürdükten sonra devesini ve eşyalarını seleb olarak aldığını vurgular. Resûlullah'ın yanına vardıklarında ilgili âyetin nazil olduğunu belirtmesi de Muhallim'in daha ziyade dünyalık tamahıyla Âmir'i öldürdüğü kanaatini destekler niteliktedir.^[118] İbn Kesîr ise kısaca bu seriyye hakkında bilgi verirken Mekke'nin fethinden önce gerçekleştiğini belirtir ve bilhassa Muhallim b. Cessâme hadisesinin burada vuku bulduğuna işaret etmekle yetinir.^[119]

Şâmî, Mekke'nin fethi konusunun ilk cümlelerinde bu seriyyenin düşmanda yanlış bilgi oluşturmak amacıyla fethin öncesi tertip edildiğini ifade eder.^[120] Önceki âlimlerin konuyla ilgili rivayetlerine işaret ettikten sonra Muhallim'in Âmir'i öldürmesini devesi, eşyaları gibi selebiyle ilişkilendirir.^[121] Halebî (öl. 1044/1635) ise aralarındaki bir meseleye ek olarak devesi ve eşyalarından oluşan selebi için onu öldürdüğünü ifade ederek bahsi geçen iki ayrı sebebi birleştirmektedir. Yaşanan bu gelişmenin ardından görev yerine ulaşan birlik, Hz. Peygamber'in Mekke istikametine yöneldiğini duyunca hareket ederek Resûlullah'a yetişmişti.^[122]

Olaydan bir müddet sonra Akra' b. Hâbis ve Uyeyne b. Hısn isimindeki iki kişinin bu meseleyi tartışarak Resûlullah'a geldikleri aktarılmaktadır. Rivayete göre Huneyn Gazvesi günlerinde Resûlullah öğle namazından sonra bir ağacın gölgesinde dinlenirken gelmişlerdi. Hz. Peygamber'in huzurunda konuyu dava ederlerken sesleri duyuluyordu. Gatafân kabilesinin reisi olan Uyeyne b. Hısn, kısas talep ediyordu. Akra' b. Hâbis ise kabilesine olan yakınlığı nedeniyle Muhallim'i savunmaya çalışıyordu. Uyeyne b. Hısn, kararlı bir şekilde kısas talebini dile getiriyor ve kendi kabilesindeki kadınlar gibi Muhallim'in kadınlarının da aynı acıyı tatmasını şart koşuyordu. Resûlullah ise açık bir ifadeyle "Ellisi bu seferimizde, ellisi de döndüğümüzde olmak üzere diyet alırsınız." buyurarak 100 deve karşılığında diyet yoluyla meseleyi çözmek istedi. Ancak Uyeyne bunu kabul etmeyeceğini ifade etti. Hatta bu arada Resûlullah'ın verdiği diyet ve kısas hükümleri hakkında konuşulmaya başlanmıştı. Fakat Hz. Peygamber elini kaldırarak tekrar aynı diyeti ilan edince onlar da kabul ettiler.^[123]

Diyet anlaşmasının sağlanmasıyla birlikte Resûlullah, işlenen suç ve sonrasında Müslümanlar arasında yaşanan kargaşa nedeniyle Muhallim'e kızgındı. Nitekim gelişmelerin ardından orada bulunanlar, kendisi için istiğfar etmesi temennisiyle Muhallim'i Hz. Peygamber'in huzuruna yönlendirdiklerinde buna şahit oldular. Yanına geldiğinde ona kim olduğunu soran Resûlullah, ellerini kaldırarak "Ey Allah'ım Muhallim b. Cessâme'yi bağışlama!" diye beddua etti ve bunu üç kez tekrarladı. Başka bir rivayete göre ise önüne gelip oturduğunda Resûlullah "Onu Allah'a iman ettirdikten sonra mı öldürdün?" şeklinde tepkisini gösterip beddua etti. Muhallim'in bu olaydan

[117] Taberî, *Târîh*, 3/36.

[118] İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/207.

[119] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 8/16.

[120] Muhammed b. Yûsuf eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sireti Hayri'l-İbâd*, nşr. Âdil Ahmed, Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 5/211.

[121] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, 6/190.

[122] Halebî, *İnsânü'l-uyûn*, 3/274.

[123] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebevîyye*, 2/627; İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/124; İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîne*, 2/446; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/207-208.

sonra ancak yedi gün yaşadığı aktarılmaktadır.^[124] Resûlullah, olayın ehemmiyetine dikkat çekmek amacıyla bu bedduayı ashabının duyacağı şekilde yüksek sesle yapmıştı. Ayrıca Muhallim'in ölüm ve defin haberinin gelmesinden sonra "lâ ilâhe illallah" sözüne ve onunla gelen kimselere hürmet konusunda ashabını ikaz etmişti.^[125]

Halebî'nin olayla ilgili aktardığı haberlere göre Müslümanlar Resûlullah'ın yanına vardıklarında Hz. Peygamber Muhallim'i hesaba çekerken "Allah'a iman ettiği", "Müslümanım" dediği halde nasıl onu öldürdüğünü sordu. Muhallim de onun, korkusu nedeniyle İslâm selamıyla selam verdiği şeklinde cevap verdi. Resûlullah ise "Onun kalbini yarıp baktın mı?", "Yalancı veya doğru söyleyen bir kimse olduğunu bildin mi?" şeklinde azarladıktan sonra "Sen ne onun söylediklerini kabul ettin ne de onun kalbinden geçenleri bildin." ikazlarıyla hatasının büyüklüğünü ifade etti. Ayrıca onun kendisi için istiğfar talebine de "Allah seni affetmesin." diyerek karşılık verince Muhallim gözyaşlarıyla ayrıldı.^[126]

Siyer ve İslâm tarihi kaynaklarında tutarlı bir anlatımla sunulan ve ilgili âyetin nüzûl sebebi olduğu açıkça ifade edilen bu hadisenin tefsirlerde âyetin nüzûl sebebi olarak zikredilen rivayetler arasındaki en kuvvetli ihtimal olduğu görülmektedir.

3.3. Âyetin Sebeb-i Nüzûlü Bağlamında Değerlendirilen Diğer Bazı Olaylar

Tefsirlerde, âyetin nüzûl sebebi olarak bazı farklı olayların zikredildiği, suçu işleyen ve öldürülen kimse hakkında farklı isimlerin verildiği görülmüştü. Bunlardan bazılarına değinilerek özellikle rivayetlerden kaynaklanan çeşitliliğe kısaca temas edilecektir.

Öncelikle Benî Süleym'e mensup olan ve koyunları içerisinde bulunmaktayken gelen Müslüman askerleri karşılayan kimse hadisesinden bahsetmek yerinde olacaktır. Bazı tefsirlerde ifade edildiğine göre bu kişi Müslüman olduğunu belirttiği halde öldürülmüştü. Ancak ilgili haberlerin farklılık arz ettiği ve bazı kısımlarının veya zikri geçen isimlerin diğer seriyyelerle karıştırıldığı görülmüştü. Bununla birlikte Benî Süleym kabilesinin Müslümanlar için tehditkâr bir tutum içerisinde olduğu, Hz. Peygamber'in tertip ettiği gazve ve seriyyeler ile onlarla mücadele ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla böyle bir vakianın yaşanması ihtimal dahilindedir. Ancak bu kabilenin Mekke'nin fethi için hazırlıkların yapıldığı dönemde Resûlullah'a gelen heyet vasıtasıyla hızla İslâm'a girdiği hatta bu sefere 900 civarında asker sağladığı belirtilmektedir.^[127] Bu bilgi dikkate alındığında yaşanan muhtemel hadise, Batn-ı İdam Seriyyesi'nden önce cereyan etmiş olmalıdır.

Üsâme'nin hikayesine benzer bir olayın Mikdâd b. Esved'in başından geçtiği ve âyetin onun hakkında nazil olduğu da tefsirlerde zikredilmişti. Mikdâd b. Esved, cesareti ve savaşçı kişiliği ile tanınan Bedir, Uhud, Hendek ve diğer gazvelere katılan meşhur bir sahâbî idi.^[128] Bazı müfessirler âyetin nüzûl sebebi olarak Mikdâd b. Esved'in çarpışma esnasında elini kesen, sonra bir ağacı siper alarak "Ben Müslüman oldum." diyen düşmanını öldürüp öldüremeyeceğini Resûlullah'a sormasını göstermişlerdi. Ancak Buhârî'de yer alan bu haberde Mikdâd'ın böyle bir olay yaşadığı değil, yaşanması durumunda ne yapması gerektiğini sorduğu anlaşılmaktadır.^[129] Muhtemelen ilgili tartışmalar bağlamında sadece farazi bir amaçla bu soruyu sormuştu. Tefsirlerde rastladığımız sayılı rivayetlerde, koyun sahibi çobanın veya sahip olduğu mallarla Müslümanları karşılayan kimsenin Mikdâd tarafından öldürüldüğü ve Hz. Peygamber'in de Üsâme gibi onu azarladığı şeklindeki rivayetlerin bu farazi soru nedeniyle ortaya çıkmış olması muhtemel gözükmektedir.

[124] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/627-628.

[125] Halebî, *İnsânü'l-Uyûn*, 3/275.

[126] Halebî, *İnsânü'l-Uyûn* 3/274.

[127] Mehmet Azimli, "Benî Süleym", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/55-56.

[128] İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/148-149.

[129] Buhârî, "Megâzî", 12.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere tefsirlerde âyetin nüzûl sebebi olarak verilen bazı olayların, seriyyelerin karıştırılması veya hadiselerdeki isimlerin zikredilmeksizin aktarılması gibi nedenlerle ortaya çıkmış olması ihtimal dahilindedir. Örneğin “Kureyş’ten bir adamın “Ben Müslümanım.” dediği halde Benî Temîm kabilesinden bir kimseyi öldürmesi” şeklindeki haber bunlardan biridir. Devamında anlatılan detaylar ve dava için gelen kimselerin isimlerinin verilmesi aslında bu hikâyenin Batn-ı İdam Seriyyesi’ndeki Muhallim hadisesi olduğunu göstermektedir. Nitekim müellif de rivayeti bu başlık altında ele almıştır.^[130]

Değerlendirme ve Sonuç

Nisâ sûresi 94. âyetin Hz. Peygamber’in görevlendirdiği bir seriyye esnasında, İslâm’a girdiğini beyan eden bir kimsenin öldürülmesi üzerine nazil olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte Müslüman askerlerin gerek çatışma esnasında gerekse ilk karşılaşma anında İslâm’a girdiğini ifade eden kimseleri öldürmesi şeklindeki hataların birkaç kez tekrar ettiği anlaşılmaktadır. Buna bağlı olarak müfessirler, nüzûl sebebi olarak benzer suçun işlendiği farklı olaylara işaret etmişlerdir. Bilhassa Üsâme b. Zeyd’in savaş esnasında Mirdâs b. Nehîk’i öldürmesinin erken dönemden itibaren tefsirlerin önemli bir kısmında âyetin nüzûl sebebi olarak zikredildiği görülmektedir. Ancak siyer ve tarih kaynaklarına bakıldığında bir savaş esnasına yaşanan bu olayda Mirdâs’ın sahip olduğu mallardan ve onu öldüren Üsâme’nin de bunlara meylederek suçu işlediğinden bahsedilmez. Bu nedenle bazı tefsirlerde bu olay anlatılırken Batn-ı İdam Seriyyesi’ndeki hadisenin giriş kısmı alınarak Mirdâs kıssasının başına eklenmiş gözükmektedir. Böylece âyette belirtildiği üzere dünyalık arzusuyla suçun işlendiği vurgulanmıştır. Bazen de Benî Süleym’e mensup, koyunları içerisinde bulunan bir adamın Müslüman olduğunu ifade ettiği halde öldürülmesi hadisesinin Mirdâs kıssasıyla birleştirildiği görülmektedir. Bütün bunlardan sonra ifade etmek gerekir ki hicretin yedinci yılında Fedek Bölgesindeki Benî Mürre üzerine gönderilen seriyyede işlenen suç nedeniyle yani Mirdâs’ın Üsâme b. Zeyd tarafından öldürülmesi hakkında âyetin nazil olduğu görüşü doğru olmasa gerektir. Nitekim görüldüğü üzere siyer ve tarih kaynaklarında bu seriyyede işlenen suç ve Hz. Peygamber’in tepkisi açıkça ifade edildiği halde âyetin nüzûl sebebi olduğu konusunda bir bilgi söz konusu değildir. Ayrıca siyer alanında yapılan araştırmalarda da Gâlib b. Abdullah Seriyyesi’nde Üsâme b. Zeyd’in hatası ve Resûlullah’ın tepkisi detaylarıyla verildiği halde âyetten bahsedilmemektedir.

Buna karşın Mekke’nin fethi için hazırlıkların yapıldığı günlerde düşmanı yanıltmak için gönderilen Batn-ı İdam Seriyyesi’nde yaşanan olay siyer âlimleri ve tarihçiler tarafından açıkça âyetin nüzûl sebebi olarak gösterilmektedir. Bu haberlere göre Âmir b. Edbat kabilesi bölgeyi terk ettiği halde kendisi İslâm’a girdiği için kaçmayıp Müslüman askerleri beklemişti. Müslümanlar geldiğinde İslâm’a girdiğini açıkça ifade edince seriyyedekiler ona dokunmadılar. Ancak içlerinden Muhallim b. Cessâme bir ok atarak onu öldürdü. Câhiliye’den kalma bir düşmanlık nedeniyle bunu yaptığı ifade edilmekle birlikte devesini, eşyalarını ve bir miktar içeceğini ganimet olarak aldığı haber verilerek dünyalık arzusuyla onu öldürdüğü de belirtilmektedir. Siyer ve İslâm tarihi kaynaklarında hadisenin büyük oranda tutarlı bir şekilde aktarıldığı ve ilgili âyetin açıkça bu olayla ilişkilendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla âyetin nüzûl sebebi Batn-ı İdam Seriyyesi’nde Muhallim b. Cessâme’nin Âmir b. Edbat’ı öldürmesi hadisedir. Nitekim siyer ve İslâm tarihi kaynaklarında olduğu gibi siyer alanında yapılan araştırmalarda da âyetin Batn-ı İdam Seriyyesi ile ilişkilendirildiği açıktır.

Bunlara ek olarak Üsâme’yi azarlayan Hz. Peygamber’in nihâyetinde onun için af dilemesi fakat Muhallim’e beddua etmesi de önemli bir göstergedir. Zira Üsâme, Müslümanları öldüren bir

[130] İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîne*, 2/449, 451.

kavim üzerine intikam amacıyla gönderilen seriyyede yer alıyordu. Düşmanın son anında, canını kurtarmak için “Müslüman oldum.” dediğini düşünmesi muhtemeldir. Ayrıca şiddetli çatışmaların yaşandığı savaş ortamı düşmanını öldürmesinde etkili olmalıdır. Dolayısıyla mazur görülebilirdi. Nitekim diyet uygulamasına gidilmemiş olması da bunu göstermektedir. Ancak Muhallim ise savaş veya çatışma durumu söz konusu değilken ve İslâm’a girmiş olmasına güvenerek tek başına Müslümanları bekleyen birini öldürdüğü için mazur görülmemiştir. Hatta maktulün temsilcileri kısas talep ettiklerinde kimse buna haklarının olmadığını iddia etmemiştir. Ancak Hz. Peygamber meselenin diyet yoluyla çözülmesini sağlamıştır.

Mikdâd b. Esved’in savaş esnasında elini kesen, sonra kendisi üstün geldiğinde bir ağaca sığınıp “Müslüman oldum.” diyen kimseyi öldürüp öldüremeyeceğini Hz. Peygamber’e sorması gibi rivayetler de tefsirlerde nüzûl sebebi olarak gösterilmektedir. Ancak Mikdâd b. Esved olayının tefsirlerde farklı şekillerde aktarıldığı görülmektedir. Bu rivayetlerin önemli bir kısmında Üsâme olayının bir benzerinin onun başına geldiği kısaca belirtilmektedir. Diğer taraftan bazı tefsirlerde İslâm’a girdiği için Müslümanları bekleyen bir çobanın veya kabilesi kaçtığı halde mallarının başında Müslümanları bekleyen bir kimsenin onun tarafından öldürüldüğü şeklinde bilgiler de verilmektedir. Dolayısıyla tefsirlerde Mikdâd b. Esved ile ilgili haberlerin farklılık arz ettiği açıktır. Ayrıca ifade edildiği üzere onun bu konuda farazi bir soruyu Hz. Peygamber’e sormuş olması muhtemelen isminin diğer hadiselerde zikredilmesine sebep olmuştur. Zira Buhârî rivayetinde bunun farazi bir soru olduğu açıkça ifade edildiğinden Mikdâd’ın bu sorunun öncesinde veya sonrasında böyle bir hatayı yapmış olması mümkün olmasa gerektir.

Bu konuda son olarak ifade etmek gerekir ki bazı müfessirler, bu haberler arasında bir çelişki olmadığı, âyetin yaşanan bu olayların hepsinden sonra nazil olduğu görüşünü ortaya koymuşlardır. Buna göre her bir olaydaki sorumlular âyetin kendileri hakkında indirildiği zannına kapılmışlardır. Fakat burada hatırlatmak gerekir ki tefsirlerde sebep-i nüzûl olarak zikredilen farklı hadiselerin kendi içerisinde tutarlı olmadığı ve olayların birbirine karıştırıldığı örneklerle izah edilmiştir. Dolayısıyla bu şekilde bütüncül bir çözüm önerisinin de yeterli olmadığı kanaatindeyiz.

Kanaatimizce âyetin benzer olayların sonucusu üzerine nazil olmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Âyetten sonra benzer bir hatanın yapılmaması daha makuldür. Ayrıca herhangi bir rivayette Hz. Peygamber’in yapılan hata üzerine daha önce inmiş olan âyeti okuduğu veya hatırlattığı yönünde bir anlam mevcut değildir. Aksine nüzûl sebebini belirten rivayetlerde, işlenen suç üzerine âyetin nazil olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla nüzûl sebebi, hicrî 8. yılın ramazan ayı başlarında vuku bulan Batn-ı İdam Seriyyesi’ndeki olay olmalıdır.

Burada ifade etmek gerekir ki tefsirlerde âyetin sebep-i nüzûlü hakkında bir tespite gidilmemiş olması âyetin yorumu ve kıraat farklılıklarının değerlendirilmesine doğrudan etki etmiştir. Sefere çıkan Müslümanlara yapılan uyarının mahiyeti, öldürülen kimsenin tamah edilen mallarının neler olduğu, kendisinin Müslüman olup olmadığı gibi hususların yanı sıra selâm verenle sulh teklif edenlere nasıl davranılması gerektiği gibi hususlar bu kapsamda değerlendirilen başlıca mevzular olmuştur. Bilhassa İslâm’a yeni girenlere karşı nasıl davranılması gerektiği ilgili olay merkezinde hassasiyetle ele alınan konulardandır.

Görüldüğü üzere müfessirler farklı hadiseleri âyetin sebep-i nüzûlü olarak tercih etmiş veya öne çıkarmışlar bazen de hepsini kapsayacak şekilde âyetin nazil olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte anlatılan tarihi olayların da birbirleriyle karıştırıldığı dikkat çekmektedir. Bu örnek bağlamında ulaşılan sonuca göre ifade etmek gerekir ki bilhassa esbâb-ı nüzûl bağlamında siyerin tefsir ilmine kaynaklık etmesi, teoride savunulduğu düzeyden oldukça uzaktır. Hâlbuki esbâb-ı nüzûl konularında meselenin siyer kaynaklarından tetkiki ilgili âyetler bağlamında Kur’ân’ın anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Algül, Hüseyin. "Mürre Seriyyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Arı, Mehmet Salih. "Üsâme b. Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/361-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn. *Umdetü'l-kârî şerhu sahîh-i Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, ts.
- Azimli, Mehmet. "Benî Süleym". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/55-56. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Ziriklî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Birişik, Abdülhamit. "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/281-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *Sahîhü'l-Buhârî*. 9 Cilt. Mısır: el-Matbaa-tü'l-Kübrâ el-Emiriyye, 1314.
- Çoşkun, Muhammed. "Tefsir-Siyer İlişkisinin Tarihsel ve Kuramsal Problemleri: Tefsir Tanımları Çerçevesinde Sîret-Nüzûl İlişkisinin Hermenötiği". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 253-265.
- Demirci, Muhsin. "Esbâb-ı Nüzûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/360-362. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Derveze, İzzet. *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. çev. Mehmet Yolcu. İstanbul: Yarın Yayınları, 2016.
- Dindi, Korkut. "Siyer-Tefsir İlişkisi". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 265-274.
- Ebüssuûd Efendi. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1431.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. haz. Asım Cüneyt Köksal-Murat Kaya. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Fayda, Mustafa. "Siyer ve Megâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/319-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Halebî, Nüreddîn. *İnsânü'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2007.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybani. *et-Târîh*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. 2. Baskı. Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. 'Amr el-Hâşimî. *el-Muhabber*. thk. Eliza Lichtenstater. Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyarî ve Abdulhafiz eş-Şelebî. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' 'İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *Uyûnü'l-eser fi funûni'l-megâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*. thk. İbrahim Muhammed Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî. *Târîhü'l-Medîneti'l-münevvere*. thk. Fehim Muhammed Şeltût. 4 Cilt. Mekke: y.y., 1979.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1417/1997.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb. *Tefsîru Râğıb el-İsfahânî*. thk. Muhammed Abdülaziz, Adil b. Ali. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1424/2003.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kuran Yolu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Karaosman, Muhammed. *Siyer-Tefsir İlişkisi Bağlamında "Cihad ve Kıtâl'e Dair Kronolojik Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2018.
- Köse, Feyza Betül. "Hak Dini Kur'an Dili Özelinde Tefsir Siyer İlişkisi". *KSU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2016), 35-60.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdunî, İbrahim Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Tefsîrül-Mâverdî*. thk. Seyyid b. Aldulmaksûd. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1431/2010.
- Mendeş, Nurdan. *Siyer-Tefsir İlişkisi İbn Hişâm Örneği*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyin b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî. *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*. tsh. Abdullah İsmail es-Sâvî. Kahire: Dâru's-Sâvî, ts.
- Mukâtil, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud. Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâs, 1423/2002.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yûsuf Ali Büdeyvi. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Önkal, Ahmet. "Batn-ı İdam Seriyyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/202. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özaktan, Fatih. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Siyerin Rolü*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2017.
- Özkan, Mustafa. "Fetih Sûresi Bağlamında Siyer-Tefsir İlişkisi", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 245-252.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyyi, 1420/2000.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed. *Tefsîru's-Semerkindî*. thk. Ali Muhammed Mu'avviz, Adil Ahmed Abdülmevcûd, Zekeriyya Albülmecîd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Soycan, Mustafa. *Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) Tefsîr adlı Eserindeki Meğâzî Bilgilerinin Tesbit ve Değerlendirmesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

- Soycan, Mustafa. "Tefsir-Siyer İlişkisi ve Taberî Örneği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi* 28/2 (Aralık 2019), 471-496.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tefsîru'l-Celâleyn*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1431.
- Şâmî, Muhammed b. Yûsuf. *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*. nşr. Âdil Ahmed, Ali Muhammed Muavvid. Beyrut: Daru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. b.y: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Türcan, Selim. "Tefsir, Siyer, Tarih Bağlamında Kur'an'ın Kaynaklığı Üzerine". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi* 19/36 (2019), 609-636.
- Türker, Ömer. "Mukâtil b. Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/134-136. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed. *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Safvân Adnan Dâvûdî. Beyrut: Daru'l-Kalem, 1410.
- Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *el-Megâzî*. thk. Marsden Cons. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.
- Yaman, Ahmet. "Seleb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/398-399. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yiğit, İsmail. "Kur'ân ve Sîretü'n-Nebî". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II*. ed. Bedrettin Çetiner. 91-100. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001. 96-100.
- Zahitoğlu, İrfan. "Mukâtil b. Süleyman ve Tefsîr-i Kebîr'inde Kullandığı Hadislerin Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi". *Route Educational and Social Science Journal* 2/5 (Temmuz 2015), 295-310.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1413/1993.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabiyyi, 1407/1986.

Hadis, Tefsir ve Siyer İlişkisi Üzerine Bir Deneme

Nisâ Sûresi 94. Âyetin Sebeb-i Nüzûlü ile İlgili Tartışmalar Bağlamında

*An Essay on the Relationship between Hadith, Tafsir and Sirah
In the Context of Discussions Regarding the Reason for
the Revelation of Verse 94 of Surah An-Nisa*

Rukiye OĞUZAY*

Makale Bilgisi / Article Information

Article Type (Makale Türü): Research Article (Araştırma Makalesi)

<https://doi.org/10.56288/siyer.1453104>

Date of Submission (Geliş Tarihi): 14.03.2024

Date of Acceptance (Kabul Tarihi): 21.04.2024

Date of Publication (Yayın Tarihi): 30.04.2024

Citation / Atıf: Oğuzay, Rukiye. "Hadis, Tefsir ve Siyer İlişkisi Üzerine Bir Deneme (Nisâ Sûresi 94. Âyetin Sebeb-i Nüzûlü ile İlgili Tartışmalar Bağlamında)". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 16 (Nisan 2024), 45-68.

Peer-Review (Değerlendirme): Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körleme / En Az İki Dış Hakem).

Ethical Statement (Etik Beyan): It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).

Plagiarism Checks (Benzerlik Taraması): Yes (Evet) – intihal.net

Conflicts of Interest (Çıkar Çatışması): The author(s) has no conflict of interest to declare (Çıkar çatışması beyan edilmemiştir).

Complaints (Etik Beyan Adresi): sad@siyeryayinlari.com

Grant Support (Finansman): The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır).

Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans): Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır).

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Çanakkale-Türkiye. (Dr. Lecturer, Çanakkale Onsekiz Mart University Faculty of Divinity, Department of Hadith). roguzay@comu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3937-5024. ROR ID: <https://ror.org/05rsv8p09>.

Öz

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini konu edinen hadis ilmi, onun hayatını, mücadelesini, tebliğ faaliyetlerini ve savaşlarını ele alan siyer ilmiyle şüphesiz yakın bir irtibat içerisinde. Her iki ilim de diğeri açısından kaynaklık değeri taşımaktadır. Kur'ân âyetlerini açıklama ve yorumlama ilmi olan tefsir ise âyetlerin nâzil olduğu dönemi konu edinen hadis ve siyer ilminden istifade ettiği gibi bu ilimlere katkı sağlama bakımından son derece önemlidir. Dolayısıyla bu üç ilmi birbirinden bağımsız olarak ele almak doğru olmasa gerektir. Nitekim son zamanlarda hadis-siyer, hadis-tefsir, siyer-tefsir ilişkileri üzerine araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Bu araştırma ise, örnek bir olay üzerinden üç disiplin arasındaki irtibatın irdelenmesi bakımından önem taşımaktadır. Hz. Peygamber'in görevlendirdiği bazı seriyyelerde İslâm'a girdiğini belirttiği halde öldürülen kimselerle ilgili haberler, araştırmanın temel konusunu teşkil etmektedir. Aynı konu merkezinde siyer-tefsir ilişkisi başka bir araştırmada ele alındığından burada ilgili meselenin hadis rivayetleri üzerinden tetkiki yapılmış, siyer ve tefsir kaynaklarından elde edilen veriler hadis kaynaklarındakilerle karşılaştırılmıştır. Böylece dönemle ilgili olayların ve meselelerin doğru tespiti noktasında hadis ilminin her iki alana ne gibi katkılar sağlayabileceği veya bu alanlardan nasıl yararlanabileceği örnek hadiseler merkezinde değerlendirilmiştir. Tefsir, hadis ve siyer kaynaklarında ele alınan bazı tarihi hadiselerin karşılaştırmalı bir yöntemle ele alındığı bu çalışma, üç ilim arasındaki irtibatın boyutunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Hedefi ise bu alanlarda yapılan araştırmalarda disiplinler arası yöntemin önemine dikkat çekmektir. Nitekim araştırmada elde edilen sonuca göre tarihi süreçte bu disiplinlerin meseleyi büyük oranda kendi perspektiflerinden ve kendi alanındaki kaynakları esas alarak değerlendirdikleri görülmüştür. Dolayısıyla bu alanlarda disiplinler arası çalışmalar gereklilik arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Hadis, Siyer, Esbâb-ı Nüzûl, Seriyye.

Abstract

The science of hadith, which deals with the words, deeds and statements of the Prophet, is undoubtedly in close contact with the science of sirah, which deals with the life, struggle, preaching activities and wars of the Prophet. Both sciences have a resource value for the other. Tafsir, which is the science of explaining and interpreting the verses of the Quran, makes use of the science of hadith and sirah, which focus on the period in which the verses were revealed. Moreover, it is extremely important in terms of contributing to these sciences. Therefore, it would not be right to consider these three sciences independently of each other. Recently, it has been seen that some research has been carried out on the relations between hadith-siyar, hadith-tafsir, and sirah-tafsir. This research is important in terms of examining the relationship in three disciplines through a case study. The main subject of the research is the stories of those who killed people even though they stated that they had converted to Islam in the seriyya commissioned by the Prophet. Since the sirah-tafsir relationship was discussed in another research on the same subject, the relevant issue was examined here through hadith narrations. The data obtained from sirah and tafsir sources were compared with those in hadith sources. Thus, the issue of what kind of contributions the science of hadith can make to both fields or how it can benefit from these fields in terms of accurate determination of the events related to the period was evaluated. This study, in which some historical events are discussed with a comparative method, is important in terms of showing the degree of contact between the three sciences. The aim of the research is to draw attention to the importance of interdisciplinary methods in studies conducted in these areas. According to the results obtained in the research, it was seen that throughout the historical process, these disciplines evaluated the issue largely from their own perspectives and based on the resources in their field. Therefore, interdisciplinary studies in these areas are necessary.

Keywords: Tafsir, Hadith, Sirah, Asbâb al-nuzûl, Seriyya

Giriş

Hız. Peygamber'in (sas) söz, fiil ve takrirlerini tespit etmek, anlamak ve en doğru şekilde nakletmek gayesinde olan hadis ilmi ile Resûlullah'ın hayatını her yönüyle konu edinen siyer ilmi arasında sıkı bir ilişkinin mevcut olması kaçınılmazdır. Buna bağlı olarak her iki ilmin de birbirinden istifade etmesi tabii bir durumdur. Örneğin hadis eserlerinde belirli bir amaç doğrultusunda aktarılan rivayetlerin anlaşılması noktasında, olayları bütüncül bir şekilde ve tarihi bir perspektifle ele alan siyer ilmi önemlidir. Buna karşın hadis kaynaklarında dönemin savaşları gibi müstakil bölümlerin yanı sıra siyasî olaylarla ilgili farklı bölümler içerisinde yer alan veriler siyer ilmine kaynaklık etmektedir. Buna ek olarak siyerin sadece siyasî olaylar, savaşlar ve antlaşmalardan ibaret olmadığı göz önüne alınırsa Hız. Peygamber dönemi sosyal ve kültürel hayat, iktisadî yapı, hukukî sahadaki düzenlemeler ve günlük hayat gibi pek çok alanda hadis kaynakları eşsiz bilgiler ihtiva etmektedir. Hatta bu verilerin birçoğuna diğer kaynaklarda rastlanmaması hadis eserlerini siyer ilmi için son derece önemli kaynaklar haline getirmektedir.^[1]

Tefsir ise âyetlerin daha iyi anlaşılması ve yorumlanması için her iki ilimden de istifade etmektedir. Belirli bir olay veya soru üzerine nâzil olan âyetlerin esbâb-ı nüzûlünün anlaşılması amacıyla siyer ilminden istifade eden tefsir, genel manada ise nüzûl ortamının şartlarının bilinmesi açısından siyer ilminden faydalanmaktadır.^[2] Aynı şekilde hadis ilmi de Kur'ân'ın nâzil olduğu döneme dair verdiği bilgilerin yanı sıra doğrudan âyetlerin tefsirine dair aktardığı rivayetlerle de bu alana katkı sağlamaktadır.^[3] Dolayısıyla bu üç ilmi birbirinden bağımsız düşünmek oldukça zordur. Nitekim son zamanlarda çeşitli araştırmalarla bu disiplinler arasındaki ilişkinin ele alındığı görülmektedir.^[4]

Bu araştırmada Resûlullah'ın gönderdiği bir seriyye esnasında İslâm'a girdiğini belirttiği halde Müslüman askerler tarafından öldürülen kimseyle ilgili rivayetler değerlendirilmektedir. Tefsir ve siyer kaynaklarında yer alan haberlerden anlaşıldığı kadarıyla bu suçun işlendiği seriyyeler birden fazladır. Bununla birlikte bilhassa tefsir kaynaklarında Nisâ sûresi 94. âyet bağlamında nüzûl sebebi olarak zikredilen olayların çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Hatta bazen zikredilen bir olayın tefsirlere göre farklılık arz ettiği, seriyye ve şahıs isimlerinin yanı sıra işaret edilen kabile ve bölgelerin de değişiklik gösterdiği dikkat çekmektedir.^[5] Siyer ve İslâm tarihi kaynaklarında ise olayların kendi içerisinde daha tutarlı olarak verildiği ve ilgili âyetin anlaşılması açısından katkı sağlayacak bir netlikte söz konusu hadiselerin ele alındığı görülmektedir. Bu mesele siyer-tefsir ilişkisi bağlamında başka bir araştırmada ele alınmıştır. Siyer ve tefsir ile ilgili verilerin mukayeseli bir yöntem ile değerlendirildiği söz konusu araştırmada hadis rivayetlerine işaret edilmekle yetinilmiştir. Bu nedenle, ilgili hadis rivayetlerinin ele alındığı bu araştırma, meselenin üçüncü boyutunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca yapılan karşılaştırmalar sayesinde bu üç disiplin arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından kayda değerdir. Hadis kaynaklarındaki

[1] Hadis-siyer ilişkisi için örneğin bk. Fuat İstemi, *Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017); Fatih Oğuzay-Rukiye Oğuzay, *Siyerin Öncüleri Tirmizî* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 105-135; Ramazan Topal, *Siyer-Hadis İlişkisi Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i (Mekke Dönemi)* (Ankara: İksad Yayınevi, 2022); Ramazan Önal, *İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'indeki Siyer ve Meğâzi ile İlgili Rivayetlerinin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Mekke Dönemi)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016); Hacı Atas, *Siyer ve Hadis Kaynaklarında Kitabul-Meğâzi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

[2] İsmail Yiğit, "Kur'ân ve Siretü'n-Nebî", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II*, ed. Bedrettin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001), 96-100; Abdülhamit Birışık, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/281-290; Muhammed Coşkun, "Tefsir-Siyer İlişkisinin Tarihsel ve Kuramsal Problemleri: Tefsir Tanımları Çerçevesinde Siret-Nüzûl İlişkisinin Hermenötiği", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 253-259.

[3] Örneğin Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin hadis eserlerinde müstakil tefsir bölümleri bulunmaktadır.

[4] Örneğin bk. Selim Türcan, "Tefsir, Siyer, Tarih Bağlamında Kur'an'ın Kaynaklığı Üzerine", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (2019), 609-636.

[5] Tefsirlerde ele alınan bu konular aşağıda ana hatlarıyla verilecektir.

rivayetler bağlamında söz konusu olayların hangi seriyyede ve hangi bölgede gerçekleştiği üzerinde durulmakta, öldürülen ve öldürenlerin kimler olduğu tespit edilmeye çalışılmaktadır.

1. Tefsir ve Siyer Kaynaklarında Meselenin Ele Alınışı

Nisâ sûresi 94. âyetin nüzûl sebebi bağlamında müfessirlerin işaret ettiği çeşitli hadiselerin hangileri olduğu burada kısaca zikredilecektir. Ardından bu olayların siyer ve İslâm tarihi eserlerinde ne şekilde ele alındığı üzerinde durulacaktır. Bazı müfessirler birden fazla olayın sebep-i nüzûl bağlamında değerlendirildiğine işaret ederek bunları sıralarken, bazıları ise farklı olayları nüzûl sebebi olarak tercih etmişlerdir. Hatta âyetin benzer bütün olaylardan sonra hepsini kapsayacak şekilde nâzil olduğunu iddia edenler de olmuştur. Ayrıca aktarılan bir olayın tefsirlere göre farklılık arz ettiği de görülmektedir. Siyer kaynaklarına bakıldığında ise meselenin daha açık bir şekilde ortaya konulduğu görülmektedir. En çok öne çıkan iki hadise değerlendirilirken bir tanesi âyetle ilişkilendirilmekte, diğer olayın aktarıldığı kısımlarda ise nüzûl sebebi olduğundan bahsedilmemektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için bunlara aşağıda kısaca değinilmektedir.

1.1. Benî Mürre Seriyesi'nde Yaşanan Olay

Kur'ân âyetlerini baştan sona kadar yorumlayan ilk müfessir olan Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767), bu âyetin nüzûl sebebinin Üsâme b. Zeyd'in Mirdâs b. Nehîk'i öldürmesi olduğunu söyler. Verdiği detaylara göre Üsâme, Fedek bölgesindeki Benî Mürre üzerine gönderilen bir müfreze birliği içerisindeydi. Mirdâs ise Fedek halkından bir kimseydi. Önceki akşam İslâm'a girmiş ve bunu kabilesine bildirmişti. Hz. Peygamber'in gönderdiği birlik geldiğinde koyunlarını dağın kenarına sürerek Müslümanları İslâm selamıyla karşıladı. Üsâme ona saldırınca Müslüman olduğunu tekrar belirttiği halde öldürüldü. Üsâme koyunlarını ve eşyasını ganimet olarak aldı. Medine'ye döndüklerinde durumdan haberdar olan Resûlullah, Üsâme'yi şiddetli bir şekilde azarladı. Öyle ki Üsâme, o güne kadar İslâm'a girmemiş olmayı temenni etti. Üsâme'nin, koyunlarını ganimet olarak almak arzusuyla Mirdâs'ı öldürdüğü belirtilerek âyetteki dünya malı arzusuna işaret edilmektedir.^[6] Taberî (öl. 310/923) ise nüzûl sebeplerinden birisi olarak aktardığı bu olayın sonunda Resûlullah'ın ganimet olarak getirilen malları Mirdâs'ın kabilesine iade ettiği ve diyetini de ödediği bilgisini verir. Ancak Taberî, Mirdâs kıssası hakkında naklettiği bir diğer rivayette bu olayın Benî Damre üzerine gönderilen seriyyede cereyan ettiğini de aktarır. Hz. Peygamber'in şiddetli ikazları karşısında Üsâme, bu şahsın sadece korktuğu için böyle davrandığını ifade edince Resûlullah "Kalbini yarıp baktın mı?" sözleriyle onu azarlamıştı. Büyük bir pişmanlık yaşayan Üsâme bundan sonra "Lâ İlâhe İllallah" diyen kimseyi öldürmeyeceğine yemin etmişti.^[7]

Zemahşerî (öl. 538/1144) de nüzûl sebebi olarak aynı olayı zikretmekle birlikte Fedek halkından olan Mirdâs b. Nehîk'in kabilesi içerisinde İslâm'a giren tek kimse olduğunu, buna güvenerek gelen Müslümanları beklediğini haber verir. Oysa bütün kabile mensupları kaçarak bölgeyi terk etmişlerdi. Askerler geldiğinde hayvanlarını dağın kenarına çektikten sonra onları selamlayıp Müslüman olduğunu belirttiği halde öldürülmüştü.^[8] Râzî (öl. 606/1210), âyetin sebep-i nüzûlü bağlamında zikrettiği çeşitli olayların ilki olarak bu kıssayı Zemahşerî gibi aktarmaktadır. Ayrıca Resûlullah'ın Üsâme'ye hesap sorarken "Mallarını almak için mi onu öldürdün?" şeklinde

[6] Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud (Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâs, 1423/2002), 1/398-399.

[7] İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 7/356-357.

[8] Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1986), 1/551-552.

azarladığını belirtmektedir.^[9] Neseî (öl. 710/1310) de hemen hemen aynı detaylarla bu olayı nüzûl sebebi olarak vermektedir.^[10] Bunlara karşın Kurtûbî (öl. 671/1273) de Taberî gibi siyer kaynaklarına itimat ederek Muhallim b. Cessâme ve Âmir b. el-Edbat kıssasını öne çıkarmakta, Üsâme ve Mirdâs hadisesinin bu âyetin nüzûl sebebi olduğu yönündeki iddiaları zayıf bulmaktadır.^[11]

Siyer ve İslâm tarihi kaynaklarına bakıldığında Üsâme b. Zeyd'in Mirdâs b. Nehîk'i öldürdüğü hadisenin Ramazan H. 7'de, Gâlib b. Abdullah komutasında Fedek bölgesindeki Benî Mürre üzerine gönderilen seriyyede cereyan ettiği görülmektedir. Ancak Mirdâs'ın kabilesinde İslâm'a giren tek kişi olduğu, koyunlarının bulunduğu veya Müslüman askerleri bir dağın yanında karşıladığı gibi detaylara rastlanmaz. Aksine çarpışma esnasında kendisini takip edip yakalayan Üsâme b. Zeyd'den kaçma fırsatı bulamayınca İslâm'a girdiği bilgisi aktarılır. Buna rağmen Üsâme tarafından öldürüldüğü ve sonrasında Hz. Peygamber'in şiddetli ikazları benzer şekilde aktarılmakla birlikte ilgili âyetin bu olay üzerine nâzil olduğu şeklinde bir bilgi verilmemektedir.^[12]

Burada ifade etmek gerekir ki ilk müfessirlerden Mukâtil'den itibaren Nisâ sûresi 94. âyetin nüzûl sebebi olarak üzerinde en çok durulan bu hadisedir. Bununla birlikte Mukâtil'in bilhassa tefsirinde kullandığı hadisler hususunda eleştirildiği ve çeşitli tenkitlere maruz kaldığı bilinmektedir.^[13] Tefsire dair verileri âlimlerden sema olmadan derleyip kullanması, rivayetleri aktarırken isnâd kullanmaması gibi eleştirilerin yanı sıra hadis uydurmakla dahi itham edilmesi araştırmacıların dikkat çektiği problemlerdir.^[14]

1.2. Batn-ı İdam Seriyesi'nde Yaşanan Olay

Taberî, tefsirinde âyetin nüzûl sebebi olarak yer verdiği ilk iki rivayeti meşhur siyer âlimi İbn İshâk'a dayandırmaktadır. Bizzat seriyyede yer alan bir sahâbî kanalıyla aktardığı bu habere göre Batn-ı İdam Seriyesi'nde yer alan Muhallim b. Cessâme, İslâm'a girdiğini belirttiği halde Âmir b. el-Edbat'ı öldürmüştü. Aralarında bulunan şahsî bir düşmanlık nedeniyle bu suçu işlediği de ifade edilmektedir. Akabinde Huneyn günlerinde bu meseleyi tartışan Uyeyne ile Akra' b. Hâbis'in Resûlullah'ın huzuruna geldikleri haber verilmektedir.^[15] Âyetin nüzûlüyle ilgili muhtemel sebeplerden birisi olarak bu kıssaya işaret eden Râzî olayın sonunda Muhallim'in Hz. Peygamber'den af dilediğini ancak Resûlullah'ın "Allah seni affetmesin!" şeklinde beddua ettiğini haber verir.^[16] Kurtubî de İbn İshâk gibi siyer otoritelerine atıf yaparak Muhallim b. Cessâme'nin işlediği suçun âyetin nüzûl sebebi olduğunu beyan etmektedir.^[17]

Batn-ı İdam Seriyesi'nde gerçekleşen bu hadise siyer kaynaklarında detaylarıyla anlatılmakta ve olay Resûlullah'a iletildiğinde Nisâ sûresi 94. âyetin nâzil olduğu açıkça ifade edilmektedir.^[18]

[9] Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beirut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 11/189-190.

[10] Ebû'l-Berekât en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*, thk. Yûsuf Ali Budeyvî (Beirut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 1/386.

[11] Ebû Abdillâh Muhammed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdunî - İbrahim Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 5/337.

[12] Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, *el-Megâzi*, thk. Marsden Jones (Beirut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989), 2/724-725; Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Mısır: Şeriketü Mektebe, 1375/1955), 2/623; İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beirut: Dâru't-Turâs, 1387/1967), 3/22; Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413/1993), 1/301-302.

[13] bk. İrfan Zahitoğlu, "Mukâtil b. Süleyman ve Tefsîr-i Kebîr'inde Kullandığı Hadislerin Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi", *Route Educational and Social Science Journal* 2/5 (Temmuz 2015), 309.

[14] Mustafa Yasin Akbaş, *Kitâbu't-Tefsîr Literatürü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2023), 217.

[15] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/353-354.

[16] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/190.

[17] Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/337.

[18] Vâkidî, *Megâzi*, 2/797; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/626; Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kubrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001), 2/124, 5/123, 5/170; Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Ziriklî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/384-385.

Hicrî 8. yılın Ramazan ayında gerçekleşen bu seriyyenin amacı fetih için yapılan büyük hazırlığın Mekkeliler tarafından fark edilmesini engellemektir.^[19] Hz. Peygamber farklı istikametlere seriyyeler tertip ederek yapacağı seferin yönü konusunda düşmanını yanıltmak istemişti. Ebû Katâde komutasında İdam mevkiine gönderdiği seriyye de bu amaçla tertip edilmişti. Bu müfreze Batn-ı İdam'a vardığında Âmir b. el-Edbat adındaki bir adam kendilerini İslâm selamıyla karşılayarak Müslüman olduğunu beyan edince askerler ona zarar vermemişlerdi. Ancak içlerinden Muhallim b. Cessâme, aralarındaki eski bir husumet nedeniyle saldırarak Âmir'i öldürmüş ve devesi ile eşyalarını da ganimet olarak almıştı. Sebep olarak aralarındaki husumete işaret edildiği gibi ganimet olarak aldığı mallardan da bahsedilmesi önemlidir. Devamında yukarıda olduğu gibi Huneyn Savaşı günlerinde Uyeyne ile Akra' adındaki iki kişinin bu meseleyi Hz. Peygamber'in huzurunda tartıştıkları ve nihayetinde Resûlullah'ın kararı üzerine meselenin diyetle çözüldüğü anlatılmaktadır. Bununla birlikte kendisi için istiğfar dilemesi talebiyle gelen Muhallim için beddua ettiği ve ashâbına ibret olması için uyarılarda bulunduğu şekildeki detaylara da yer verilmiştir.^[20]

1.3. Diğer Benzer Olaylar

Ayetin nüzûl sebebi olarak aktarılan olaylardan biri de isim verilmeden zikredilen Benî Süleyym'e mensup çoban hikayesidir. Taberî tefsirinde ikinci sırada bu olaydan bahsetmektedir. Buna göre koyunlarının başında bulunan bu şahıs Müslüman askerlere denk geldiğinde selam vermiş ve İslâm'a girdiğini beyan etmişti. Ancak oradakiler "Sadece sizden korktuğu için selam verdi." şeklinde konuştuktan sonra onu öldürmüşlerdi. Koyunlarını ganimet olarak Resûlullah'ın yanına geldiklerinde ise bahsi geçen âyet nâzil olmuştu.^[21] Aynı hadiseyi âyetin nüzûl sebebi olarak ilk sırada zikreden İbn Kesîr (öl. 774/1373), bunun en doğrusu olduğunu iddia ederken Buhârî rivayetini de delil göstermektedir.^[22] Süyûtî (öl. 911/1505) de sadece bu olayı nüzûl sebebi olarak değerlendirmiştir.^[23]

Ayetin nâzil olmasının sebebi olarak aktarılan hikayelerden birinde ise Mikdâd b. Esved'in ismi geçmektedir. İsfahânî (öl. 5./11. yüzyılın ilk çeyreği), koyunlarının başında Müslümanların yanından geçerken selam verip Müslüman olduğunu belirten kimsenin Mikdâd b. Esved tarafından öldürüldüğünü ve yukarıdakine benzer şekilde onun Resûlullah tarafından azarlandığını nakletmektedir.^[24] Dolayısıyla Mikdâd b. Esved'in işlediği suçun âyetin nüzûl sebebi olduğu yönündeki görüşler de ortaya çıkmaktadır. Nitekim Râzî de muhtemel sebeplerden birisi olarak Üsâme b. Zeyd'in başına gelenin bir benzerinin Mikdâd'ın da başına geldiğini haber vermektedir. Olayın nerede, hangi seriyyede cereyan ettiğinden bahsetmezken Mikdâd'ın Resûlullah'a sorduğu bir soruyla bu görüşü desteklemektedir. Buna göre Mikdâd savaş esnasında elini kesen ancak sıkışınca da bir ağacın arkasına saklanarak Müslüman olduğunu belirten düşmanını öldürüp öldüremeyeceğini sormuştu. Hz. Peygamber'den hayır cevabını aldığında, bu kimsenin elini kestikten sonra İslâm'a girdiğini söylemiş olmasına dikkat çekmesine rağmen kati olarak olumsuz

[19] Vâkıdî, *Megâzî*, 2/796; Seriyyenin tarihi için ayrıca bk. Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2018), 629.

[20] Vâkıdî, *Megâzî*, 2/796-797; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/123-124; İbn Hiřâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/626; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser fi funûni'l-megâzî ve ş-šemâ'il ve's-siyer*, thk. İbrahim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993), 2/207.

[21] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/355.

[22] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/337-338.

[23] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1431/2010), 118.

[24] Râğıb el-İsfahânî, *Tefsîru Râğıb el-İsfahânî*, thk. Muhammed Abdülaziz - Adil b. Ali (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1424/2003), 3/1404.

bir cevap almıştı.^[25] Burada Râzî'nin her iki olay arasındaki benzerliğe dikkat çekmesi önemlidir. Bununla birlikte Mikdâd'ın sorusunun farazî bir soru olduğu ve muhtemelen bu soru nedeniyle isminin diğer olaylarla karıştırıldığı ilgili rivayetler kısmında görülecektir.

Bununla birlikte İbn Kesîr, tefsirinde Mikdâd kıssasını farklı tasvirlerle aktarmaktadır. Buna göre bir seriyyede yer alan Mikdâd bölgeye vardığında kabile mensupları oradan ayrılmıştı. Sadece malları çok olan bir adam beklemekteydi. Müslümanlara kelime-i şehâdet ile seslendiği halde Mikdâd saldırıp onu öldürdü. Resûlullah'ın yanına vardıklarında şiddetli bir şekilde azarlandı. Kendi kavminden korktuğu için imanını gizleyen bu kimsenin imanını açığa vurduğunda ise öldürüldüğünü beyan eden Hz. Peygamber, Mekke döneminde Mikdâd'ın da imanını gizlemek durumunda kaldığını hatırlatarak yaptığı hatanın büyüklüğüne dikkat çekti.^[26]

Râzî'nin aktardığı bir görüşe göre ise bahsi geçen olaylardan birini tercih etmeye gerek yoktur. Zira muhtemelen yaşanan benzer olaylardan sonra ve hepsini kapsayacak bir mana ile âyet nâzil olmuştur.^[27] Kurtubî^[28] ve Elmalılı^[29] da bu yorumu ihtimal dahilinde değerlendiren müfessirlerdendir.

2. Hadis Kaynaklarında Meselenin Ele Alınışı

Birinci başlık altında, tefsir kaynaklarında Nisâ sûresi 94. âyetinin nüzûl sebebi bağlamında hangi olaylara yer verildiği, bu olayların siyer eserlerinde nasıl değerlendirildiği kısaca ele alındı. Bu başlıkta ise, zikredilen olay ve isimlerle ilgili hadis kaynaklarında yer alan metinler değerlendirilmektedir. Bu sebeple, burada özellikle hadis kaynaklarındaki tefsir bölümlerinde konunun nasıl ele alındığı tespit edilmiştir. Rivayetlerde ilgili âyetin nüzûl sebebi olarak kimliği verilmeyen ve koyunları olan bir kimsenin İslâm'a girdiği halde Müslümanlar tarafından öldürülmesi hadisesinden bahsedilmektedir. Ancak Buhârî, Müslim ve Tirmizî'de âyetle ilişkilendirilen bu olay, oldukça kısa ve kapalı ifadelerle yer almaktadır. Hâlbuki müfessirler, âyetin sebep-i nüzûlü olarak en çok Üsâme b. Zeyd ile ilgili hadiseyi tercih etmişler, siyer âlimleri ise Muhallim b. Cessâme olayını âyetle ilişkilendirmişlerdir. Ayrıca Mikdâd b. Esved'in de bu olaylar bağlamında isminin zikredildiği görülmektedir. Konunun anlaşılması açısından söz konusu dört hadise ile ilgili rivayetlerin tetkiki yapılacaktır.

2.1. Mikdâd b. Esved ile İlgili Rivayetler

Bedir'e katılan sahâbeyi zikrettiği kısımda Buhârî, Mikdâd b. Esved'in de Bedir ehlinden olduğunu bildiren rivayetlere yer vermiştir. Kureyş kervanını ele geçirmek için hareket eden Müslümanlar Bedir'e geldiklerinde Ebû Süfyân kervanı kaçırmayı başarmış ve Mekke'den yardım istemişti. Bir müddet sonra kendilerinden katbekat büyük bir ordunun Bedir'e gelmesi Müslümanlar arasında bir endişeye sebep oldu. Resûlullah bu gelişme üzerine ashâbıyla istişare etme gereği duyduğunda Mikdâd b. Esved en cesur çıkışlardan birini yaparak "Biz, Musa'nın kavminin dediği gibi "Sen ve rabbın gidin, savaşın." demeyeceğiz. Senin sağında, solunda, önünde ve arkanda savaşacağız." demişti. Hz. Peygamber onun bu sözlerinden son derece memnun olmuş, yüzünde sevinç ifadesi görülmüştü.^[30]

[25] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/190.

[26] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/339-340.

[27] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/190.

[28] Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/337.

[29] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, haz. Asım Cüneyt Köksal-Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 2/401-405.

[30] Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), "Megâzî", 4.

Buhârî, Mikdâd'ın Bedir Savaşı'na katıldığını bildirdikten sonra onun Hz. Peygamber'e bir soru sorduğunu aktarmaktadır. Ancak konumuz açısından önem arz eden bu sorunun Bedir Savaşı ile ilgili olduğu yönünde herhangi bir işaret olmadığı gibi farazi bir soru olduğu da anlaşılmaktadır. Mikdâd, savaş esnasında bir elini kesen düşmanına üstün gelip onu öldüreceği sırada bu kimsenin İslâm'a girdiğini belirtmesi durumunda ne yapması gerektiğini Hz. Peygamber'e sormuştu. "Onu öldürme!" cevabını aldığında bu kimsenin bir elini kestikten sonra böyle dediğini vurgulayarak sorusunu tekrarlayınca Resûlullah "Onu öldürme. Şayet öldürürsen o, senin onu öldürmeden önceki halin üzeredir. Sen de onun o ifadeyi söylemeden önceki hali üzere olursun." buyurarak konunun önemine dikkat çekmişti.^[31]

Görüldüğü üzere Mikdâd b. Esved'in sorusu farazidir. Muhtemelen böyle bir olayın yaşandığı ve Medine'de konuşulduğu günlerde bunu sormuş olabilir. Ancak Bedir Savaşıyla ilgili olmadığı ve Mikdâd'ın elinin kesilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim hadis kaynaklarında böyle bir rivayete rastlanmamaktadır. Ayrıca Mikdâd sonraki savaşlarda hazır bulunmuş hatta halifeler döneminde de komutanlıklar yaparak savaş meydanlarında çarpışmaya devam etmişti. Kaynaklarda onunla ilgili çeşitli detaylar aktarılırken bir elinin kesik olduğu şeklinde bir bilgiye rastlanılmamıştır.^[32] Dolayısıyla elinin kesik olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte kayıtlara geçen bu soru nedeniyle ilgili âyetin tefsirinde nüzûl sebebi olarak zikredilen hadiseler arasında onun isminin de karıştırıldığını söylemek doğru olsa gerektir. Nitekim bazı müfessirler bu âyetin çarpışma esnasında zayıf düşen rakibini "Ben Müslüman oldum." dediği halde öldüren Mikdâd b. Esved hakkında nâzil olduğunu ifade etmişlerdi. Bazıları ise çeşitli farklılıklarla birlikte Mikdâd'ın bir seriyye esnasında İslâm'a girdiğini beyan eden kimseyi öldürmesini nüzûl sebepleri arasında zikretmişlerdi. Kanaatimizce yukarıda bahsi geçen sorusu nedeniyle onun ismi diğer olaylardaki failerle karıştırılmıştır.

Bununla birlikte aynı rivayeti diyet bölümünün ilk bâbında veren Buhârî'nin, ardından naklettiği bir muallak rivayete göre Resûlullah, Mikdâd'a hitap ederek "Kavmi içerisindeyken imanını gizleyen bir müminin imanını açığa vurduğunda öldürülmesinin" yanlış olduğunu vurgulamıştı. Hatta Mekke döneminde Mikdâd'ın da imanını gizlemek durumunda kaldığını hatırlatmıştı. Nisâ sûresi 93. âyetin bâb başlığı olarak kullanıldığı bu kısımda, bir mümini kasten öldürme meselesi ele alınmaktadır.^[33] Burada da farazi bir anlatım ile konunun ehemmiyetine vurgu yapıldığı görülmekle birlikte önceki rivayetteki sorudan başka bir anlatımın söz konusu olduğu ve ona cevaben söylenmediği anlaşılmaktadır. Zira oradaki soru, çarpışma esnasında rakibinin bir elini kestikten sonra Müslüman olduğunu belirten düşmanla ilgiliydi. Bu rivayette ise kavmi içerisindeyken imanını gizleyen ancak Müslümanlarla karşılaşınca dinini açığa vuran bir kimseden bahsedilmektedir. İlki Üsâme b. Zeyd'in savaş esnasında İslâm'a girdiği halde öldürdüğü düşmanıyla ilgili hikâyeye benzerlik gösterirken ikincisi ise bir seriyye esnasında Âmir b. el-Edbat'ın öldürülmesi veya Benî Süleym'e mensup bir çobanın öldürülmesi hadisesine benzemektedir. Burada dikkat çeken bir husus ise iman eden bir kimseyi kasıtlı olarak öldürmenin yasaklanmasıyla ilgili bâbda Muhallim'in işlediği suçtan bahsedilmemesidir. Ancak Resûlullah'ın ikinci anlatımında kastedilen kişinin daha ziyade Âmir'e benzediği de dikkat çekmektedir.

Müslim'in *Sahîh*'inde de Mikdâd ile ilgili bu rivayet Buhârî'de olduğu gibi farazi bir soruyu Hz. Peygamber'e yöneltmesi şeklindedir. Resûlullah'ın böyle bir durumda düşmanını öldürmesi halinde küfre düşeceği uyarısıyla cevap verdiği aktarılmaktadır. Müslim, bu hadisi "İman" ana

[31] Buhârî, "Megâzi", 12.

[32] Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, ts.), 8/54; Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmet Abdulmevcut - Ali Muhammed Muavviz (Beirut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 6/159-161.

[33] Buhârî, "Diyât", 1.

bölümünde vererek hadisin iman ile ilgili boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Daha sonra Nevevî tarafından koyulan alt başlıklarda “Lâ ilâhe illallah dedikten sonra bir kafiri öldürmenin yasak/haram olması” ifadesi bulunmaktadır. Burada, Üsâme b. Zeyd’in savaş esnasında İslâm’a girdiğini belirttiikten sonra düşmanını öldürmesiyle ilgili rivayete de yer vermektedir. Benzer bir diğer rivayette ise ismi zikredilmeyen kimsenin yine Üsâme olduğu zannını beyan etmektedir.^[34] Mikdâd b. Esved ve Üsâme b. Zeyd ile ilgili farklı rivayetleri vermiş olması önem arz etmektedir. Bu durumda ikisinin karıştırılma ihtimalinden ziyade farklı olaylara işaret eden rivayetler olarak nakledildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Buhârî’de olduğu gibi Müslim’de de Mikdâd’ın farazi bir soru sorduğu görülmektedir. Aynı şekilde Ebû Dâvûd da Mikdâd’ın bu sorusu ve aldığı cevapla ilgili rivayeti aynen *Sahîhayn*’da olduğu şekliye eserine almıştır.^[35] Dolayısıyla ikisinin farklı olaylar olduğu açıktır. Mikdâd, muhtemelen Üsâme’nin yaşadığı olayın ardından tartışmaların devam ettiği süreçte hem konunun daha iyi anlaşılması hem de Üsâme’ye destek olmak için böyle bir soru sormuştur. Yani Mikdâd’ın hikayesi bir sorudan ibaret iken Üsâme ise Benî Mürre Seriyyesi’ndeki hatasıyla anılmaktadır.

Kaynaklarda Mikdâd b. Esved hakkında başka rivayetler mevcut olmakla birlikte bunlar araştırma konusuyla ilgili değildir.^[36] Onun konuyla ilişkilendirilmesine sebep olan rivayetler sadece yukarıda geçen temsili sorusuyla ilgilidir. Onun soru sormaktan çekinmeyen bir kimse olduğu bilgileri dikkate alınrsa bu konuda muhtemelen yaşanan olaylarla ilgili olarak farazi bir soru sorduğu anlaşılmaktadır. Hadis kaynaklarında Mikdâd b. Esved’in isminin ilgili âyetin nüzûl sebebi olarak değerlendirilmediği görülmektedir. Dolayısıyla müfessirlerin Mikdâd b. Esved ile ilgili haberlerinin hadis rivayetlerinden kaynaklanması mümkün gözükmemektedir.

Mikdâd b. Esved hakkında yapılan araştırmalarda da sebep-i nüzûle dair bir olaydan bahsedilmemesi önemlidir. Bizzat kendisinden aktarılan seksen rivayet tespit edilmiştir. Bunlar imân, tahâret, ibâdet, yöneticilik, büyük günahlar, ahlâk, âhret gibi pek çok konuyu içermektedir. Önemli bir kısmı Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’i ile Taberânî’nin *el-Mu’cemu’l-kebîr*’inde yer almakla birlikte kütüb-i sitte eserlerinin hepsinde Mikdâd b. Esved rivayetlerine yer verilmiştir.^[37] Katıldığı savaşlar kısmında isminin böyle bir hadiseyle ilişkilendirilmediği de görülmektedir.^[38]

2.2. Üsâme b. Zeyd ile İlgili Rivayetler

Hadis kaynaklarında, Hz. Peygamber’e yakınlığı ile bilinen Üsâme b. Zeyd hakkında pek çok rivayet bulunmaktadır. Zira Üsâme seçkin sahâbe arasında yer almaktadır. Örneğin İmam Buhârî *Sahîh*’inde ashâbın faziletlerini ele aldığı “Fedâilü Ashâbı’n-Nebî” bölümünün 18. bâbını Üsâme b. Zeyd’e ayırmıştır. Ancak burada söz konusu hadiseye dair rivayetler mevcut değildir.^[39] İmam Mâlik’in *Muvatta* adlı eseri ile Tirmizî’nin *Sünen*’inde de Üsâme ile ilgili birçok rivayet bulunmasına rağmen bahsi geçen hadise hakkında herhangi bir rivayete yer verilmemiştir.^[40]

[34] Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahîh*, thk. M. Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, ts.), “İman”, 95-97.

[35] Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdî es-Sicistani Ebû Dâvûd, *Sünen*, thk. Şuayb Arnavut - Muhammed Kâmil Karabelli (Beyrut: Daru’l-Ma’rife, 1430/2009), “Cihâd”, 102.

[36] Meselâ bk. Müslim, “Eşribe”, 174; “Zühd ve’r-rekâik”, 68, 69; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 10; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi’u’l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmi, 1996), “İstizan ve’l-âdâb”, 26.

[37] Hüseyin Ünal, *Mikdâd b. Esved’in Hayatı ve Rivayetleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 137.

[38] Mevlüt Poyraz, “Mikdâd b. Amr’ın İslâm Tarihi’ndeki Yeri”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Haziran 2019), 9-19; Ünal, *Mikdâd b. Esved’in Hayatı ve Rivayetleri*, 14-16.

[39] Buhârî, “Fedâilü Ashâbı’n-Nebî”, 18.

[40] Örneğin *Muvatta*’da veda haccı ile ilgili (Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvattâ*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Daru’l-Hayati’l-Türasi’l-Arabî, 1406/1985), “Hac”, 176), Müzdelife’de akşam ve yatsı namazlarını cem etmesi (İmam Mâlik, “Hac”, 197), Müslümanın kafir kimseye varis olmayacağı (İmam Mâlik, “Feraiz”, 10), Hz. Peygamber’in Fatıma bint Kays’a Üsâme ile evlenmesini önermesi (İmam Mâlik, “Talak”, 67) gibi rivayetler yer almaktadır.

Bunlarla birlikte İmam Buhârî, megâzî bölümünün 45. bâbının başlığını “Resûlullah’ın Üsâme b. Zeyd’i Cüheyne’den Hurakât^[41] üzerine göndermesi” olarak adlandırmıştır. Buradaki beş rivayetin ilkinde bizzat Üsâme’nin aktarımıyla Hz. Peygamber’in onları el-Hurakât’a gönderdiği, yaptıkları baskınla düşmana üstün geldikleri belirtilir. Üsâme yanında ensardan bir arkadaşı olduğu halde bir düşmanla karşılaşmıştı. Onu yakaladıklarında adam kelime-i tevhîdi söyleyince ensarî arkadaşı geri çekildiği halde Üsâme saldırarak onu mızrakla öldürmüştü. Medine’ye döndüklerinde durumdan haberdar olan Resûlullah “Lâ ilâhe illallah dedikten sonra mı öldürdün?” ifadesiyle Üsâme’yi azarladığında o ise adamın ölümden kaçmak için böyle söylediğini dile getirip kendini savunmak istedi. Ancak Hz. Peygamber bu sözü o kadar çok tekrar etti ki Üsâme o güne kadar Müslüman olmamayı temenni ettiğini söylemektedir.^[42] İmam Buhârî bu rivayeti ayrıca diyet bölümünde de zikretmektedir.^[43] Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî*’deki mükerrer rivayetleri tekrardan kaçınarak derlediği *Tecrîd-i Sarîh* adlı eserinde, “Tefsîru’l-Kur’ân” bölümünde Nisâ sûresinde 94. âyetten bahseden bâba yer vermemiştir.^[44] Zebîdî’nin Üsâme’den nakledilen söz konusu hadisi “Kitabü’l-Megâzî”de Mûte Gazvesi başlığı altında değerlendirmesi ise açıklamaya ihtiyaç hissettirmektedir. Nitekim, *Tecrîd*’i şerh eden Kâmil Miras, bu bâbda zikredilmesini bir zühul veya müsâhele eseri olarak değerlendirmektedir. Ayrıca siyer kitaplarında bu seferin Gâlib b. Abdullah el-Leysî Seriyyesi adıyla zikrolunduğunu belirtmesi önemlidir. Ancak, onun bu olay üzerine Nisâ sûresi 94. âyetin nâzil olduğunu ifade etmesi dikkat çekmektedir.^[45]

Bezzâr’ın *Müsned*’inde Buhârî rivayetine oldukça benzer bir şekilde Üsâme’nin “Lâ ilâhe illallah” diyen bir kimseyi öldürdüğü ve Resûlullah’ın şiddetli ikazı nedeniyle daha önce İslâm’a girmemiş olmayı arzu ettiği bilgisi yer alır. Bu rivayette de Üsâme, el-Hurakât Seriyyesi içerisinde gönderdiklerini ve düşmanı hezimete uğrattıktan sonra bir şahısla karşılaştıklarını haber verir. Kelime-i tevhîd getirdiğinde sırf ölümden korktuğu için söylediğini düşünerek onu öldürdüğünü ifade eder. Hâlbuki ensar arkadaşı bu sözü duyduğunda geri çekilmişti. Nitekim Medine’ye döndüklerinde Resûlullah’a olayı aktaran da o olmuştu.^[46] Dolayısıyla hadis rivayetlerinde Cüheyne’den el-Hurakât ismiyle zikredilen bu seferin siyer kaynaklarında bahsi geçen Gâlib b. Abdullah’ın Fedek bölgesine gerçekleştirdiği operasyon olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim burada Üsâme’nin söz konusu hatayı yaptığı ve öldürdüğü kimsenin de Mirdâs b. Nehîk olduğu bilinmektedir.

Müslim’in *Sahîh*’inde Üsâme’nin işlediği bu hatayla ilgili rivayetler İman bölümünde üç farklı metinle yer almaktadır. İlk rivayette Buhârî’de olduğu gibi Cüheyne’den el-Hurakât üzerine bir seriyye için görevlendirildikleri bizzat Üsâme’den aktarılmaktadır. “Lâ ilâhe illallah” diyen kimseyi öldürdükten sonra içine bir şüphe düştüğü ve Medine’ye vardığında kendisinin durumu Resûlullah’a iletildiği ifade edilir. Hz. Peygamber’in şiddetli tenkidinden sonra büyük bir pişmanlık yaşayan Üsâme’nin bundan sonra asla bir Müslümanı öldürmeyeceğine yemin ettiği de aktarılır.^[47] Bir sonraki rivayette ise aynı kimseyi ensardan bir arkadaşıyla birlikte yakaladıkları ancak kelime-i tevhîdi duyan ensârın geri çekildiği fakat Üsâme’nin mızrakla adamı öldürdüğü aktarıldıktan sonra olayın devamı benzer şekilde zikredilir. Üsâme’nin yemininden bahsedilmez.^[48]

[41] el-Hurakât, Cüheyne’den bir kabilenin adı olarak açıklanmaktadır. Cüheyne’den Cüheys b. Âmir’in bir kavmi okla yaktığı için bu adla anıldığı ifade edilmektedir. bk. Bedreddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1421/2001), 17/362.

[42] Buhârî, “Megâzî”, 45.

[43] Buhârî, “Diyât”, 2.

[44] Ahmed Nâim – Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tegrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* (İstanbul: DİB Yayınları, 2019), 8/43-52.

[45] Miras, *Tegrîd-i Sarîh*, 7/496-497.

[46] Ebû Bekir Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr el-Bahrü’z-zehhâr*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah vd. (Medine: Mektebetü’l-Ulum ve’l-Hikem, 1409/1988), 7/61-63.

[47] Müslim, “İman”, 158.

[48] Müslim, “İman”, 159.

Ardından gelen rivayette ise isim verilmeden Hz. Peygamber'in müşrikler üzerine gönderdiği bir seriyyede benzer bir olayın yaşandığı görülür. Hadis metninde bu fiili işleyen kimsenin Üsâme olduğu yönünde bir zannın belirtilmiş olması bunun da aslında aynı hadiseyi isim vermeden konu edinen bir rivayet olduğunu doğrulamaktadır.^[49] Müslim rivayetlerinde de el-Hurakât Seriyyesi'nde hadisenin gerçekleştiği ifade edilmekte, bu hatayı yapan kimsenin Üsâme b. Zeyd olduğu belirtilmektedir. Ancak herhangi bir rivayette öldürülen kimsenin ismi verilmemektedir. Dolayısıyla ismin tespiti noktasında siyer kaynakları önem arz etmektedir. Müslim'deki bu rivayetlerde herhangi bir şekilde olayın bir sebep-i nüzûl ile ilişkilendirilmemesi konumuz açısından oldukça önemlidir.

Bunların dışında Üsâme b. Zeyd ile ilgili benzer rivayetlerin başka hadis kaynaklarında da yer aldığı görülmektedir.^[50] Örneğin Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde Üsâme'nin ensardan bir kimseyle birlikte bu adamı yakaladığı ve "lâ ilâhe illallah" dediğinde arkadaşı geri çekildiği halde kendisinin onu öldürdüğü şeklindeki rivayete yer vermiştir.^[51]

İbn Mende, kelime-i tevhîd'in öldürmeye engel teşkil ettiğini belirttiği bâb başlığı altında Üsâme'nin ilgili hadisesini konu edinen rivayetlere yer vermektedir. Burada da bizzat Üsâme kanalıyla Hz. Peygamber'in onları el-Hurakât seriyyesine gönderdiği belirtilir. Aynı şekilde düşmana galip geldikten sonra karşılaştıkları şahsı "lâ ilâhe illallah" dediği halde öldürdüklerini haber veren Üsâme sonrasında içine bir şüphe düştüğünü ve bu soruyu Hz. Peygamber'e bizzat kendisinin sorduğunu bildirir. Resûlullah'ın, kıyamet gününde lâ ilâhe illallah sözüyle arasının nasıl olacağı şeklindeki uyarısından sonra Üsâme, adamın silahtan ve ölümden korktuğu için böyle söylediğini dile getirerek kendini savundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Onun kalbini yarıp baktın mı? Bu yüzden öyle söyleyip söylemediğini bildin mi?" dedikten sonra aynı ikazı defalarca yaptı. Nitekim Üsâme ancak o gün İslâm'a girmiş olmayı temenni etmişti.^[52] Sonraki rivayetlerde "Resûlullah bizi bir seriyyeye gönderdi. Cüheyne'den el-Hurakât'a sabah baskını yaptık."^[53] "Resûlullah bizi Cüheyne'den el-Hurakât'a gönderdi."^[54] şeklindeki detaylar olayın gerçekleştiği askerî operasyon hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Nitekim önceki rivayetlerde el-Hurakât ismi zikredilmisti.

Zehebî, Üsâme b. Zeyd hakkında bilgiler verdiği kısımda bu olayla ilgili bir detaya yer vermektedir. Buna göre Hz. Ali, hilafet mücadelesinde niçin yanında yer almadığını sorduğunda Üsâme yaşadığı bu hadiseyi anlatmış ve bir daha "lâ ilâhe illallah" diyen kimseyi öldürmeyeceği konusunda Hz. Peygamber'e söz verdiğini beyan etmişti.^[55]

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi rivayetlerin genelde İslâm'a girdiğini beyan eden bir kimsenin öldürülmesiyle ilgili bâblar altında ele alındığı görülmektedir. Ayrıca bu rivayetlerin hiçbirinde öldürülen kimsenin isminin verilmemesi, ilgili âyete atıf yapılmaması, olaydan sonra herhangi bir âyetin nâzil olduğu şeklinde bir bilginin verilmemesi dikkat çekicidir. Dolayısıyla tefsirlerde bu hadisenin söz konusu âyetle ilişkilendirilmesinin hadislerden kaynaklanmadığı ortaya çıkmaktadır.

[49] Müslim, "İman", 160.

[50] Ebû Avâne Ya'küb b. İshâk el-İsferâyînî, *Mustahrecü Ebî Avâne*, thk. Eymen b. Arif ed-Dımaşkî (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1419/1998), 1/68-69; Alâüddin Ali b. Balabân el-Fârisî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1408/1988), 11/56-58; İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî, *el-İmân li'bnî Mende*, thk. Ali Muhammed b. Nâsır el-Fükayhî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1406/1985), 1/206-210.

[51] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 36/73-74.

[52] İbn Mende, *el-İmân*, 1/206.

[53] İbn Mende, *el-İmân*, 1/207.

[54] İbn Mende, *el-İmân*, 1/208.

[55] Şemsüddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 2/504-506.

2.3. Muhallim b. Cessâme ile İlgili Rivayetler

Hadis kaynaklarında Muhallim'in kardeşi olan Sa'b b. Cessâme ile ilgili bazı rivayetler yer almakla birlikte^[56] Muhallim'in isminin kaynakların çoğunda hiç geçmediğı görölmektedir. Hâlbuki siyer ve İslâm tarihi kaynaklarında Nisâ sûresi 94. âyetin nüzûl sebebi olarak değeriendirilen bu hadisenin detaylarıyla aktarıldığı görölmüştü.

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde söz konusu hadisenin anlatıldığı ancak Elbânî'nin zayıf olarak değeriendirdiğı uzunca bir hadis bulunmaktadır. Bu metne göre Muhallim b. Cessâme el-Leysî, Eşca' kabilesine mensup bir Müslümanı öldürmüştü. Bu olay Hz. Peygamber'in diyet uyguladığı ilk olaydı. Ardından Huneyn'de bu meseleyi tartışan iki kişinin Resûlullah'ın huzuruna gelmesinden bahsedilir. Maktûlün davasını güden Uyeyne, Gatafân kabilesine mensuptu. Hindif'e mensup olan Akra' b. Hâbis ise Muhallim'i savunmaya çalışıyordu. Ancak tartışma esnasında sesler yükselmiş ve husumet artmıştı. Hz. Peygamber "Ey Uyeyne, diyet kabul etmez misin?" diye sorduğunda o olumsuz cevap verdi. Kendi kabilesindeki kadınlar gibi onun kabilesindeki kadınların da aynı acıyı ve hüznü yaşamasını istediğini beyan etti. Resûlullah ikinci kez sorduğunda yine benzer bir cevap aldı. Bu esnada Benî Leys kabilesinden Mükeytil adında bir kimse, kısasın uygulanmasının İslâm'ın bu erken dönemi açısından daha doğru olacağını dile getirdi. Resûlullah'a hitaben bu olay için kısas uygulamasını, ancak isterse daha sonra bu hükmü değeriştirmesini teklif etti. Hz. Peygamber ise "Ellisi şimdi, ellisi de Medine'ye döndüğümüzde olmak üzere" ifadesiyle 100 deve karşılığında diyet anlaşmasının uygulanmasına karar verdi. Uzun boylu bir adam olan Muhallim, orada insanların yanındaydı. Resûlullah'ın huzuruna gelip oturdu. Bu işi yapan kimse olduğunu belirttikten sonra pişmanlığını dile getirerek tövbe etti ve Resûlullah'tan kendisi için istiğfar etmesini istedi. Ancak suçunu hatırlatan Hz. Peygamber yüksek sesle "Allah'ım Muhallim'i affetme." şeklinde dua etti. Muhallim göz yaşlarını silerek, büyük bir üzüntü içerisinde ayrıldı. Bununla birlikte kavmi, Resûlullah'ın daha sonra onun için af dilediğini iddia etmiştir.^[57] İbn Mâce'de yer alan rivayet olayı daha kısa aktarmaktadır.^[58]

Ahmed b. Hanbel de Muhallim hadisesiyle ilgili rivayetleri yukarıdakine benzer şekilde uzunca aktarmaktadır. Burada da olayın ilk cereyan ettiği zaman ve mekân verilmeksizin Huneyn günlerinde konuyu dava eden Uyeyne ile Akra' b. Hâbis arasındaki tartışma üzerinden mesele aktarılmaktadır. Önceki rivayetlerden farklı olarak Resûlullah öğlen namazını kıldırıp bir ağacın gölgesine çekildiğinde bu olayın yaşandığı detayı verilmektedir. Öldürülen ve kanı talep edilen kimsenin Âmir b. el-Edbat olduğu bilgisi de yer almaktadır. Ayrıca Uyeyne'nin diyet teklifine olumsuz cevapları, tartışmanın devam etmesi ve Mükeytil denilen şahsın kısas istemesi gibi gelişmeler üzerine Hz. Peygamber'in elini kaldırarak son kez diyeti tekrar ettiği ve tartışmanın sonlandığı tasvir edilmektedir. Bunun üzerine oradakiler Muhallim'i istiğfar dilemesi için Hz. Peygamber'e yönlendirmişlerdi. Yanına geldiğinde ona ismini sormasından anlaşıldığı kadarıyla Resûlullah onu ilk kez görüyordu. Ancak kim olduğunu öğrenip talebini dinledikten sonra "Allah'ım Muhallim'i bağışlama!" şeklinde üç kez tekrarlayarak beddua etmişti. Bununla birlikte onun için istiğfar ettiğini düşünenler de vardı.^[59] Ayrıca burada yer verilen bir rivayette Muhallim ve Âmir'in isimleri açıkça zikredilerek sahip olduğu bazı eşyalar ile sütten yapılan içeceğinden bahsedilmektedir. Bu hadisenin Batn-ı İdam Seriyyesi'nde yaşandığı da açıkça ifade edilmektedir.^[60]

[56] Sa'b b. Cessâme ile ilgili rivayetlerden biri, avladığı vahşi bir eşeğı Hz. Peygamber hediye etmesi hususundadır. Resûlullah bunu kabul etmemiş, bunun ihramlı olmalarından kaynaklandığını söyleyerek üzülmesini engellemiştir. bk. Buhârî, "Cezâü's-Sayd", 6; "Hîbe", 5.

[57] Ebû Dâvûd, "Diyât", 3.

[58] Ebû Abdullah Muhammed b. Zeyd İbn Mâce el-Kazvini, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Daru'r-Risale-ti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Diyât", 4.

[59] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/558, 39/307.

[60] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/307.

Ahmed b. Hanbel, İbn İshâk'ın seriyyede hazır bulunanlardan birisi olan Abdullah b. Ebû Hadred kanalıyla naklettiği rivayeti de eserine almıştır. Bilhassa olayın gerçekleştiği kısmın anlatıldığı bu rivayet yukarıdakilerin baş kısmını tamamlamaktadır. Buna göre Abdullah b. Ebû Hadred, Ebû Katâde ve Muhallim b. Cessâme'nin de bulunduğu birlik içerisinde İdam mevkiine gönderilmişti. Batn-ı İdam'a vardıklarında Âmir el-Eşcâî devesi üzerinde oturur vaziyette yanlarına geldi. Birkaç eşyası ve sütten yapılmış içeceği vardı. Kendilerine selam verince Müslümanlar ondan uzak durdular. Ancak Muhallim aralarındaki şahsi bir mesele yüzünden saldırarak onu öldürdü, devesini ve eşyalarını da ganimet aldı. Resûlullah'a gelip durumu haber verdiklerinde ise âyet nâzil oldu.^[61] Meşhur siyer âlimi İbn İshak'tan alınan bu rivayette olayın âyetin nüzûl sebebi olarak değerlendirildiği görülmektedir. Nitekim siyer ve İslâm tarihi kaynaklarında bu olayın âyetin sebep-i nüzûl olarak değerlendirildiği bilinmektedir.

2.4. Benî Süleymlî Bir Çoban Hakkındaki Rivayetler

Kütüb-i sitte eserleri içerisinde tefsir bölümü bulunanlar Buhârî, Müslim ve Tirmizî'dir. Bu üç kaynakta mezkûr âyetle ilgili sadece İbn Abbâs rivayeti bulunmaktadır ve aktarılan metinler birbirine oldukça yakındır. Hiçbirinde öldüren veya öldürülen kişilerin ismi zikredilmemektedir. Ancak Tirmizî'nin naklettiği rivayette öldürülen çobanın Benî Süleymlî'den olduğu bilgisi yer almaktadır.^[62]

Buhârî, tefsir bölümünde Nisâ sûresini ele aldığı kısımda 17. bâb başlığı olarak 94. âyetin metnine yer vermiştir. Bu bâbda tek rivayet vardır ve metinde bu olayın Hz. Peygamber'e aktarıldığı kısmı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. İbn Abbâs'tan nakledilen bu rivayette hiçbir isim ve zaman bilgisi de mevcut değildir. Buradaki anlatıma göre küçük bir koyun sürüsü olan bir adam Müslümanlarla karşılaşınca "es-Selâmü aleyküm" dediği halde Müslümanlar tarafından öldürülmüş ve koyunları da ganimet alınmıştı. Bunun üzerine Nisâ sûresi 94. âyetin nâzil olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca âyette ifade edilen dünya malı tamahından kastedilenin de bu adamın koyunları olduğu hadiste belirtilmiştir.^[63]

Müslim de tefsir bölümünde aynı hadise yer vermiştir. Senedinin Süfyân'dan itibaren İbn Abbâs'a ulaşan kısmının aynı olduğu görülmektedir. Senette sadece Buhârî ve Müslim'in hadis aldıkları hocaları farklıdır. Müslümanların, sürüsü olan biriyle karşılaşması, herhangi bir zaman ve kişi bilgisi verilmemesi, âyetin bu olay üzerine nâzil olması gibi bilgilerin tamamı aynı şekilde bu hadiste yer almaktadır.^[64]

Tirmizî'nin farklı bir senetle yine İbn Abbâs'tan naklettiği rivayette aynı hadise anlatılmaktadır. Ancak bu rivayette selam verdiği halde o kimseyi öldüren Müslümanların "Ancak sizden korktuğu için selam verdi." diyerek onu öldürdüklerini haber verir. Ayrıca öldürülen kimsenin Benî Süleymlî'ye mensup olduğu şeklinde bir detayı da eklemektedir. Ganimeti alıp Resûlullah'ın yanına geldiklerinde ise bahsi geçen âyet nâzil olmuştu.^[65]

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Abdullah b. Abbâs rivayetleri içerisinde öldürülen sürü sahibiyle ilgili haberler de yer almaktadır. Buna göre Benî Süleymlî'den koyunlarına çobanlık yapmakta olan bir adam Resûlullah'ın ashâbına denk geldiğinde selam vermişti. Ancak Müslümanlar "Sadece korktuğu için bize selam verdi." dedikten sonra ona saldırmış ve öldürmüşlerdi. Koyunlarını ganimet olarak alıp Hz. Peygamber'in yanına geldiklerinde ise âyet nâzil olmuştu. Aktarılan üç rivayetin hepsinin de sonunda ilgili âyetin nâzil olduğu ifadesi yer almaktadır.^[66]

[61] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 39/310.

[62] Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 5.

[63] Buhârî, "Tefsir (en-Nisâ)", 17.

[64] Müslim, "Tefsir", 22.

[65] Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 5.

[66] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/467, 4/271, 5/128.

Bu rivayetlerde öldüren veya öldürülen kimselerin ismi zikredilmemekle birlikte hepsinde de bu hadisenin Nisâ sûresi 94. âyetin nüzûl sebebi olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca bu hadisenin, siyer kaynaklarında âyetin nüzûl sebebi olarak gösterilen Muhallim b. Cessâme olayıyla bir irtibatının kurulmadığı görülmektedir. Nitekim hadis kaynaklarında Muhallim kıssasının aktarıldığı rivayetlerde de âyetten hiç bahsedilmediği görülmüştü. Dolayısıyla hadis kaynaklarındaki rivayetler kendi içerisinde tutarlılık göstermektedir. Sebeb-i nüzûl, Muhallim kıssasıyla değil buradaki olayla ilişkilendirilmektedir.

3. Hadis Kaynaklarındaki Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Öncelikle ifade etmek gerekir ki hadis eserlerinde sebeb-i nüzûl ile ilgili müstakil bölümler mevcut değildir. Fakat tefsir bölümlerindeki rivayetlerin önemli bir kısmının nüzûl sebebiyle ilgili olduğu belirtilmektedir. Buna ek olarak siyer, megâzî ve menâkıb bölümlerinde de nüzûl sebebiyle ilgili rivayetlere rastlanmaktadır.^[67] Ancak bu konuda bir hususa dikkat çekilmektedir o da sebeb-i nüzûlle ilgili rivayetlerin ref' edilmesi ihtimalidir. Bununla birlikte sahâbe ve tâbiînin Hz. Peygamber'e dayanan yorumlarını, ona isnâd etmeden aktarmaları üzerinde durulmaktadır. Tefsirlerde yer alan bazı merfu rivayetlerin, mevkuף veya maktu' benzerlerine rastlanması bu sebeple görülmektedir. Müfessirlerin, hadisi senediyle zikretmekten ziyade âyetin manasını anlamak gayesiyle hareket etmelerinin, onları böyle bir sonuca götürdüğü değerlendirilmesi yapılmaktadır.^[68] Bu kısımda bilhassa ilgili rivayetlerin şerhlerde nasıl değerlendirildiği üzerinde durulmakta ve bazı mübhem^[69] isimler hakkında yapılan tespitlere değinilmektedir. Böylece bahsi geçen rivayetlerin daha anlaşılması amaçlanmaktadır.

3.1. Rivayetlerle İlgili Bazı Şerhler

Aynî (öl. 855/1451), megâzî bölümünde "Resûlullah'ın Üsâme b. Zeyd'i Cüheyne'den Hurakât üzerine göndermesi" başlığında yer alan rivayeti şerh ederken, öncelikle Üsâme'nin komutan değil bir asker olarak seriyeye katıldığını belirtmiştir. Ashâb-ı megâzî ifadesiyle tarihçileri kaynak göstererek komutanın Gâlib el-Leysî el-Kelbî olduğunu haber verir. Ayrıca yine siyer âlimlerini kaynak gösterdiği bu kısımda ilgili âyetin bu olay üzerine nazil olduğunu ifade etmesi dikkat çekicidir. İbn Sa'd'ın (öl. 230/845) tarihlendirmesiyle bu olayın hicrî yedinci yılın Ramazan ayında gerçekleştiği bilgisini de vermektedir. Ayrıca rivayette geçen "racûl (bir adam)" kelimesini Mirdâs b. Nehîk olarak açıklamaktadır. Hz. Peygamber'in bu meselede diyete hükmetmemesini Üsâme'nin mazur görüldüğü şeklinde yorumlarken Hattâbî'nin bu konudaki bir görüşüne yer vermektedir. Buna göre Üsâme, "Azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır."^[70] mealindeki âyeti dikkate alarak düşmanını affetmemişti.^[71] Ancak bu âyeti delil göstermesi öldürdüğü kimsenin son anda, can korkusuyla iman ettiğine işaret etmektedir. Bu da tarihçilerin anlattığı çarpışma sahnesiyle uyusmaktadır. Hâlbuki, âyet ile ilişkilendirilen rivayette Müslümanlarla karşılaşan ve İslâm'a girdiğini ifade eden bir çobandan bahsedilmektedir.

[67] Akbaş, *Kitâbu't-Tefsîr Literatürü*, 29.

[68] Akbaş, *Kitâbu't-Tefsîr Literatürü*, 29, 287-298.

[69] Mübhem: Senedinde veya metninde adı açıkça belirtilmeksizin "recûl, imrae, ba'du'n-nâs" gibi cins isimleriyle işaret edilen şahıs veya böyle bir şahsın bulunduğu hadis için kullanılır. bk. Emin Aşıkutlu, "Mübhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/434.

[70] el-Mü'min 40/85.

[71] Aynî, *Umdetü'l-kârf*, 17/362-363.

Tefsir bölümünde yer alan rivayetin şerhinde Aynî, âyetin sebab-i nüzûlünde şiddetli bir ızdırabın^[72] bulunduğuna yani hadis tekniği açısından herhangi birini tercih etmenin mümkün gözükmediği farklı rivayetlerin varlığına dikkat çekmektedir. Ardından âyetin nazil olmasına dair çeşitli haberleri sıralamaktadır. İlk olarak Vâhidî'nin (öl. 468/1076) Saîd b. Cübeyr'den yaptığı nakle göre Mikdâd b. Esved, koyunları olan bir kişiye rastlayıp onu öldürmek isteyince adam "lâ ilâhe illallah" dedi. Fakat Mikdâd buna itibar etmeyerek onu öldürdü. İkinci olarak İbn Ebû Hadred'den aktardığı habere göre Mekke'nin fethi için hazırlıkların yapıldığı günlerde İdam tarafına bir seriyye gönderilmişti. Müslümanlar burada Âmir b. el-Edbat el-Eşcâî ile karşılaştılar. Daha önce bahsedildiği üzere bu şahıs selam verdiği halde Muhallim b. Cessâme tarafından öldürüldü. Aralarında cahiliye döneminden kalan bir husumet nedeniyle Muhallim'in onu öldürdüğü de zikredilir. Olay Hz. Peygamber'e aktarıldığında ilgili âyet nâzil oldu. Aynî, Muhallim ve Âmir kıssasını Cerîr-İbn İshak-Nâfi'-İbn Ömer kanalıyla bazı farklı detaylarla tekrar aktarmaktadır. Bunların dışında meşhur Üsâme kıssasını yine Vâhidî'den nakille vermektedir. Ayrıca söz konusu olayın yaşandığı seriyyenin emirinin Ebû'd-Derdâ olduğu şeklindeki rivayete de işaret etmektedir. Son olarak Üsâme'nin adının geçtiği başka bir rivayette seriyyenin emirinin Seleme b. Ekva' olduğu yer verilen bilgiler arasındadır. Aynî'ye göre nüzûl sebebi olarak aktarılan bu olayların ortak noktası bu kimsenin hatayla öldürülmüş olmasıydı. Yani "Ben müminim." sözünün tasdik edilmemesi ve bir Müslüman olarak değerlendirilmemesi nedeniyle savaş şartlarında öldürülmüştü. Müellif, Ebû Bekir er-Râzî'den (öl. 370/981) naklettiği bir yorumla bu konudaki düşüncesini de ortaya koymaktadır. Buna göre her ne kadar gerçekten iman etmeyen bir kimsenin diliyle bunu söylemesi ahiret hayatında kendisine bir fayda sağlamasa da zahiren Müslüman görünenlere Müslüman ahkamına göre davranmak gerekir.^[73]

İbn Hacer (öl. 852/1449), Üsâme'nin "lâ ilâhe illallah" diyen birini öldürdüğü ile ilgili rivayetin yer aldığı megâzî bölümünde, konunun "diyât" kısmında ele alınacağını söyleyerek hadisin farklı bölümlerde tekrar zikredildiğini göstermektedir. Rivayeti değerlendirdiği kısımda ise öldürülen kişinin isminin Mirdâs olduğunu belirtmektedir. Ayrıca onu öldüren kişinin kısa bir süre sonra öldüğü, defnedildikten sonra toprağın cenazeyi dışarı attığı ile ilgili kıssaya işaret ederek^[74] bunun Üsâme kıssasından farklı olduğunu beyan etmektedir. Hatta bu çok açık bir hakikattir, çünkü Üsâme'nin Hz. Peygamber'den sonra uzun bir süre yaşadığı tarihi bir gerçekliktir.^[75] Bununla birlikte İbn Hacer, benzer bir haberi aktardıktan sonra bunun gerçek olma ihtimalini değerlendirerek bu durumda başka bir Mirdâs'tan bahsediliyor olmasını mümkün görmektedir.^[76]

İbn Hacer'in, İbn Ebû Âsım'ın (öl. 287/900) *Diyat* adlı eserinde yer aldığı şekliyle aktardığı rivayete göre Hz. Peygamber, Fedek'e bir seriyye göndermişti. Mirdâs el-Fedekî, arkadaşlarına "Ben Muhammed ve ashabına katılacağım." demişti. Ancak karşılaşma anında "Ben müminim." demesine rağmen askerlerden biri tarafından öldürüldü. Olay Hz. Peygamber'e aktarıldığında "Kalbini yarıp baktın mı?" diyerek bunu yapan kimseyi azarladı. Mirdâs'ı öldüren kişi vefat ettiğinde defnedilmiş, ancak onu kabrin üzerinde bulmuşlar, tekrar defnedildiğinde ise yine kabrin üzerinde bulmuşlardı. Bu olay Hz. Peygamber'e aktarıldığında "Toprak ondan daha kötü kimseleri

[72] İztrâb: Aralarında aykırılık bulunan hadislerin özelliklerinin eşit durumda olması sebebiyle birinin diğerine tercih edilemeyecek veya birbiriyle uzlaştırılmayacak durumda olması anlamına gelmektedir. bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: Hadisevi, 2006), 139.

[73] Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 18/246-247.

[74] Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî İbn Ebû Âsım, *ed-Diyât* (Karaçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-Ulumi'l-İslamiyye), 13-14; Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbâbü nuzûli'l-Kur'ân*, thk. Kemal Besyûni Zaglul (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1911), 176.

[75] Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalani, *Fethu'l-bari bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, tsh. Muhibbidin el-Hatib (Beyrut: Daru'l-Marife, 1379/1959), 12/195.

[76] İbn Hacer, *Fethu'l-bari*, 12/195.

kabul etmiştir. Ancak Allah Teala sizi bu konuda uyarmak istiyor.” buyurmuştur.^[77] İbn Hacer, Taberî'nin naklettiği bir habere işaret ederek hadisenin son kısmının Âmir b. el-Edbat'ı öldüren Muhallim b. Cessâme ile ilgili olduğuna dikkat çekmektedir.^[78] Görüldüğü üzere Ayn'nin tespit ettiği şekliyle bu rivayetler arasında bir tercihte bulunmak oldukça zordur. Nitekim İbn Hacer de hadisenin hangisi olduğunun yanı sıra zikredilen isimlerin kimler olduğu noktasında net bir karara varamamıştır.

İbn Hacer, tefsir bölümündeki İbn Abbâs rivayetini şerh ederken bu âyetin sebab-i nüzulü ile ilgili yine İbn Abbâs'tan gelen başka bir rivayetin bulunduğunu söylemektedir. Bezzâr'dan yaptığı alıntıya^[79] göre Hz. Peygamber içlerinde Mikdâd'ın da bulunduğu bazı Müslümanları bir seriyye için gönderdi. Bölgeye vardıklarında buradaki kavmin dağıldığını gördüler. Ancak malı çok olan bir adam vardı. Kelime-i şehâdeti söyleyerek Müslüman olduğunu belirttiği halde Mikdâd onu öldürdü. Mikdâd'ı şiddetli bir şekilde azarlayan Hz. Peygamber “Yarın lâ ilâhe illallah sözüyle nasıl yapacaksın!” dedi. Bunun üzerine âyet nâzil oldu. İbn Hacer yukarıda zikrettiği Fedek üzerine gönderilen seriyye rivayetiyle bu son rivayetin birleştirilmesini mümkün görmektedir. İlkinde maktulün ismi Mirdâs olarak verilirken burada ise bu hatayı işleyen kimsenin ismi Mikdâd olarak zikredilmektedir.^[80] Bu açıklamalarıyla, ilgili âyetin Mikdâd hakkında nazil olduğu kanaatini ortaya koymaktadır.

İbn Hacer, konu ile ilgili başka rivayeti delil göstererek maktulün isminin Mirdâs b. Nehîk olduğu bilgisini teyit etmektedir. Bu habere göre Gâlib b. Fedâle el-Leys'in emir olduğu bir seriyyede Üsâme de vardı. Çarpışmalarda galip gelerek düşmanı hezimete uğrattılar. Ancak düşmandan bir kimse sahip olduğu koyun sürüsü ile bir dağa sığındı. Müslümanlar onun yanına gelince kelime-i tevhidi söyleyip selam verdi. Buna rağmen Üsâme onu öldürdü. Döndüklerinde bu âyet nazil oldu. Câbir'den gelen başka bir bilgi de sebab-i nüzûlün Mirdâs hakkında olduğu noktasında İbn Abbâs'ı desteklemektedir. İbn Hacer, bu desteği “şahidün hasenün” ibaresiyle belirtmektedir.^[81]

Sebab-i nüzul ile ilgili İbn Abbâs dışında bir bilgi daha bulunmaktadır. Abdullah b. Ebû Hadred'den gelen rivayet ile Muhallim b. Cessâme'nin Âmir b. el-Edbat'ı öldürmesi hadisesini anlatmaktadır. İbn Hacer aynı hadiseyle ilgili İbn İşhak'ın İbn Ömer kanalıyla aktardığı haberin siyak açasından daha uygun ve eksiksiz olduğunu da belirtmektedir. Burada aralarında Cahiliye döneminden kalan bir sorun olduğu bilgisi de ilave edilmiştir. Son olarak âyetin her iki durumda da nüzûlünün mümkün olduğunu, aksine bir engel bulunmadığını söylemektedir.^[82] Ancak burada Mikdâd, Üsâme ve Muhallim ile ilgili üç olay aktarmasına rağmen iki olayı tercih etmesi dikkat çekmektedir.

Azîmâbâdî (1857-1911), Ebû Dâvûd üzerine yazdığı ‘*Avnü'l-ma'bûd* adlı şerhinde, Eşca"ın Gatafân'ın bir kolu olduğunu ifade etmektedir. Hadiste geçen Eşcâi ismini ise İbn İşhak'ın *el-Megâzi* eserinden aldığı bilgiye dayanarak Âmir b. el-Edbat olarak açıklamaktadır. İşlediği suçun karşılığı olarak Muhallim'in kısas edilmesini isteyen Uyeyne de Gatafân'dandı.^[83] Muhallim ile aynı kabileye mensup olan Akra' ise Hindif'ten idi.^[84] Bu nedenle onu korumaya çalışıyordu.

[77] İbn Hacer, *Fethu'l-bari*, 12/195.

[78] İbn Hacer, *Fethu'l-bari*, 12/195. Ancak burada İbn Hacer'in herhangi bir değerlendirme yapmaması dikkat çekmektedir. Çünkü sahbâ ile ilgili eserinde Muhallim başlığında bunu zayıf görüş olarak vermekte, onun Abdullah b. Zübeyr'in halifelik ilan ettiği dönemde vefat ettiğini kaydetmektedir. bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/ 584.

[79] Bezzâr, *Müsned*, 11/317. Burada hadisle ilgili olarak, bu bilginin sadece İbn Abbâs'tan bilinmesi, ayrıca İbn Abbâs'tan da başka bir isnadla bilinmediği ifadesi önemlidir. Hadis âlimlerinin dikkat çektiği bu teferrüd, hadis hakkında bir şüphe uyandırmaktadır.

[80] İbn Hacer, *Fethu'l-bari*, 8/258.

[81] İbn Hacer, *Fethu'l-bari*, 8/258-259.

[82] İbn Hacer, *Fethu'l-bari*, 8/259.

[83] Ebû't-Tayyib Muhammed şemsü'l-Hak b. Emîr el-Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 12/141.

[84] Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd*, 12/141-142.

Tirmizî, tefsir bölümünde yer alan Nisâ sûresi 94. âyetle ilgili rivayeti verdikten sonra bu konuda Üsâme'den gelen bir rivayet olduğunu eklemektedir. Mübârekpûrî (öl. 1935), bu hadisi şerh ederken ayrıca Ahmed b. Hanbel'in de bu rivayeti tahrir ettiğini söylemektedir.^[85] Ancak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Üsâme'den gelen rivayetler incelendiğinde, bu hadiseyle ilgili tek metnin kendi isminin zikredildiği seriyye olduğu görülmektedir.^[86] Buradan hareketle Mübârekpûrî'nin İbn Abbâs'ın mübhem bıraktığı kişilerin Üsâme ve Mirdâs olduğu şeklinde bir kanaate vardığı söylenebilir.

3.2. Rivayetlerdeki Mübhemlerle İlgili Bazı Açıklamalar

Hatîb el-Bağdâdî, rivayetlerde mübhem ifadelerle anılan veya sadece künyeleriyle zikredilen şahısların kimliğini tespit etmek gayesiyle kaleme aldığı *el-Esmâ'ü'l-mübheme fi'l-enbâ'i'l-muḥkeme*^[87] adlı eserinde "lâ ilâhe illallah" diyen kimsenin öldürülmesi ile ilgili hadisenin en kapalı şekliyle yer aldığı rivayete değinmiştir. Humeyd b. Hilâl kanalıyla seriyyede bulunan bir kişiden gelen olayı aktararak başlamaktadır. "Ashabımızdan biri müşriklerden birine hamle yaptı. Ancak ona yetişince adam kelime-i tevhidi söyledi. Buna rağmen onu öldürdü. Olay Hz. Peygamber'e ulaştınca, bu hatayı yapan kişi, Resûlullah'tan kendisi için istiğfar etmesini istedi. Müslümanları öldüren kimse için bunu yapamayacağını ifade ederek talebini reddetti."^[88] Burada, olayı aktaran sahâbenin adı dahi verilmemiştir. Ayrıca bu olayın, sebep-i nüzûl ile ilgisi kurulmamıştır. Bu suçu işleyen kimsenin Üsâme ve Mikdâd b. Esved olduğu şeklinde bilgilerin mevcut olduğu belirtilmiştir. Üsâme olduğu bilgisini Ebû Zabyân kanalıyla gelen hadisle desteklemektedir. Bu rivayete göre Cüheyne'den el-Hurakât üzerine gittiklerinde olay gerçekleşmişti. Sıkıştırdıkları kimse kelime-i tevhidi söyleyince ensar arkadaşı uzak durduğu halde Üsâme saldırıp öldürmüştü. Olay Hz. Peygamber'e intikal edince "Kelime-i tevhidi söyleyen birini mi öldürdün?" diyerek yaptığı hatanın büyüklüğünü ifade etmişti. Üsâme, "Silahtan korktuğu için öyle söyledi." ifadesiyle kendini savunmaya çalışınca "Kıyamet günü kelime-i tevhîd ile gelirse ne yapacaksın?" ikazını o kadar tekrar etti ki Üsâme, "O güne kadar İslâm'a girmemiş olmayı istedim." diyerek üzüntüsünü gösterdi. Yaşadığı bu pişmanlığa bağlı olarak bundan sonra bir Müslümanı öldürmemek konusunda gösterdiği hassasiyet nedeniyle Hz. Osman öldürüldüğünde evinde oturdu. Hiçbir şeye müdahil olmadı.^[89]

Seriyyede Müslüman olduğunu söyleyen kişiyi öldüren kimsenin Mikdâd olduğu görüşüne gelince, Ebu'l-Ganâim Abdussamed'den Saîd b. Cübeyr - İbn Abbâs kanalıyla aktarılan habere göre Hz. Peygamber, içinde Mikdâd'ın bulunduğu bir seriyye göndermişti. Bölgeye vardıklarında herkes dağılmış ancak malı çok olan bir adam kalmıştı. Bu adam kelime-i şehadet getirdiği halde Mikdâd tarafından öldürülünce arkadaşları ona tepki gösterdiler. Olay Hz. Peygamber'e aktarıldığında Mikdâd'ı çağırdı ve "Ey Mikdâd, lâ ilâhe illallah diyen birini mi öldürdün? Yarın lâ ilâhe illallah sözüyle nasıl yapacaksın?" ifadesiyle onu azarladı. Bunun üzerine Nisâ sûresinin 94. âyeti indi. Ayrıca Hz. Peygamber "Bu mümin adam kafir kavmi içerisinde imanını gizliyordu. Onu izhar ettiğinde sen adamı öldürdün. Hâlbuki sen de daha önce Mekke'de bu şekilde imanını gizliyordun." buyurdu.^[90]

[85] Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, nşr. Abdurrahman Muhammed Osman (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 8/386.

[86] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/68-154. Burada faiz, pazartesi ve perşembe oruçları, hacda namazın cem edilmesi gibi birçok konu ile ilgili rivayet bulunmaktadır. Üsâme'nin zikri geçen olayı anlattığı rivayet iki farklı yerde zikredilmiştir. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/73-74, 133.

[87] Yaşar Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/457.

[88] Ebû Bekir Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *el-Esmâ'ü'l-mübheme fi'l-enbâ'i'l-muḥkeme*, thk. İzzuddin Ali es-Seyyid (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1417/1997), 7/ 455.

[89] Hatîb el-Bağdâdî, *el-Esmâ'ü'l-mübheme*, 7/ 456-458.

[90] Hatîb el-Bağdâdî, *el-Esmâ'ü'l-mübheme*, 7/ 457.

İbn Beşkuvâl'in (öl. 578/1183) hadis metinlerinde ismi belirtilmeyen veya pek tanınmayan kimseleri tespit amacıyla kaleme aldığı *Kitâbü Gavâmizi'l-esmâ'i'l-mübheme el-vâkı'a fî mütûni'l-ehâdîsi'l-müsne*de adlı eserinde 324 mübhem meselenin tespit edildiği bilinmektedir.^[91] Bu eserde Nisâ sûresi 94. âyetin nüzûl sebebi olarak ise Usâme b. Zeyd'in Benî Damre üzerine gönderildiği bir seriyyede cereyan eden olay gösterilmektedir. Burada karşılaştıkları Mirdâs'ın bir sürüsü ve kırmızı devesi vardı. Müslümanlarla bir dağın yakınlarında karşılaştığında selam verip kelime-i şehâdet getirdiği halde Üsâme, koyunlarına ve mallarına meylederek onu öldürdü. Akabinde Hz. Peygamber'in şiddetli tepkisi ve Üsâme'nin pişmanlığı anlatıldığı gibi âyetin bu olay üzerine nazil olduğu da belirtilmektedir.^[92]

İbn Beşkuvâl, İbn Abbâs'ın aktardığı koyun sürüsü bulunan kişinin öldürülmesinin âyetin nüzûl sebebi olduğunu bildiren hadisleri farklı isnadlarla zikretmektedir. Bu hadiste olayla ilgili kişiler mübhem bırakılmıştır. İbn Beşkuvâl, hatayı işleyen kimsenin Muhallim, maktulün de Âmir b. el-Ebdat olduğunu tespit etmektedir. Bu bilgiyi Ebû Hadred el-Eslemî'nin babasından aktardığı rivayet ile desteklemektedir. Babasının da bulunduğu bir seriyyede Ebû Katâde ve Muhallim vardı. Âmir ile karşılaştıklarında İslâm selamıyla selam verince Müslümanlar ona dokunmadılar. Ancak Muhallim saldırdı ve onu öldürdü. Onun selebi bir deve ile süttten yapılan bir içecek idi.^[93] Burada bazı tefsirciler ile muhaddislerin esas aldığı İbn Abbâs rivayetindeki mübhemlerin siyer âlimlerinin esas aldığı Batn-ı İdam Seriyyesi'ndeki isimlerle açıklanması son derece önemlidir. Böylece hadis kaynaklarında âyetin sebep-i nüzûlü olarak değerlendirilen ve oldukça mübhem şekilde ifade edilen İbn Abbâs rivayetinin siyer âlimlerinin nüzûl sebebi olarak değerlendirdikleri Batn-ı İdam Seriyyesi'ndeki olay olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu hadisenin İbn Abbâs rivayetinde oldukça kapalı bir şekilde verilmiş olması bu konudaki yorum çeşitliliğinin de muhtemel sebeplerindedir.

Kütüb-i sitte ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsne*d'inde, Müslüman olduğunu ifade eden birinin öldürülmesi ile ilgili rivayetler üzerinden metin tahlili yapıldığında şu şekilde bir tablo ortaya çıkmaktadır. Tabloda görüldüğü şekilde Üsâme'den gelen rivayetlerin hiçbirinde âyetin nâzil olmasıyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca ölen kimsenin de ismi verilmemektedir. Buna ek olarak Hz. Peygamber'in bunu yapan kimseyi azarlaması da sadece bu rivayetlerde açıkça verilmektedir. Sebeb-i nüzûl bağlantısı verilen İbn Abbâs rivayetlerinde ise hiçbir isim, yer ve zaman bilgisi bulunmadığı gibi bu olay karşısında Hz. Peygamber'in tavrıyla ilgili bilgi yer almamaktadır. Abdullah b. Ebû Hadred'den gelen rivayette ise hem isimler sarih bir şekilde verilmekte hem de bu olayın sebep-i nüzûl olduğu ifade edilmektedir. Ancak burada da olay karşısında Hz. Peygamber'in tepkisiyle ilgili bir bilgi yoktur.

[91] Nadir Özkuyumcu, "İbn Beşkuvâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/377.

[92] Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Beşkuvâl el-Hazrecî el-Endelüsî, *Gavâmizi'l-esmâ'i'l-mübheme el-vâkı'a fî mütûni'l-ehâdîsi'l-müsne*de, thk. İzzeddin Ali es-Seyyid – Muhammed Kemâleddin İzzeddin (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407/1987), 2/740-742.

[93] İbn Beşkuvâl, *Gavâmizi'l-esmâ'i'l-mübheme*, 1/464-466.

Sıra	Kaynak Adı	Sahabî Ravisi	Öldüren	Öldürülen	Nüzul Bilgisi	Hz. Peygamber'in Tavrı ^[94]
1.	Ahmed b. Hanbel, <i>el-Müsned</i> , 39/310. ^[95]	Abdullah b. Ebû Hadred	Muhallim b. Cessâme	Âmir el-Eşce'î	Var	Yok
2.	Ahmed b. Hanbel, <i>el-Müsned</i> , 3/467 ^[96]	İbn Abbâs	Mubhem, çoğul geçiyor (فَقْتَلُوهُ)	Mubhem, sürüsü olan Benû Süleym'den biri	Var	Yok
3.	Buhârî, "Tefsîr (en-Nisâ)", 17. ^[97]	İbn Abbâs	Mubhem, çoğul geçiyor (فَقْتَلُوهُ)	Mubhem, küçük sürüsü olan biri	Var	Yok
4.	Müslim, "Tefsîr", 22.	İbn Abbâs	Mubhem, çoğul geçiyor (فَقْتَلُوهُ)	Mubhem, küçük sürüsü olan biri	Var	Yok
5.	Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 5.	İbn Abbâs	Mubhem, çoğul geçiyor (فَقْتَلُوهُ)	Mubhem, sürüsü olan Benû Süleym'den biri	Var	Yok
6.	Ebû Dâvûd, "Hurûf ve'l-kıraât", 1.	İbn Abbâs	Mubhem, çoğul geçiyor (فَقْتَلُوهُ)	Mubhem, küçük sürüsü olan biri	Var	Yok
7.	Ahmed b. Hanbel, <i>el-Müsned</i> , 36/73-74 ^[98]	Ûsâme	Kendisi	Mubhem, bize karşı en güçlü olanlardan	Yok	"lâ ilâhe illallah" dedikten sonra mı öldürdün
8.	Ahmed b. Hanbel, <i>el-Müsned</i> , 36/133	Ûsâme	Biz öldürdük	Mubhem	Yok	Kıyamet gününde "lâ ilâhe illallah" sözü ile geldiğinde ne yapacaksın, kalbini yarıp baktın mı?
9.	Buhârî, "Megâzi", 45. ^[99]	Ûsâme	Kendisi	Mubhem	Yok	"lâ ilâhe illallah" dedikten sonra mı öldürdün
10.	Müslim, "İman", 159. ^[100]	Ûsâme	Kendisi	Mubhem	Yok	"lâ ilâhe illallah" dedikten sonra mı öldürdün
11.	Ebû Dâvûd, "Cihâd", 102.	Ûsâme	Biz öldürdük	Mubhem	Yok	Kıyamet gününde "lâ ilâhe illallah" sözü ile geldiğinde ne yapacaksın, kalbini yarıp baktın mı?

[94] Bu rivayetlerde olayın Hz. Peygamber'e aktarılma durumunda tepkisiyle ilgili bilginin bulunup bulunmadığı değerlendirilmiştir.

[95] Tahkik edilirken bu konuda İbn Abbâs rivayeti bulunmaktadır şeklinde yönlendirme yapılması, muhakkiklerin İbn Abbâs rivayetinde mubhem olayın Batn-ı İdam seriyyesinde yaşanan olay olduğu kanaatinde olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca sadece bu rivayette Batn-ı İdam'a gidilmesi, Âmir'in yanında eşyalar ve hayvanı olması, selam verdiği için Müslüman askerlerin geri çekilmeleri, Muhallim ve Âmir arasında Cahiliyeden kalan bir sorun bulunması gibi bilgiler bulunmaktadır.

[96] Ahmed b. Hanbel'in eserinde iki yerde daha yer almaktadır. Ancak metinde büyük farklar yoktur. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/271, 5/128. Burada ve 5 numaralı satırda hataen öldürülen kişinin selam vermesi, selamının bizden korunmak için selam verdi şeklinde yorumlanması ve ganimetin Hz. Peygamber'e getirilmesi bilgileri bulunmaktadır.

[97] Burada, 4. ve 6. satırda kimliği verilmeyen bir kişinin selam vermesi, küçük sürüsünün alınması ve âyette geçen "dünya malı"nın bu sürü olması burada verilen bilgiler buradendir.

[98] Burada ve takip eden diğer satırlarda Cüheyne'den Harukât üzerine bir seriye gönderilmesi, ensârın kelime-i tevhid-den sonra geri çekilmesi, Ûsâme'nin "silah ve ölüm korkusuyla öyle söyledi" diyerek kendini savunması ve Ûsâme'nin Hz. Peygamber'in tepkisi karşısında o günden önce Müslüman olmamayı temenni etmesi gibi bilgiler bulunmaktadır.

[99] Buhârî'de bu metin tekrar etmektedir. Ancak metin büyük ölçüde aynıdır. Buhârî, "Diyât", 2.

[100] Müslim'de bundan sonra gelen hadis Ûsâme'den aktarılmamaktadır. Benzer bir olay aktarılmakta ancak isimler verilmemektedir. Hadis aktaran Cüde b. Abdullah el-Beceli, aramızda onun Ûsâme olduğunu konuşurduk demektedir. Müslim, "İman", 160. Ûsâme'den aktarılan 158 no'lu hadis, 159 no'lu hadisle metin yönünden çok benzerdir. Ancak bu metnin sonunda, Abdullah b. Zübeyr günlerinde Ûsâme'nin geri durması ile ilgili bilgi de yer almaktadır. Müslim, "İman", 158. Müslim'deki rivayetlerin hiçbirinde nüzûl bilgisi bulunmamaktadır.

Sonuç

Tefsir kaynaklarında Nisâ sûresi 94. Âyetin nüzûl sebebiyle ilgili birbirinden farklı açıklamalar bulunmaktadır. Bazı tefsirlerde sebab-i nüzûl bağlamında birden fazla olaya yer verilirken bazıları tek bir olayı ele almaktadır. Bunlara ek olarak, âyetin benzer bütün olaylardan sonra hepsini kapsayacak şekilde nâzil olduğu da ifade edilmiştir. Buna karşın siyer kaynaklarına bakıldığında, âyetin nüzûl sebebi ile ilgili daha net bir tablo ortaya çıkmaktadır. Batn-ı İdam Seriyyesi'nde Muhallim b. Cessâme'nin Âmir b. el-Edbat'ı öldürmesi, bu âyetin nüzûl sebebi olarak değerlendirilmektedir. Tefsirlerde zikredilen diğer olayların, siyer kaynaklarında âyetle bağlantısının kurulmadığı görülür.

Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin tefsir bölümlerinin her birinde Nisâ sûresinin 94. âyetiyle ilgili bâbda birer hadis bulunmaktadır. Bu rivayetlerin hepsi İbn Abbâs'a dayandırılmaktadır ve metin yönünden oldukça birbirine yakındır. Bu rivayete göre küçük koyun sürüsü olan bir adam Müslümanlarla karşılaşınca "es-Selâmü aleyküm" dediği halde Müslümanlar tarafından öldürülmüş ve koyunları da ganimet olarak alınmıştı. Ayrıca, âyetin bu olaydan sonra nâzil olduğu da metinde belirtilmektedir. Ancak bu rivayette, olayın ne zaman ve hangi seriyyede gerçekleştiği, öldüren kişinin ve maktulün kim olduğu belli değildir, tamamen kapalı bir anlatım vardır. Bu hadis ile ilgili, şerhlere ve mübhemât türü eserlere müracaat edilerek buradaki olayın siyer âlimlerinin vurguladığı Muhallim b. Cessâme hadisesi olduğu sonucuna varılmıştır. Muhtemelen İbn Abbâs'ın bu feci olaydaki isimleri gizli tutma hassasiyeti bunun başka bir olay gibi değerlendirilmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan Muhallim b. Cessâme ile ilgili bu önemli hadisenin kaynaklarında neredeyse hiç yer almaması bu hususla ilgili olmalıdır. Bununla birlikte Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel'de Muhallim kıssasıyla ilgili rivayetlere yer verilmiş ancak âyetin nüzûl sebebi olduğuna dair bir ifade kullanılmamıştır. Bu rivayetlerde, konunun kısas ve diyet hükmü verilmesi yönüyle Hz. Peygamber'e taşınması yer almaktadır. Dolayısıyla ele alınan dört olaydan ikisinin bu şekilde birleştirilmesi mümkündür.

Müfessirlerin sebab-i nüzûl bağlamında zikrettikleri Üsâme b. Zeyd kıssası hadis kaynaklarında yer alan meşhur bir olaydır. Ancak rivayetlerde bu olayın ilgili âyetle ilişkilendirilmediği, sebab-i nüzûl bağlamında değerlendirilmediği görülür. Bu rivayetlerde çarpışma esnasında ve hatta can korkusuyla bile olsa İslâm'a girdiğini belirten düşmanını öldüren Üsâme'nin büyük bir hata yaptığı vurgulanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber onu şiddetli bir şekilde azarlamıştı. Hatasını anlayan Üsâme de çok büyük bir pişmanlık yaşamıştı.

Son olarak âyetin sebab-i nüzûlü bağlamında zikredilen Mikdâd b. Esved olayıyla ilgili hadis rivayetleri de tetkik edilmiştir. Onun konuyla ilgili sorusunun, yaşadığı bir olay üzerine olmadığı, farazi bir soru olduğu anlaşılmaktadır. Bu soruyu Üsâme'nin yaşadığı olay dolayısıyla sorma ihtimali de söz konusudur. Savaş esnasında elini kesen bir düşman askerinin can korkusuyla İslâm'a girdiğini belirtmesi durumunda onu öldürüp öldüremeyeceğini sormuştu. Hz. Peygamber'den kati bir şekilde "Hayır!" cevabını aldığı rivayetlerde belirtilmektedir. Kendi nefsi açısından her ne kadar zor olsa da bu sözü duyan bir Müslümanın zahire göre davranması gerekliliği vurgulanmıştır. Genelde Mikdâd ile ilgili rivayetlerde bu mesajların verildiği görülmekte, olayın sebab-i nüzûl bağlamında değerlendirilmediği dikkat çekmektedir.

Hadis kaynakları, şerhler, mübhemât ile ilgili müstakil çalışmalar incelendiğinde konunun erken dönemden itibaren ihtilafli olduğu görülmektedir. Hatta bu rivayetlerden birini nüzûl sebebi olarak tercih etmenin zorluğuna dikkat çekilmiştir. Hadis ilminde olduğu gibi tefsir ve siyer ilimlerinde de konunun büyük oranda kendi yöntem ve kaynakları bağlamında değerlendirildiği görülmektedir. Bu durum olayla ilgili haberlerin çeşitliğine sebep olmuştur. Dolayısıyla ele aldığımız örnekte olduğu gibi bilhassa üç ilim dalının da üzerinde durduğu meselelerde

disiplinler arası tetkikler son derece önemlidir. Bununla birlikte tefsir, hadis ve siyer ilimlerinin her birinin kendine özgü yöntem, amaç ve hassasiyetleri olduğu da göz ardı edilmemelidir. Örneğin muhaddisler, metnin en doğru şekilde tespiti ve aktarılmasına önem vermişlerdir. Bu nedenle âyetlerle ilgili rivayetlerde de sebab-i nüzûlü merkeze almamışlardır. Dolayısıyla bunun gibi bazı hususlarda rivayetlerin anlaşılması noktasında tefsir ve siyer ilimlerinin hadis ilmine katkı sağlayacağı açıktır. Diğer taraftan hadis kaynaklarında yer alan rivayetler de tefsir ve siyer eserlerinde ele alınan bazı hususların anlaşılması açısından tamamlayıcı bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak ifade etmek gerekirse esbâb-ı nüzûl başta olmak üzere tefsir, hadis ve siyer ilimlerinde disiplinler arası çalışmalar ehemmiyet arz etmektedir.

Kaynakça

- Akbaş, Mustafa Yasin. *Kitâbu't-Tefsîr Literatürü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2023.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2018.
- Aşıkkutlu, Emin. "Mübhem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/434-436. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Ataş, Hacı. *Siyer ve Hadis Kaynaklarında Kitabul-Meğâzî*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: Hadisevi, 2006.
- Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr. *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1415/1994.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-Esrâf*. thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Ziriklî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr. *Müsnedü'l-Bezzâr el-Bahrü'z-zehhâr*. thk. Mahfuzurrahman Zeynullah vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1409/1988.
- Birişık, Abdülhamit. "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/281-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkı'n-Necât, 1422/2001.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *et-Târîhu'l-kebîr*. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Çoşkun, Muhammed. "Tefsir-Siyer İlişkisinin Tarihsel ve Kuramsal Problemleri: Tefsir Tanımları Çerçevesinde Sıret-Nüzûl İlişkisinin Hermenötiği". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 253-265.
- Ebû Avâne, Ya'kûb b. İşhâk el-İsferâyînî. *Mustahrec Ebî Avâne*. thk. Eymen b. Arif ed-Dımaşkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1419/1998.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İşhak el-Ezdi es-Sicistanî. *Sünen*. thk. şuayb Arnavut - Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-âlemiyye, 1430/2009.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. haz. Asım Cüneyt Köksal-Murat Kaya. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *el-Esmâ'ü'l-mübheme fi'l-enbâ'i'l-muħkeme*. thk. İzzuddin Ali es-Seyyid. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 3. Basım, 1417/1997.
- İbn Balabân, Alâüddin Ali b. Balabân el-Fârisî. *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. thk. şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1408/1988.
- İbn Beşkûvâl, Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdilmelik el-Hazrecî el-Endelüsî. *Gavâmizi'l-esmâ'i'l-mübheme el-vâkı'a fi mütûni'l-ehâdîsi'l-müsnedete*. thk. İzzeddin Ali es-Seyyid - Muhammed Kemâleddin İzzeddin. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1407/1987.
- İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk eş-Şeybânî. *ed-Diyât*. Karaçi: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslamiyye, ts.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalani. *Fethu'l-bari bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. tsh. Muhibbidin el-Hatib. 13 Cilt. Beyrut: Daru'l-Marife, 1379/1959.

- İbn Hacer, Ebü'l-fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmet Abdulmevcut – Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebyarî ve Abdulfafiz eş-Şelebî. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' 'Îmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Zeyd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. b.y.: Daru'r-Risaleti'l-Âlemiyeye, 1430/2009.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî. *el-Îmân li'bni Mende*. thk. Ali Muhammed b. Nâsır el-Fükayhî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2. Basım, 1406/1985.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Kâtib. *Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Fethüddîn Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *Uyûnü'l-eser fî fûnüni'l-megâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*. thk. İbrahim Muhammed Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvaţţâ*. nşr. Muhammed Fuad Abdülbakî. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1406/1985.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğıb. *Tefsîru Râğıb el-İsfahânî*. thk. Muhammed Abdülaziz, Adil b. Ali. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1424/2003.
- İstemi, Fuat. *Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Kandemir, Yaşar. "Hatîb el-Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/452-460. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdunî - İbrahim Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm. *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*. nşr. Abdurrahman Muhammed Osman. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Mukâtil, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud. Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâs, 1423/2002.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *es-Sahih*. thk. M. Fuad Abdalbaki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, ts.
- Nâim, Ahmed – Miras, Kâmil. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. 8 Cilt. İstanbul: DİB Yayınları, 2019.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. thk. Yûsuf Ali Büdeyvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Oğuzay, Fatih – Oğuzay, Rukiye. *Siyerin Öncüleri Tirmizî*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2021.
- Önal, Ramazan. *İbn Ebî Şeybe'nin Musannef'indeki Siyer ve Meğâzî ile İlgili Rivayetlerinin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Mekke Dönemi)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

- Özkuyumcu, Nadir. "İbn Beşkuvâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi*. 19/377-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Poyraz, Mevlüt. "Mikdâd b. Amr'ın İşlâm Tarihi'ndeki Yeri". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Haziran 2019), 1-30.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/2000.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tefsîru'l-Celâleyn*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1431/2010.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. b.y: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İşlâmî, 1996.
- Topal, Ramazan. *Siyer-Hadis İlişkisi Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i (Mekke Dönemi)*. Ankara: İksad Yayınevi, 2022.
- Türcan, Selim. "Tefsir, Siyer, Tarih Bağlamında Kur'an'ın Kaynaklığı Üzerine". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/36 (2019), 609-636.
- Ünal, Hüseyin. *Mikdâd b. Eved'in Hayatı ve Rivayetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî. *Esbâbü nuzûli'l-Kur'ân*. thk. Kemal Besyûni Zaglul. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1911.
- Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *el-Megâzi*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.
- Yiğit, İsmail. "Kur'ân ve Sîretü'n-Nebî". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II*. ed. Bedrettin Çetiner. 91-100. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2001.
- Zahitoğlu, İrfan. "Mukâtil b. Süleyman ve Tefsîr-i Kebîr'inde Kullandığı Hadislerin Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi". *Route Educational and Social Science Journal* 2/5 (Temmuz 2015), 295-310.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İşlâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 25 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1986.

Mekke'nin Ticarî Bir Merkeze Dönüşmesinde Bizans-Sâsânî Mücadelesinin Rolü*

*The Role of the Byzantine-Sassanid Conflict in the
Transformation of Mecca into a Trade Center*

Furkan ÇELEBİ**

Makale Bilgisi / Article Information

Article Type (Makale Türü): *Research Article* (Araştırma Makalesi)

<https://doi.org/10.56288/siyer.1460385>

Date of Submission (Geliş Tarihi): 28.03.2024

Date of Acceptance (Kabul Tarihi): 19.04.2024

Date of Publication (Yayın Tarihi): 30.04.2024

Citation / Atıf: Çelebi, Furkan. "Mekke'nin Ticarî Bir Merkeze Dönüşmesinde Bizans-Sâsânî Mücadelesinin Rolü". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 16 (Nisan 2024), 69-89.

Peer-Review (Değerlendirme): *Double anonymized – At Least Two External* (Çift Taraflı Körleme / En Az İki Dış Hakem).

Ethical Statement (Etik Beyan): *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.* (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).

Plagiarism Checks (Benzerlik Taraması): *Yes* (Evet) – intihal.net

Conflicts of Interest (Çıkar Çatışması): *The author(s) has no conflict of interest to declare* (Çıkar çatışması beyan edilmemiştir).

Complaints (Etik Beyan Adresi): sad@siyeryayinlari.com

Grant Support (Finansman): *The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.* (Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır).

Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans): *Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.* (Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır).

* Bu makale, yazarın Atatürk Üniversitesi'nde devam eden doktora tezinin ilgili kısmından üretilmiştir.

** Dr. Öğrencisi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, Muş-Türkiye. (PhD Student, Erzurum Atatürk University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History and Arts). f.celebi@alparslan.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5858-0824. ROR ID: <https://ror.org/009axq942>.

Özet

Mekke, çöl ikliminin hâkim olduğu bir şehir olmasına rağmen içinde zengin, elit bir tüccar sınıfının ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır. Kur'ân'ı Kerîm'in muhataplarına yönelik pek çok mesajını ticarî terimlerle ifade etmesi, ticaretin o dönem için Mekke halkı nezdinde sahip olduğu konumu göstermesi açısından önemlidir. Ne var ki tarıma elverişli olmayan, sıcak ve kurak bir bölgede bulunan Mekke'nin bu ticarî konumunu nasıl kazandığı izaha muhtaçtır. Mekke'nin ticarî bir merkeze dönüşme sürecine katkıda bulunan pek çok etken bulunmaktadır. Yerel, bölgesel ve milletlerarası düzeyde meydana gelen pek çok hâdise, Mekke'nin milâdî 6. asırdan sonra ticaretini ilerletmesine ve Arabistan'ın en önemli ticaret merkezlerinden birisi haline gelmesine katkıda bulunmuştur.

Bu çalışma, Mekke'nin ticarî yükselişine katkıda bulunan en önemli sebeplerden birisi olarak Bizans-Sâsânî mücadelesini ve bu mücadelenin Mekke ticareti ile irtibatını ortaya koymayı amaçlamaktadır. İpek Yolu ile Baharat Yolu, kadim dünyanın ana ticaret rotalarını meydana getirmekteydi. Bizans'ın ihtiyaç duyduğu ve uğrunda servetler harcadığı kıymetli doğu ürünleri, bu yollar üzerinden Bizans pazarlarına ulaştırılmaktaydı. Ne var ki her iki yolun da Sâsânîlerin topraklarından geçmesi, savaş zamanlarında Bizanslıların söz konusu ürünlere ulaşımını zorlaştırmaktaydı. Bu durum, Bizanslıları alternatif yollar aramaya sevk etmiştir. Milâdî 502 senesinde patlak veren Bizans-Sâsânî mücadelesi, Bizanslıların alternatif yol arayışına girdikleri dönemi de ifade eder. Alternatif yollar arasında ön plana çıkan Kızıldeniz Yolu'nun çeşitli sebeplerle istenen düzeyde kullanılamaması, Arabistan içinden geçen Batı Arabistan Sahil Yolu'nu önemli bir rota haline getirmiştir. Savaşın uzantısı olarak Kuzey ve Güney Arabistan'da hüküm süren Arap devletlerinin bu dönemde zayıflamaya başlaması, söz konusu yol üzerindeki ticarî aktiviteyi sürdüreceği yeni bir aktör ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Kureys Kabilesi, böyle bir ortamda yeni bir ticarî aktör olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Mekke, Kureys, Bizans, Sâsânî, Ticaret.

Abstract

Although Mecca was a city dominated by a desert climate, it enabled the emergence of the wealthy and elite merchant class. The Quran's use of commercial terminology in its messages to its audience highlights the importance of trade for the people of Mecca during that period. However, how Mecca, located in a hot and arid region suitable for agriculture, acquired this commercial position needs to be explained. Numerous factors contributed to Mecca's transformation into a commercial center. Various events at the local, regional, and international levels contributed to Mecca's advancement of trade after the 6th century and its rise to prominence as one of Arabia's most important commercial centers.

This study aims to investigate the Byzantine-Sasanian conflict as one of the key factors contributing to Mecca's commercial rise and its connection to the Meccan trade. The Silk Road and the Spice Route served as the ancient world's primary trade routes. The routes transported valuable eastern goods to Byzantine markets, which Byzantium needed and spent fortunes on. However, the fact that both routes passed through Sasanian territory made it difficult for the Byzantines to access these goods during times of war, prompting them to seek alternative routes. The Byzantine-Sasanian conflict, which erupted in 502, also represents the period when the Byzantines began to search for an alternative route. The inability to utilize the Red Sea Route, which emerged as the most important alternative due to various reasons, made the West Arabian Coastal Route, which passed through Arabia, an important route. The weakening of the Arab states ruling in northern and southern Arabia during this period because of the war created a need for a new actor to maintain trade on this route. The Quraysh tribe came into prominence in this context to take its place on the historical stage.

Keywords: Islamic History, Mecca, Quraysh, Byzantine, Sasanian, Trade.

Giriş

Tarihçi durmadan “niçin” sorusunu sorar^[1] ve ele aldığı olayın neden o şekilde gerçekleştiğini ortaya koymaya çalışır. Bunu yaparken, tarihsel olayların tek bir nedene indirgenemeyeceğini; pek çok sebebin hâdisenin gerçekleşmesine etkide bulunduğunu bilir. Konuyla ilgili tespit ettiği nedenleri art arda zikretmekle de olayı gerçek anlamda çözüme kavuşturmuş olmaz. Bilakis, sebepleri belirli bir hiyerarşiye göre sınıflandırması, aralarındaki ilişkileri ortaya koyması ve sebepler içerisinde hangisinin en son neden, bütün nedenlerin nedeni olduğu gibi hususları ortaya koyması gerekir.^[2] Çünkü olay ancak bu şekilde tam manasıyla anlaşılabilir.

Buradan hareketle; çölün ortasında, tarıma elverişli olmayan, sıcak ve kurak bir bölgede bulunan Mekke'nin, risâlete yakın bir dönemde Arabistan'ın en önemli ticaret merkezlerinden biri^[3] haline nasıl dönüştüğü sorusu cevaplanmaya çalışılacaktır. Bu koşullara sahip bir şehrin elit bir tüccar sınıfını ve sermayesini nasıl ortaya çıkardığı üzerinde durulması gereken bir sorudur. Zira 6. asrın başlarına kadar ancak yerel düzeyde ticaretin sürdürüldüğü bir yer olan Mekke;^[4] aynı asrın sonlarına gelindiğinde Arabistan'ı baştanbaşa kateden ticaret yolunu kontrol edebilecek bir noktaya varmış; Yemen, Habeşistan, Bilâdüşşâm, Irak ve Mısır'a kadar uzanan, binlerce deveden oluşan ticaret kervanlarını organize edebilecek bir güce ulaşmıştır.

Mekke'nin ticarî konumunun Kâbe'nin burada bulunmasına veya Arabistan'ın en önemli ticaret yolunun bu şehirden geçmesine indirgenerek izah edilmesi bize göre yeterli değildir. Söz konusu iki etken de Mekke'nin ticarî bir merkeze dönüşmesinde son derece önemlidir. Bununla birlikte; Mekke'nin ticarî yükselişinin şehirde bulunan Kâbe ile izah edilmesi mümkün olsaydı, bu durumda milâdî 6. asırdan önce bu yükselişe neden tanık olunmadığı sorusu gündeme gelecektir. Zira bilindiği gibi Kâbe tarihin çok eski dönemlerinden beri burada bulunmaktaydı. Buna

[1] Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 145.

[2] Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 174; Carr, *Tarih Nedir?*, 148.

[3] De Lacy Evans O'leary, *Arabia Before Muhammad* (Londra: Stephen Auistin & Sons, 1927), 182; Salih Ahmed Ali, *Muhâdarât fî Târîhi'l-Arab* (Bağdat: Matba'atü'l-Me'ârif, 1955), 77; Ziaul Haq, "Inter-Regional And International Trade In Pre-Islamic Arabia", *Islamic Studies* 7/3 (Eylül 1968), 210; Fred McGraw Donner, "Mecca's Food Supplies and Muhammad's Boycott", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 20/3 (Ekim 1977), 249; Henri Lammens, "Mekke", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 7/630; Ahmed İbrahim Şerif, *Mekke ve'l-Medîne fi'l-Câhiliyye ve Ahdi'r-Resûl* (b.y.: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 168; İrfan Shahid, "İslâm Öncesi Arabistan", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, ed. Peter Malcolm Holt vd., çev. Hamdi Aktaş vd. (İstanbul: Kitabevi, 1997), 1/38; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (b.y.: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ts.), 31; Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I* (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2004), 268; Halil Aldemir, "İslam Öncesi Mekke Ekonomisinin Kur'an Daveti Açısından Değerlendirilmesi", *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumuna: Sempozyum* (Temmuz 2011), 281; Faruk Bal, *Arap Yarımadasında Ticaret -Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi-* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015), 131; Hüseyin Baysa, *Kureyş Kervanları* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 24; Abdülaziz Dürî, *İlk Dönem İslam Tarihi -Bir Önsöz-*, çev. Hayrettin Yücesoy (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016), 79; Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 296; Benedikt Koehler, *İslam'ın Erken Döneminde Kapitalizmin Doğuşu*, çev. İsmail Kurun (Ankara: Liberte Yayınları, 2016), 17; Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 27; Zeki Tan, "Kur'an Kavramlarının Çeviri Bağlamında İslam Öncesi Bilmenin Önemi: "İlâf" Örneği", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/16 (2016), 500; W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: Kuramer, 2016), 27; Ekrem Ziya Umerî, *Sahih Rivayetlere Göre Hz. Peygamber'in Hayatı*, çev. Kasım Koç (İstanbul: Beka Yayınları, 2017), 68; Eyüp Baş, "İslâm Medeniyeti'nin Doğup Geliştiği Dönemde Dünya", *İslâm Medeniyeti Tarihi*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 67; Hudaş Abbas Cümevli, *Kureyş*, çev. Asım Sarıkaya (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 44; Muhammed Âbid Câbirî, *Arap Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Mana Yayınları, 2018), 148; Muhammed Ebu Zehra, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, çev. Mehmet Keskin, (Ankara: İ'tisam Yayınları, 2018), 1/82; Abu'l-Alâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'an*, çev. Kurul (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 7/249; Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019), 19; Marshall G. S Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, çev. Berkay Ersöz (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2020), 1/201; Muhammed Emin Yıldırım, *Asr-ı Saadet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 27; Dursun Ali Yaz, *Antik Çağdan Geleceğe Para* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 117.

[4] Kaynaklar, ilâfin ne zaman uygulanmaya başladığı konusunda net bir tarih vermezler. Muhammed Hamidullah bu konuda milâdî 467 senesine işaret ederek ilk defa bu dönemde gerçekleşmiş olabileceğini ifade etmektedir. Biz ise devam etmekte olan doktora çalışmamızın ilâfla ilgili kısmında bu tarihin 496 senesi olabileceğini iddia ederek ilâfin başlangıcını milâdî 5. asrın sonu ile 6. asrın başlarına tarihlendirmekteyiz. Hamidullah'ın konu hakkındaki görüşleri için bk. Muhammed Hamidullah, "el-İlâf veya İslâmdan Önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri", çev. İsmail Cerrahoğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1-4 (Haziran 1961), 218.

rağmen kaynaklar, Mekke'nin ticarî bir merkez oluşunun ancak 6. asırdan sonra gerçekleşmeye başladığını ifade etmektedir.^[5] Yine söz konusu yükselişte Yemen-Şam Ticaret Yolu üzerinde bulunmasının etkili olduğu söylenebilir. Bu durumda da aynı yol üzerinde bulunan başka şehirlerin neden Mekke gibi ticarî anlamda ön plana çıkmadığı sorusu sorulabilecektir.

Mekke ticaret tarihinde önemli bir kırılmayı ifade eden ve Hâşim ile kardeşleri tarafından tesis edilen îlâf^[6] uygulaması bile ancak îlâfî mümkün kılan etkenlerin ortaya konulması ile anlaşılır hale gelmektedir. Dolayısıyla îlâfın gerçekleşmesi ile Mekke'nin ticarî bir merkeze dönüşmeye başladığı söylemi de doğru olmakla beraber, arka plan bilgisi sunulmadığında eksiklikler barındırmaktadır.

Mekke'nin ticarî bir merkeze dönüşmesinde yerel, bölgesel ve uluslararası düzeyde meydana gelen pek çok hâdise etkili olmuştur. Çalışmamızın^[7] ilgili bölümünde bu etkenleri 14 başlık altında ele aldık. Bizans ile Sâsânîler arasında meydana gelen savaşların ise Mekke'nin ticarî bir merkeze dönüşmesinde hayati öneme sahip olduğunu düşünmekteyiz. Bize göre, hem îlâfî mümkün kılan sebepler hem de Mekke'nin ticarî bir merkeze dönüşmesine katkıda bulunan diğer pek çok sebep Bizans-Sâsânî mücadelesinin doğurduğu uygun ortam ile yakından ilişkilidir. Aşağıda Bizanslılar ile Sâsânîler arasında yıllarca devam eden çekişme hakkında bazı bilgiler verilecek ardından Mekke ticareti ile irtibatı ele alınacaktır.

1. Savaşlar ve Ana Ticaret Yollarının Tıkanması

Roma ile Sâsânî devletleri arasındaki mücadelenin kökenleri eskiye dayanmaktadır. Esasen Sâsânîler Devleti kurulur kurulmaz bu rekabetin başladığı ifade edilebilir. Nitekim Sâsânîlerin ilk hükümdarı Erdeşîr-i Bâbekân'ın (224-240) amacı devletin sınırlarını eski Pers İmparatorluğu'nun hudutlarına ulaştırmaktı. Bu amaca binaen 235 senesinde Roma İmparatoru Severus Alexander'in (222-235) öldürülmesini fırsat bilerek savaş başlatmış ve Fars Körfezi ile Arap Yarımadası'ndaki sınırlarını genişletmiştir. Onun bu girişimdeki amacı, Roma'nın Hindistan ile olan ticarî ilişkilerine engel olmak ve ekonomik gelirlerine darbe vurmaktır.^[8]

Ön Asya toprakları üzerinde kurulmuş bir devlet olan Sâsânîler, Romalılara karşı bir dünya devleti olma mücadelesine girişmişlerdir. Dünyanın en güçlü devleti olma gayesiyle savaşan bu iki siyasi güç, mücadelelerini asırlarca sürdürmüşlerdir. Sâsânîler, bütün medeniyet dünyası için bir hayli önemli olan "Çin-Hint Ticaret Yolu"nu^[9] hem karadan (İpek Yolu) hem de denizden (Baharat Yolu) hâkimiyet altına almak ile Romalılara karşı ciddi bir üstünlük sağlamış ve doğu ticaretinde tekelleşmeye başlamıştır.

Kadim dünyada ticaret denildiğinde akla doğu ile batı arasında gerçekleşen mal mübadeleleri gelmekteydi. Roma, Uzakdoğu'da üretilen ürünlere büyük bir rağbet göstermekteydi.^[10] Hindistan'da

[5] Îlâf, Kureyş kabilesinin bazı ülke ve kabilelerle yapmış olduğu ticarî antlaşmaları ifade eder. Îlâf uygulaması hakkında bilgi için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhü't-Taberî Târîhü'r-Rüsûl ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (b.y.: Dârü'l-Me'ârif bi Mısır, ts.), 2/252; Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil Seâlibî, *Simârü'l-Kulûb fi'l-Müdâfî ve'l-Mensûb*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003), 100; Ebû'l-Abbâs Ahmed Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ* (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1340/1922), 4/263; Sa'îd Afgânî, *Esvâkü'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm* (Dımaşk: el-Mektebetü'l-Hâşimiyye, 1356/1937), 124; Bakır, *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, 266; Wadah Khanfar, *İlk Bahar -Hz. Peygamber'in Hayatına Dair Stratejik Bir Okuma-*, çev. Mehmet Yuşa Solak - Hasan Hacak (İstanbul: Vadi Yayınları, 2020), 53-54.

[6] Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî İbn Habîb, *el-Munemmak*, thk. Hurşîd Ahmed Fârûk (Beyrut: 'Alemlü'l-Kütüb, 1405/1985), 41-45; Taberî, *Târîhü't-Taberî*, 2/252; Ebû Alî İsmâil b. el-Kâsım b. Ayzûn el-Kâlî el-Bağdâdî Kâlî, *Kitâbü'l-Emâlî ve'z-Zeyl ve't-Tenbîh* (b.y.: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kütüb, 1975), 3/222-223.

[7] Yazarın Erzurum Atatürk Üniversitesinde devam eden "Mekke'nin Ticarî Bir Merkeze Dönüşmesi ve Kureyş'in İslâm'a Muhalefeti" başlıklı doktora çalışması kastedilmektedir.

[8] Süha Konuk, *Roma-Sasani Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası (M.S. 298-591)* (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 5.

[9] Wilhelm Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, çev. Mehmet Fuat Köprülü (İstanbul: Alfa Yayınları, 2018), 27.

[10] John M. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, çev. Esra Ermert (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 88-89.

ve Çin'de üretilen ürünler az bulunmaları, zor ulaşımları ve üretimlerinin beceri gerektirmeleri sebebiyle değerli ve lüks ürünler kategorisinde yer almaktaydı. Üst tabakaya mensup Romalıların kendilerini diğer insanlardan ayırmak için kullandıkları bu ürünler,^[11] kendine siyasal anlamda statü katmak isteyenlerce de yoğun olarak talep edilmekteydi.

Kuşkusuz söz ticarî konusu ürünlerin en değerlilerinden birisi ipekti. Çin'den ve Tibet'ten getirilen ipek, yüksek ücretler ödenerek elde edilmekteydi. Sosyal statünün bir göstergesi olan bu ürün, çoğunlukla soylular, hanedan üyeleri ile senatörler tarafından kullanılmaktaydı. Dini törenlerin de asal gereklilikleri arasında yer almaktaydı.^[12] Roma'da ipeğe olan talep öyle bir boyuta ulaşmıştı ki, İmparator Tiberius: "Servetimiz yabancılara ve hatta düşman uluslara geçiyor."^[13] diye serzenişte bulunacaktır. İmparator Augustus'un yönetiminin son yılında ise ipek fiyatı altın fiyatına ulaşmıştı. Öyle ki söz konusu ürüne olan rağbet Roma'nın altın rezervlerinde erimeye sebep olmuştu. Hatta erkeklerin ipekli elbise giymesini yasaklayan senato kararı bile bu ürüne olan ilgiyi düşürememişti.^[14]

İpek elbiselerin pahalılığı, dönemin canlı tanığı olan Roma tarihçilerinden *Gaius Plinius Secundus*'un şiddetli tepkisini çekmiştir. "Romalı bir hanımın herkesin içinde ışıldamasına yarayan" lüks elbiselerin fiyatından şikâyet eden Secundus, fiyatların şişirildiğini düşünüyor, gerçek maliyetinin yüz katına satılmasının bir skandal olduğunu ifade ediyordu. O, Asya'dan getirilen bu lüks ürünlere yılda yüz milyon sestertius harcandığını; Roma pazarları dışına akan bu para ile Roma ekonomisinin emildiğini yazıyordu. Söz konusu miktar, Roma İmparatorluk darphanesinin yıllık imalatının neredeyse yarısına; yıllık bütçenin ise %10'una tekabül ediyordu.^[15]

Baharat ve buhur da doğudan batıya akan lüks ürünler arasındaydı. Bu ürünlerin batı pazarlarında ne derece revaçta olduğunu gösteren ilginç bir olay Got kralı Alaric'in, milâdî 5. asrın başlarında Roma'yı kuşatması esnasında yaşanmıştır. Alaric, kuşatmanın kaldırılması karşılığında altın ve gümüşün yanında 3 bin rıtl biber de istemiştir. Çünkü biber Roma'da yemeklerde kullanılan en pahalı baharattı. Gibbon'un ifadesine göre buhur da aynı dönemde fiyat açısından altınla yarışmaktaydı. Pahalılığı sebebiyle ancak din adamlarının kullanabildiği buhur da dinî ayinlerin vazgeçilmez ürünleri arasındaydı.^[16]

Zweig'in aşağıdaki sözleri, buhurun batı pazarlarında 15. yüzyılda bile nasıl algılandığını vezir bir şekilde ortaya koymasından ilginçtir.

"Avrupa'nın binlerce, on binlerce kilisesindeki buhurdanlıklarda yakılan binlerce, on binlerce kokulu günlüğün hiçbiri Avrupa topraklarında yetişmez; binlerce, on binlerce tane, denizden ve karadan Arabistan'ın zorlu yollarından ta buralara getirilir. Eczacılar da daimi müşterileridir övgüler yağdırılan Hint maddelerinin, afyon, kâfuru ve değerli kitrenin ve onlar çok iyi bilirler ki, porselen ecza havasının üzerinde mavi harflerle *arabicum* ya da *indicum* sözcükleri yazmıyorsa, hastalar hiçbir balsamı, hiçbir ilacı yeterince şifalı bulmaz artık. Doğu'dan gelen her şey ayrıksı, nadide ve egzotik ve belki de pahalı olması nedeniyle Avrupa'nın gözünde kendiliğinden hipnotize eden bir cazibe kazanmıştır... Doğu'nun çiçeklerinin kokusu, Avrupa'nın ruhunu büyüleyip esrikleştirmiştir sanki."^[17]

[11] Gözde Çağlar, "İpek Yolunda Ticaret ve Taşımacılık", *Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences* 7/38 (Nisan 2021), 574.

[12] Murat Durukan, "Geç Antik Çağ'da Doğu Akdeniz'deki Ekonomik Gelişimin Nedenleri: İpek Yolu ve Baharat Yolu'nun Rolü, LR1 Amphoraları ve Kilikia'daki Diğer Kanıtlar", *Adalya* 18 (Haziran 2015), 245.

[13] Yaz, *Antik Çağdan Geleceğe Para*, 109.

[14] Zhang Yiping, *İpek Yolunun Öyküsü*, çev. Cüneyt Akalın (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2020), 26.

[15] Peter Frankopan, *İpek Yolu Alternatif Dünya Tarihi*, çev. Mengü Gülme (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2018), 20.

[16] Viktor Sehhâb, *Îlâfu Kureys Rihletü's-Şitâi ve's-Sayf* (Beyrut: el-Merkezü's-Sekâfi'l-Arabî, 1992), 46.

[17] Stefan Zweig, *Macellan Bir İnsan Bir Yaşam*, çev. Zehra Aksu Yılmazzer (İstanbul: Can Yayınları, 2019), 18.

Romalıların ve ardından Bizanslıların doğu ürünlerine pahalıya sahip olmasının temelde iki nedeni bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi tehlikelerle dolu uzak mesafeydi.^[18] İkincisi ve belki de daha önemlisi, doğu ürünlerinin batı pazarlarına ancak Sâsânîlerin topraklarından geçerek ulaşabilmesiydi.^[19] Esasında iki devlet arasında asırlarca süregelen çatışmaların temel sebebi de doğu ürünlerine ulaşmayı mümkün kılan ticarî yollara/bölgelere hâkim olma mücadelesiydi.^[20]

Sâsânî ekonomisi temelde toprağa bağımlı olsa da^[21] en önemli gelir kalemlerinden birisi de doğu ile batı arasındaki ticarî irtibatı sağlayan İpek Yolu'nun kendi topraklarından geçmesi sebebiyle buradan elde ettiği gümrük vergisiydi. Çin ipeklisinin transit geçişinden elde ettiği kâr^[22] bu açıdan çok önemliydi. Bu itibarla Sâsânîlerin bu alanda tekelleştiğini söylemek mümkündür.^[23] Romalı aristokratların doğu ürünlerine olan yoğun talebi de Sâsânîlerin bu alandaki tekel olma isteklerini perçinlemiştir.

Barış zamanlarında Sâsânîler, talep ettikleri vergileri aldıktan sonra Romalı tüccarların ipek, baharat ve buhur gibi ürünleri geçirmelerine izin veriyordu. Mesafenin uzaklığına ilaveten Sâsânîlerin de ağır vergiler koyması, Romalıların her defasında Sâsânîlerle temas kurmalarına ve vergilerin düşürülmesini talep etmelerine sebep oluyordu.^[24] Savaş durumlarında ise durum bambaşka bir hal almaktaydı. Öyle ki Sâsânîlerin savaş esnasında çeşitli gerekçelerle (ajanlık, güvenlik vs.) bu ticarete izin vermemeleri,^[25] Roma pazarlarında ürün fiyatlarının bir hayli yükselmesine sebep olmaktaydı. Nitekim daha önce geçtiği üzere Plinius'un, ipekli ürün fiyatlarının normalin yüz katına satıldığı yönünde verdiği bilgi de bunu teyit etmektedir.

Doğunun ticarî ürünlerine sahip olabilmek için İranlılara ihtiyaç duyulması gerçekten Bizans için ağır bir yükü. Bizanslıların en büyük düşmanı olan İranlılar, kısa süreli barış dönemleri dışında genellikle onlarla savaş halindeydiler. Bu durum, düşmanlarına ciddi servetler akıtan tüccarların Bizanslı yöneticileri rahatsız etmesine sebep oluyordu.^[26] Çünkü Bizanslıların ihtiyaç duydukları ürünleri almaları bir yandan da düşmanlarına güç ve servet kazandırmaları anlamına geliyordu.^[27] Savaşlar sebebiyle ticaretin ve ilişkilerin sürekli kesintiye uğruyor olması da ayrıca bir problemdi.

363-502 yılları arası iki devlet açısından kısmi barışın yaşandığı dönemdir.^[28] Söz konusu tarihlerde Romalılar, Doğu Avrupa'da Hunlar ve Akdeniz'de Vandallarla uğraşmıştır. Sâsânîler ise hem kuzeyden gelen göçebe saldırılarıyla hem de Ak Hunlara ödenen yüksek vergilerin devleti zora sokmasıyla meşgul olmuştur. Zikredilen olaylar her iki tarafın da bu dönemde barışı devam ettirmesinde etkili olmuştur.^[29] Söz konusu dönemde ticaret cari olan ana yollar üzerinden

[18] Salamah Salih Syalayman Aladieh, *Meccan Trade Prior to the Rise of Islam* (Durham: The University of Durham, School of Oriental Studies, Doktora Tezi, 1992), 15; Durukan, "Geç Antik Çağ'da Doğu Akdeniz'deki Ekonomik Gelişimin Nedenleri: İpek Yolu ve Baharat Yolu'nun Rolü, LR1 Amphoraları ve Kilikia'daki Diğer Kanıtlar", 244.

[19] Cevâd Ali, *el-Mufassal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm* (Bağdat: y.y., 1413/1993), 4/116; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 68.

[20] Şerîf, *Mekke ve'l-Medîne fi'l-Câhiliyye ve Ahdi'r-Resûl*, 168; Nihal Şahin Utku, *Kızıldeniz -Çöl, Gemi ve Tacir-* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 115-116.

[21] Ahmet Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi -Sâsânî Dönemi - (M.S. 226-652)* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015), 305.

[22] Yiping, *İpek Yolunun Öyküsü*, 56.

[23] Cevâd Ali, *el-Mufassal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 2/657.

[24] Aladieh, *Meccan Trade*, 15.

[25] Aladieh, *Meccan Trade*, 15; Cevâd Ali, *el-Mufassal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 4/116; Wilhelm Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Kartal (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 8.

[26] Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 8.

[27] Sehhâb, *Îlâfu Kureys*, 47.

[28] Konuk, *Roma-Sasani Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası*, 15.

[29] Konuk, *Roma-Sasani Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası*, 15, 23; Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 22.

sürdürülmüş, savaş durumu olmaması sebebiyle Sâsânîler ticarete engel olmamış, Romalılar da alternatif bir yol arayışına girmemişlerdir.^[30]

Milâdî 6. yüzyıla girildiğinde ise iki devlet arasındaki savaşlar tekrar alevlenmiştir. Buna bağlı olarak bölgeye kargaşa ve kaos ortamı hâkim olmaya başlamıştır.^[31] Bizans İmparatoru'nun Sâsânîlerle yapılan antlaşmaya uymayarak, Kafkas geçitlerinin korunması karşılığında Sâsânîlere ödediği vergiyi kesmesi, 502 senesinde savaşın patlak vermesine neden olmuştur.^[32] Kısa süreli barış dönemleri hariç olmak üzere 628 yılındaki Nînevâ (Ninova) savaşına kadar^[33] çatışmalar devam etmiştir. Çatışmaların doğurduğu güvensiz ortam neticesinde kadim dünyanın ana ticaret rotaları tıkanmış; bu durumda da Bizanslılar, doğu ürünlerine ulaşabilecekleri alternatif yollar aramaya başlamışlardır. Savaşların başladığı tarih olan 502 senesi ile İslam tarihi eserlerinin Mekke'nin ticarî bir merkeze dönüşme başlangıcı olarak milâdî 6. asrın başlarına işaret etmeleri bu açıdan hem tutarlı hem de ilerleyen sayfalarda temas edileceği üzere birbiriyle irtibatlıdır.

Kadim dünyada, barışın hâkim olduğu dönemlerde, ana ticaret yolları esas olarak İpek Yolu ve Baharat Yolu olmak üzere iki koldan sürdürülmekteydi.^[34] İpek Yolu kara yolunu ifade ederken; Baharat Yolu ise deniz yoluna tekabül etmekteydi. Daha farklı güzergâhlar da olmakla birlikte^[35] diğer yolların bu iki ana yoldan çıkan tali yollar olduğu söylenebilir. Aslında Baharat Yolu'nun da İpek Yolu'nun deniz güzergâhı olduğu, bu sebeple onun da İpek Yolu olarak bilindiği ifade edilse de^[36] biz kara güzergâhı için İpek Yolu; deniz güzergâhı içinse Baharat Yolu ifadelerini kullanacağız.

İpek Yolu ifadesi, ilk defa Alman coğrafyacı ve jeolog Ferdinand von Richthofen tarafından 19. yüzyılda kullanılmıştır.^[37] Doğu ile batı arasındaki irtibat, yaklaşık iki bin yıl boyunca bu yol üzerinden sürdürülmüştür. Özellikle başta ipek olmak üzere batı pazarlarında rağbet gören doğu menşeli pek çok ürün, bu yol üzerinden kervanlar aracılığıyla taşınmıştır. 6.400 km uzunluğundaki İpek Yolu, Çin'den başlayarak Afganistan'a, oradan İran üzerinden Akdeniz'e,^[38] oradan da İstanbul ve hatta Avrupa'ya kadar uzanmaktaydı.^[39]

İpek Yolu'nun önemli coğrafi konumu ve güçlü otoritelerin hâkimiyetinde olması, genellikle bu coğrafyanın savaş ve çatışma alanına dönüşmesiyle neticelenmiştir. Söz konusu çatışmalar sadece Bizanslılar ile Sâsânîler arasında meydana gelmemekteydi. Bu yol üzerinde yurt edinmiş olan Hephtalites (Eftalit) kabileleri yahut bir diğer isimle Ak Hunlar da İpek Yolu'na sahip olma gayesiyle Sâsânîlerle sık sık mücadele içerisine girmişlerdir.^[40] Dolayısıyla savaş zamanlarında emniyetsiz bir görüntü arz eden bu yol, barındırdığı tehlikeler yüzünden tacirler tarafından her zaman aktif olarak kullanılamıyordu.

[30] Lewis, *Tarihte Araplar*, 8-9.

[31] Konuk, *Roma-Sasani Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası*, 25.

[32] Altungök, *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi*, 110.

[33] Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 96; Lewis, *Tarihte Araplar*, 14; Avci, *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*, 24.

[34] Bazı araştırmacılar bu taksimatı deniz yolu ve kara yolu olarak da zikredebilmektedir. bk. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, 53.

[35] Naim Zekî Fehmî, *Turuku't-Ticâreti'd-Düveliyye ve Mahattâtuhâ Beyne's-Şerki ve'l-Garb* (Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1393/1973), 115-161.

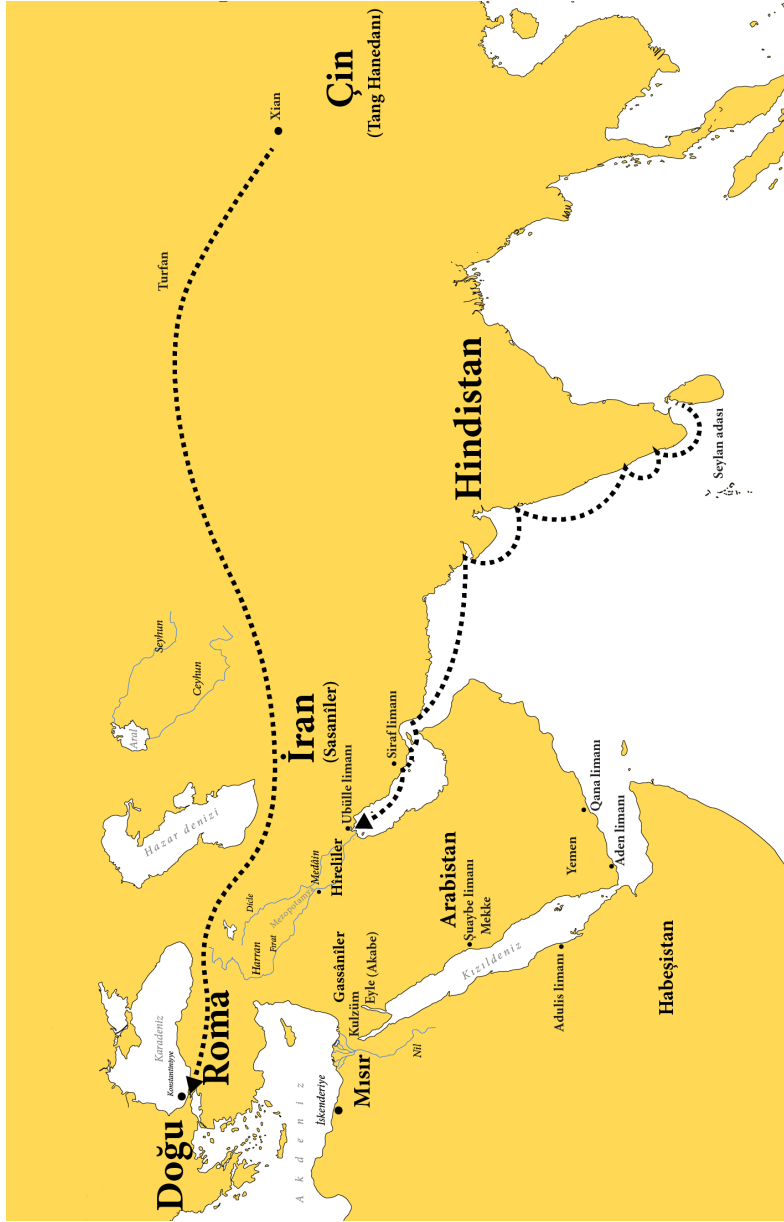
[36] Bilgehan Pamuk, "İpek Yolu Ticareti ve Erzurum", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 22/2 (Aralık 2007), 126; Çağlar, "İpek Yolunda Ticaret ve Taşımacılık", 569.

[37] Çağlar, "İpek Yolunda Ticaret ve Taşımacılık", 571.

[38] Pamuk, "İpek Yolu Ticareti ve Erzurum", 126.

[39] Hâlid Mûsa Hüseyinî-İlhâm Hamed 'İsa Kâbçî, "el-Mahattât ve't-Turuku't-Ticâriyye Kable'l-İslâm", *Mecelletu Âdâbi'l-Küfe* 10/37 (2018), 397; Khanfar, *İlk Bahar*, 76.

[40] Khanfar, *İlk Bahar*, 76.

Harita 1: İpek Yolu ile Basra Körfezi Yolu (Baharat Yolu)'nu gösteren görsel^[41]

Sâsânîlerin topraklarından geçen İpek Yolu'na alternatif olarak, Bizanslıların Uzakdoğu ile irtibatını sağlayabilecek bir diğer yol olan *Baharat Yolu* da Basra Körfezi'nden geçmekteydi ve esasen bu yol da yine Sâsânîlerin kontrolü altındaydı. Çin limanlarından hareket ederek Seylan (Taprobane/Serendib/Sri Lanka) Adası'na ulaşan gemilerin boşalttığı mallar burada İranlı tacirlerce teslim alınırdı. Buradan günümüz Basra/Fars Körfezi'nde bulunan Übüle Limanı'na^[42] getirilen mallar, daha küçük gemilere transfer edilerek, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinden ya Sâsânî başkenti Medâin'e ya da Sâsânîlerin vassalı olan Lahmîler devletinin başkenti Hîre'ye ulaştırılırdı. Bundan sonra kara yoluyla devam eden güzergâh, Doğu Anadolu'nun Ruha (Urfa) ve Nisibis (Nusaybin) gibi pazarlarına ulaşmaktaydı.^[43] Gerekli gümrük ve vergi işleri burada

[41] Dr. Öğr. Üyesi Recep Yılmaz tarafından çalışmamız için hazırlanmıştır. Bu münasebetle kendisine teşekkür ederim.

[42] Sâsânîler döneminde Übüle Limanı işlek bir limandı. Geniş bilgi için bk. Veysi Turun, *Farsça Eserlere Göre İran'ın Fethi ve Hz. Ömer* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 26.

[43] Ahmet Altungök -Taner Yıldırım, "Basra Körfezi Ticareti Üzerinde Sasani-Bizans Ve Arap Mücadelesi", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Temmuz 2013), 139.

tamamlandıktan sonra mallar Bizanslı tacirlere satılmaktaydı.^[44] Ürünleri teslim alan tacirler ise ya ürünleri Suriye pazarlarına veya Akdeniz üzerinden Avrupa'ya götürmekteydi.^[45]

Hem İpek Yolu'nun hem de Baharat Yolu'nun Sâsânîlerin topraklarından geçmesi ve 502 senesinde iki devlet arasında patlak veren savaşların ticaret rotalarını güvensiz hale getirmesi; Bizanslıların savaş zamanlarında aktif olarak kullanacakları, doğu ürünlerine kesintisiz olarak ulaşabilecekleri alternatif yol arayışlarını beraberinde getirmekteydi.

2. Alternatif Yol Arayışları: Kızıldeniz ve Batı Arabistan Sahil Yolu

Bizanslıların doğu ile irtibatlarını kesintisiz şekilde sağlayacak yol arayışları milâdî 6. asrın başı itibarıyla hız kazanmaya başlamıştır. Bu itibarla öncelikle Hazar Denizi'nin kuzeyinden geçen ve bugün *Kürk Yolu* olarak bilinen alternatif bir rota oluşturulmaya çalışılmıştır. İpek Yolu'na alternatif olarak Bizans ve Çin arasındaki kara irtibatını sağlaması planlanan bu yol, Bizans'ın Kırım'daki üsleri Khersones, Bosporos ve Kafkaslardaki Lazika üzerinden ticareti sürdürmeye yönelik bir girişimdi.^[46] Ne var ki sapa olan bu yolun pek tercih edilmediği ve Bizanslıların bu yoldan istedikleri verimi alamadıkları anlaşılmaktadır.

Bizanslıların alternatif yol olarak gündemlerine aldıkları ve konumuz açısından esas önemli olan güzergâh ise *Kızıldeniz Yolu*'dur. Sâsânîlerin topraklarından geçen deniz yoluna (Baharat Yolu) alternatif bir yol olarak Kızıldeniz bu dönemde yoğun olarak kullanılmaya başlanacaktır. Çünkü doğu ürünlerini düşmanları İranlıların elinden almaktansa; dindaşları Habeşliler üzerinden temin etmek Bizans açısından çok daha makuldü.^[47] Bu alternatif yol sayesinde Habeşli gemiciler, doğu ürünlerinin toplandığı Seylan Adası'na (bugünkü Sri Lanka) bizzat giderek, müttefikleri Bizanslıların ihtiyaç duyduğu ürünleri gemilere yükler ve Kızıldeniz üzerinden Kulzum ve Eyle (Akabe) gibi Bizans'a bağlı limanlara taşırlardı. Bu alternatif yol sayesinde Sâsânîler devre dışı bırakılmış olmaktadır.^[48] Nitekim 525 senesinde Yemen'in Habeşlilerce işgal edilmesi bu planın bir sonucuyken; 575 senesinde Sâsânîlerin Yemen'i Habeşlilerden temizlemesi de kırılan tekel-lerini tekrar eski haline çevirme girişimleriyle irtibatlıydı.

Alternatif yol olarak kullanılan Kızıldeniz güzergâhında; Seylan Adası'ndan hareket eden Habeş gemileri Sokotra Adası'ndan sonra Kızıldeniz'in giriş noktası olan Bâbü'l-Mendeb'den^[49] geçerek kuzeye doğru yönelirdi. Bizans'a bağlı Kulzum ve Eyle limanlarında boşaltılan mallar, kervanlar aracılığıyla İskenderiye, Gazze ve Şam gibi merkezlere sevk edilirdi. Gazze ve İskenderiye'ye taşınan malların Akdeniz üzerinden İstanbul hatta Avrupa'ya kadar ulaştığı da bilinmektedir.^[50] Dolayısıyla Bizanslıların, savaş zamanlarında Kızıldeniz Yolu sayesinde, Sâsânîlerin topraklarından geçen ana yollara mahkûm olmadan doğu ürünlerine ulaşmaya çalıştıkları söylenebilir.

[44] Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 7.

[45] Aladieh, *Meccan Trade*, 15.

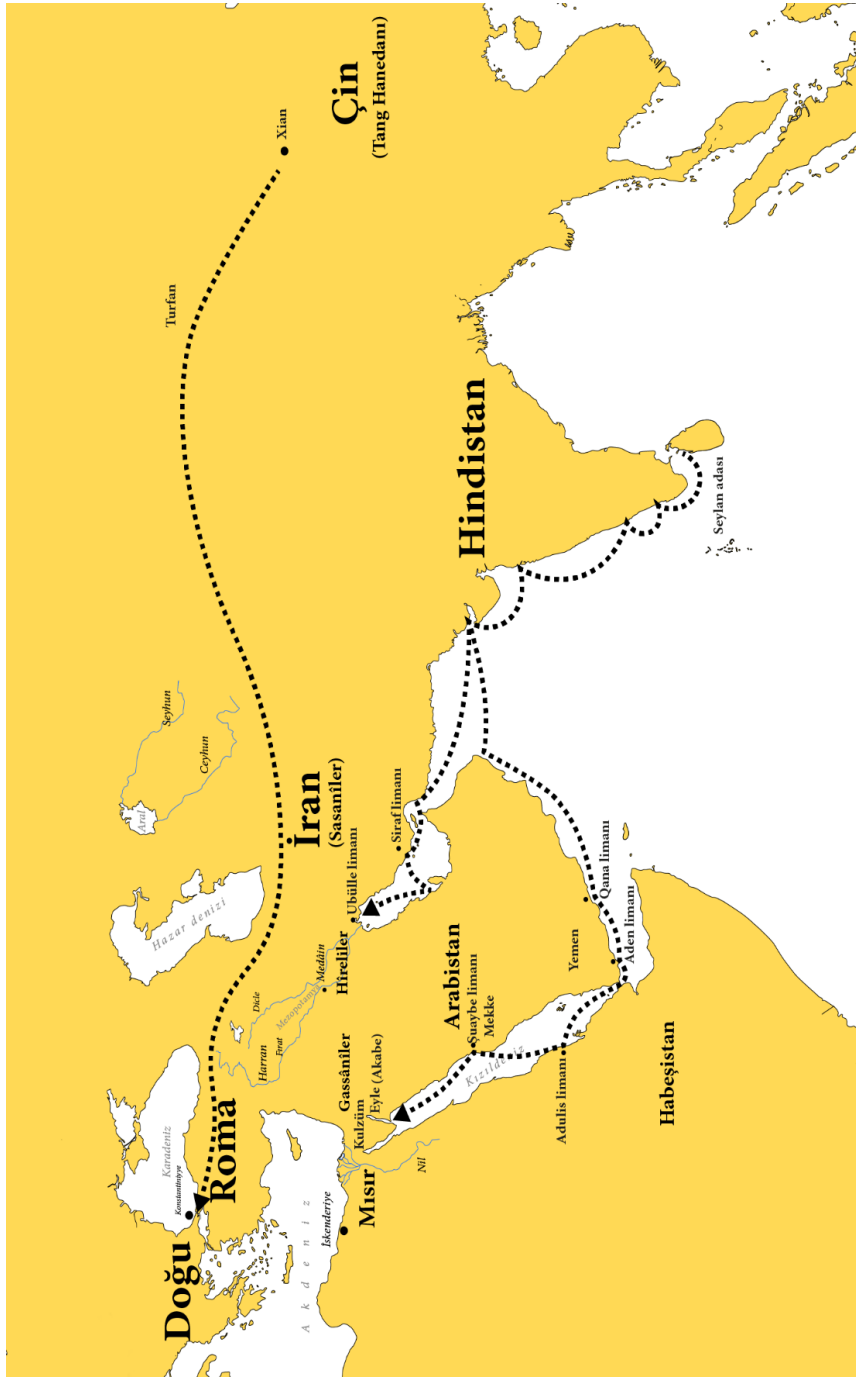
[46] Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 68.

[47] Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 12.

[48] Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 2/657; Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, 54.

[49] Bâbü'l-Mendeb, eski dönemlerde de mühim ticaret noktalarından birisiydi. Öyle ki Güney Arabistan'da hüküm süren devletlerden birisi olan Katabanlılara ait yazıtların birinde, onların Hintli gemicilerle Bâbü'l-Mendeb'i geçmemeleri üzerine anlaşmaya vardıkları kaydedilmektedir. Doğu ile Batı dünyaları arasındaki ticarete aracılık rolünü çok eski dönemlerden beri sürdüren Araplar, burada lehlerinde olacak şekilde bazı anlaşmalar yapmışlardır. Bu bağlamda Hindistan'da çıkan bir orman yangının tarçın mahsulünün bir kısmını yok ettiğini öğrenen Kataban hükümdarı, tarçın fiyatını iki katına çıkararak arz-talep dengesini kendi lehinde kullanmıştır. Mahmood İbrahim, *Tüccar Sermayesi ve İslam*, çev. Merve Tosun (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021), 37.

[50] Mehmet Mahfuz Söylemez, "Kur'an'ın Anlaşılmasına Tarihin Etkisi: Kureys ve Fil Sureleri ile Necm Suresi 19-23. Ayetleri Örneği", *Kur'an ve İslam İlimlerinin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 75; Khanfar, *İlk Bahar*, 51-52.

Harita 2: İpek Yolu, Baharat Yolu ve Kızıldeniz Yolu'nu gösteren görsel^[51]

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle, alternatif bir yol olarak tasarlanan Kızıldeniz güzergâhının Mekke ticareti ile irtibatının ne olduğu sorusu akla gelebilir. Çünkü görüldüğü üzere savaş zamanlarında kullanılan bu yolun, ilk bakışta Mekke ticareti ile bir ilişkisinin olmadığı düşünülebilir. Çünkü Habeşli gemiciler, malları Seylan Adası'ndan almakta ve direkt olarak Bizanslılara ulaştırmaktaydı. Dolayısıyla bu ticarete ne Mekke'nin ne de Kureyşlilerin bir müdahalesi söz konusu olmamaktaydı. Nitekim Mekke ticaretine yönelik menfi görüşleriyle bilinen revizyonist tarihçi Patricia Crone da bu yönde bir görüş ortaya koymakta^[52] ve buradan hareketle Mekke ticaretinin dar sınırlara hapsolmuş yerel bir ticaretten öteye gitmediğini iddia etmektedir.

[51] Dr. Öğr. Üyesi Recep Yılmaz tarafından çalışmamız için hazırlanmıştır.

[52] Patricia Crone, *Meccan Trade And The Rise Of Islam* (USA: Gorgias Press, 2004), 77-78.

Kızıldeniz ticaret güzergâhının sorunsuz kullanılması durumunda yukarıdaki itirazın haklılık payı olabilirdi. Ne var ki Sâsânîlerin etkisinden kurtulmak için alternatif olarak oluşturulan Kızıldeniz Yolu her zaman kullanılabilen, Bizans'ın ihtiyaç duyduğu ürünlere sorunsuz olarak ulaşmasına imkân veren bir yapıya sahip değildi. Şüphesiz ki bunun pek çok sebebi bulunmaktaydı.

Dünyadaki en sıcak ve tuzlu deniz olan Kızıldeniz,^[53] yüzeye yakın mercan kayalıklarının yoğun olarak görüldüğü bir yerdir.^[54] Kıyılara yakın yerlerde bulunan bu kayalıklar gemiciler açısından önemli bir tehlikeydi. Özellikle limanlara giriş ve çıkış zamanlarında mercan kayalıkları, gemicilerin büyük zorluklar yaşamalarına sebep olmaktaydı. Kızıldeniz için kullanılan “Şap Denizi” ifadesi ile “Şapa oturmak” deyimleri, söz konusu kayalıklara sık sık oturan gemi ve kadırgaları tarif etmek için kullanılmaktaydı.^[55] Mercan kayalıklarına çarpan gemilerin hasar adlıkları, hatta battıkları da vakiydi. Nitekim risâlet öncesi dönemde, Kâbe inşaatında kullanılan malzemelerin Kızıldeniz’de battığı ifade edilen^[56] bir gemiden temin edilmiş olması bu duruma işaret edebilir.

Mercan kayalıklarının gece şartlarında fark edilmeleri zordu. Bu sebeple gemiler Kızıldeniz’de genellikle gündüzleri yolculuk yapardı. Esasen gündüz yapılan seferlerde bile tecrübeli kaptanlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Güvenlik sebebiyle geceleri mercan kayalıklarının gerisine demirleyen gemiler,^[57] bu haliyle, seferlerin muson rüzgârlarına bağlı olduğu o dönemlerde büyük risk barındırmakta ve gecikmelere sebep olmaktaydı.

Mercan kayalıkları haricinde Kızıldeniz’de yolculuğu zorlaştıran durumlardan birisi de Kızıldeniz’in giriş noktasında bulunan Bâbü’l-Mendeb Boğazı idi. Nitekim Makdisî’nin, burayı “Mendem” (nedâmet yeri) olarak tarif etmesi ve geçişin çok zor olduğu bu bölgede ancak uygun yönde esen rüzgârlarla seyahatin mümkün olduğuna işaret etmesi,^[58] ticarî faaliyetlerin zorluğuna delalet etmektedir. Bu bölgede tarih boyunca sık deniz kazalarının yaşanmış olması bu isimlendirmede etkili olmuştur.^[59] Bâbü’l-Mendeb Boğazı’nda Nisan aylarında batı musonları ile kuzey batı musonları karşı karşıya gelmekte, bu haliyle uygun yönde esecek rüzgârı beklerken gemiler taşıdıkları değerli ticarî ürünler ile günler boyunca açıkta demirlemek zorunda kalmaktaydı. Bu da büyük bir risk barındırmakta ve kaptanları tedirgin etmekteydi.^[60] Aslında gemilerin uzun süre beklemesi maliyetleri de çok artırmaktadır. Güvenliğin yanında maliyetlerin de artması ürünlerin daha pahalıya piyasaya sürülmelerine ve rakiplerle rekabet edememesine neden olmuştur.

Kızıldeniz’de taşımacılığı zorlaştıran bir diğer husus ise Hint Okyanusu’nda Bâbü’l-Mendeb Boğazı’nı kontrol edebilecek bir mesafede bulunan Sokotra Adası’nın Hintli korsanlarca ele geçirilmesidir.^[61] Tam da Mekke’nin ticarî yükseliş dönemine denk gelen milâdî 6. asrın başlarında Sokotra Adası’nın Hintli korsanlarca ele geçirilmesi,^[62] daha önce temas edilen ters yönde esen

[53] Utku, *Kızıldeniz –Çöl, Gemi ve Tacir-*, 22.

[54] Shahid, “İslâm Öncesi Arabistan”, 1/19.

[55] Utku, *Kızıldeniz –Çöl, Gemi ve Tacir-*, 53.

[56] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî el-Meâfirî el-Basrî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Kahire: Dârü'l-Fecr li't-Turâs, 1431/2010), 1/127.

[57] Utku, *Kızıldeniz –Çöl, Gemi ve Tacir-*, 74.

[58] Muhammed b. Ahmed Makdisî (ö. 381/991'den sonra), *Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm* (Leiden: Brill Matbaası, 1906), 12; Utku, *Kızıldeniz –Çöl, Gemi ve Tacir-*, 210.

[59] Utku, *Kızıldeniz –Çöl, Gemi ve Tacir-*, 210.

[60] Utku, *Kızıldeniz –Çöl, Gemi ve Tacir-*, 61.

[61] Şerîf, *Mekke ve'l-Medîne fi'l-Câhiliyye ve Ahdi'r-Resûl*, 171; Crone, *Meccan Trade And The Rise Of Islam*, 21; Sehhâb, *Îlâfu Kureys*, 199; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 40-41; Söylemez, “Kur'an'ın Anlaşılmasına Tarihin Etkisi: Kureys ve Fil Sureleri ile Necm Suresi 19-23. Ayetleri Örneği”, 75. İbn Battûta da seyahatnamesinde Sokotra adasında bir arkadaşının bulunduğu gemiye saldıran Hintli korsanlardan bahseder. Ebû Abdullah Muhammed Tancî İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çeviri, İnceleme ve notlar: A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 1/220.

[62] Clive Ponting, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, çev. Eşref Bengi Özbilen (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 278.

rüzgârlar sebebiyle Kızıldeniz'in kuzeyine çıkamayıp^[63] günlerce açıkta uygun rüzgârları beklemek zorunda kalan gemileri bu korsanların hedefi haline getirmekteydi.^[64] Bizans-Sâsânî mücadelesi sebebiyle Bizanslıların yeterli miktarda savaş gemisini Kızıldeniz'e gönderememesi de korsanların bu dönemde hareket kabiliyetini artırmış olmalıdır. Habeşli gemicilerin hem Sokotra Adası'na yerleşen Hintli korsanlarla hem de Hindistan'a gidiş ve gelişleri sırasında kendilerine rakip olan Sâsânî tüccarlarına karşı koyacak güçte olmaması da^[65] Bizanslıların Habeşliler eliyle meydana getirmeye çalıştığı alternatif yolun önemli problemlerinden bir diğeri idi.

Kızıldeniz'de yaşanan zaman kayıpları bazen ağır sonuçlara sebep olmaktadır. Korsanlardan kurtularak uygun rüzgârlarla kuzeye doğru çıkabilen gemiciler, bu sefer de muson rüzgârlarını kaçırma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmekteydiler. Buharlı motorların icat edilmesine kadar ancak uygun yönde esen muson rüzgârları ile seyahat etmenin mümkün olduğu bu dönemlerde, mercan kayalıkları ve ters yönde esen rüzgârların sebep olduğu gecikmeler, gemilerin kendilerini Hindistan kıyılarına taşıyacak muson rüzgârlarını kaçırmalarına sebep olabilmekteydi. Bu durumda musonu kaçıran gemiciler bir sonraki senenin uygun rüzgârlarını beklemek zorunda kalmaktaydı.^[66] Afrika'nın Sevâhilî bölgesinde yaşayan halkın bir kısmının, muson rüzgârlarını kaçırmaları sebebiyle burada bekleyen ve bu esnada yerli kadınlarla evlenen kişilerin soyundan gelmeleri^[67] bu duruma işaret etmektedir.

Dolayısıyla Kızıldeniz Yolu, Bizanslıların elini rakipleri Sâsânîlere karşı kuvvetlendiren bir güzergâh olsa da yukarıda zikredilen problemlerden ötürü, mezkûr yol sürekli ve aktif olarak istenen düzeyde kullanılamamıştır. Bu sebeple Hindistan'dan hareket ederek Kızıldeniz'e gelen gemiler genellikle yüklerini Yemen'in Aden Limanı'na veya Mekke'nin Şuaybe (Cidde) Limanı ile Medine'nin Câr Limanı'na^[68] bırakmayı tercih etmiş; Kulzum ve Eyle'ye kadar çıkmamışlardır.^[69] Ya'kûbî'nin "Çin gemilerinin limanı" olarak bahsettiği Aden Limanı^[70] bu noktada en önemli duraktır. Çünkü Aden, Hindistan-Mısır arasındaki güzergâhta sığılaşma tehlikesi bulunmayan, gemilerin güvenle yanaşabildiği tek limandı.^[71] İşte Kureys Kabilesi'nin devreye gireceği yer de burasıdır.

502 senesinde patlak veren savaşların kadim dünyanın ana ticaret rotalarını tıkaması^[72] ve alternatif Kızıldeniz Yolu'nun çeşitli tehlike ve problemler yüzünden istenen düzeyde kullanılmaması; "Ticarette bir merkez kayması olması durumunda hemen yeni bir merkez belirlenir."^[73] ilkesi doğrultusunda bu dönemde yeni bir merkezin doğuşuna olanak sağlamıştır. Söz konusu merkezi yol, Arabistan içinden geçen kara kervan yoludur.^[74] Arabistan'ın kara yolu üzerinden gerçekleşen ticaret, bulunduğu coğrafi mevkii itibarıyla Bizans-Sâsânî mücadelesinden doğrudan etkilenmeyen bir yapıya sahipti.^[75] Arabistan'ın kuzey ve güney bölgeleri gibi müdahaleye açık alanları dışında kalan iç kısımları söz konusu savaştan neredeyse hiç etkilenmemekteydi.

[63] Şerîf, *Mekke ve'l-Medîne fi'l-Câhiliyye ve Ahdî'r-Resûl*, 172.

[64] Günümüzde de Somalili korsanlar, Sokotra adası ve çevresinde korsancılık yapmaktadırlar.

[65] Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 7/282; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 8.

[66] Hatice Uğur, "Sevâhilî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/580.

[67] Uğur, "Sevâhilî", 36/580.

[68] Ali, *Muhâdarât fî Târîhi'l-Arab*, 81.

[69] Fehmî, *Turuku't-Ticâreti'd-Düveliyeye ve Mahattâtuhâ Beyne's-Şerki ve'l-Garb*, 139; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 41-42; Utku, *Kızıldeniz -Çöl, Gemi ve Tacir-*, 71.

[70] Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih Ya'kûbî, *el-Büldân*, haz. Muhammed Emin Dannavî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 156; İbrâhîm Beyzûn, *Mine'l-Hâdire ile'd-Devle* (Beyrut: Dârü İkra', 1998), 22.

[71] İrfan Shahid, "İslâm Öncesi Arabistan", 1/19; Mahmood, *Tüccar Sermayesi ve İslam*, 36.

[72] Watt, *Hız Muhammed Mekke'de*, 37.

[73] Fernand Braudel, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, çev. İsmail Yerguz (İstanbul: Say Yayınları, 2020), 81.

[74] Touraj Daryaee, "Bazaars, Merchants, And Trade In Late Antique Iran", *Comparative Studies Of South Asia, Africa And The Middle East* 30/3 (2010), 408.

[75] Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 4/116.

Uzakdoğu, Hindistan ve Hint Okyanusu dünyasını Akdeniz'le birleştiren *Batı Arabistan Sahil Yolu*, Yemen'den başlayarak Hicaz'a, oradan da Bizans topraklarına ulaşan bir kara yolu.^[76] Milâdî 6. asrın başlarında meydana gelen hâdiseler, söz konusu yolun diğer rotalara göre ciddi avantaj kazanmasını sağlamıştır. Nitekim Bizans-Arap ilişkileri konusundaki çalışmalarıyla tanınan İrfan Şehid, çok açık olarak milâdî 6. asırda Arabistan'dan geçen kara yolunun (via odorifera), Bizans ekonomi tarihi açısından o dönemdeki en önemli yol olduğunu ifade etmektedir.^[77] Güneyde *Arabia Felix*'ten kuzeyde *Palaestina Tertia*'ya kadar uzanan bu kara yolu (Buhur/Tütsü Yolu); ters suları ve mercan kayalıkları ile gemicileri zora sokan deniz yoluna göre kesin bir avantaja sahipti.^[78]

Harita 3: Batı Arabistan Sahil Yolu'nu gösteren görsel ^[79]

Yemen'den başlayan Batı Arabistan Sahil Yolu, Mekke'den geçerek Petra'ya varıyordu. Burada ikiye ayrılan yollardan birisi Gazze'ye birisi de Busrâ'ya ulaşıyordu. Gazze'ye devam eden yol Mısır'a kadar uzanmaktaydı. Gazze ise o dönemde Bizans, Mısır, İtalya ve Lübnan'ın çeşitli sahillerinden gemilerin gelerek yüklerini boşalttıkları; ihtiyaç duyulan ürünleri ise yükledikleri önemli liman kentlerinden birisiydi. Busrâ şehri ise Arap tüccarların Bizans topraklarındaki en

önemli duraklarından birisiydi. Aslında hem Gazze'nin hem de Busrâ'nın söz konusu dönemde Bizans'ın Bilâdü's-Şam'daki en önemli ticaret yerleri olduğu söylenebilir.^[80]

Bize göre, Batı Arabistan Sahil Yolu'nun söz konusu dönemdeki rolünü ve gelişimini gösteren önemli verilerden birisi de Yahûdîlerin buradaki varlığıdır. Arabistan içinden geçen kara yolunun önemli noktalarına Yahûdîlerin yerleşmiş olması bu açıdan dikkat çekicidir. Ticarettten anlayan Yahûdîler; bu yolun önemini fark ederek Güney Arabistan'da Kana; Orta Arabistan'da Mekke, Medine ve Hayber; Kuzey Arabistan'da ise Cerbâ ve Ezruh gibi noktalara yerleşmiş^[81] ve bu haliyle Batı Arabistan Sahil Yolu'nun geçtiği hemen her noktada varlık göstermişlerdir. Batı Arabistan Sahil Yolu'nun milâdî 4. asırda da Bizanslılar ile Sâsânîler arasında meydana gelen çatışmalarda faal olarak kullanılmış olması,^[82] Yahûdîlerin bu yolun savaş zamanlarındaki rolünü ve önemini iyi kavradıklarına ve buna göre yerleşim yerlerini seçtiklerine işaret edebilir.

3. Kuzey ve Güney Arabistan'da Zayıflayan Yönetimler ve Kureyş'in Tarih Sahnesine Çıkışı

Bizans ve Sâsânîler arasındaki mücadele Arabistan'ı da etkilemekteydi. Hem Yemen bölgesi hem de Kuzey Arabistan söz konusu savaşların etkilerinin yoğun olarak hissedildiği yerlerdi. Öyle ki hem Kuzey hem de Güney Arabistan'da Araplara ait yönetimler ortadan kalkmaktaydı.^[83] Savaşların etkisinden uzak bir bölgede bulunan Kureyş Kabilesi ise bu esnada hem kuzey hem de güney yönünde hareket kabiliyetini artırmakta, meydana gelen boşluktan en üst düzeyde istifade etme yolunda girişimlerde bulunmaktaydı. Nitekim kuzeyde ve güneyde meydana gelen boşluk, yeni bir ticarî aktör ihtiyacının habercisiydi. İlâf ise bu boşluğun doğurduğu ihtiyaca binaen tesis edilmiş bir güvenli ticaret girişimiydi.^[84]

Yemen, tarihin kadim dönemlerinden beri doğu-batı arasındaki ticarete aracılık rolünü üstlenmekte; Arabistan ticaretini domine etmekteydi. Arabistan'ın hemen her bölgesine güçlerini yayan Yemenliler, Yemen'den Şam'a ulaşan kara yolunu da denetimleri altında tutmuşlardı.^[85] Söz konusu güzergâh üzerinde ticaretin sorunsuz sürdürülmesi için ticarî duraklar inşâ etmişlerdi. Mekke şehri de esasen Yemenlilerin bu amaçla kullandıkları duraklardan birisiydi.^[86] Nitekim Kureyş öncesi dönemde Mekke'ye sırasıyla hâkim olan Cürhümlüler ile Huzâalıların da Yemenli oldukları unutulmamalıdır.

Milâdî 6. asra gelindiğinde ise Yemen'in hem dâhili hem de harici pek çok problem dolayısıyla eski gücünü kaybetmeye başladığı görülmektedir.^[87] Hem Bizanslılar hem de Sâsânîler Yemen'in jeo-stratejik konumu dolayısıyla bölge üzerinde hâkimiyet kurma yarışına girmişlerdi. Bunun uzantısı olarak Bizanslılar Yemen'deki Hristiyan halkı desteklerken; Sâsânîler Hristiyanlara düşmanlık besleyen Yahûdîlere destek vermişlerdi.^[88]

[80] Sehhâb, *Îlâfu Kureyş*, 214; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 2/632, 653.

[81] Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, ed. Adnan Demircan, çev. Musa Kazım Yılmaz (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 1/150, 278; Mikhail D. Bukharin, "Mecca on the Caravan Routes in Pre-Islamic Antiquity", *The Qur'an in Context: Historical and Literary Investigations into the Qur'anic Milieu*, ed. Angelika Neuwirth vd. (Leiden-Boston: Brill, 2010), 118; Shahid, "İslâm Öncesi Arabistan", 1/26.

[82] Bukharin, "Mecca on the Caravan Routes in Pre-Islamic Antiquity", 118.

[83] Abdulazîz Dürî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, çev. Sabri Orman (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 18.

[84] Khanfar, *İlk Bahar*, 105.

[85] Sehhâb, *Îlâfu Kureyş*, 43.

[86] Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 4/12.

[87] İsmail Altun, *Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Hayatı ve Kişiliği* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 15.

[88] Şerîf, *Mekke ve'l-Medîne fi'l-Câhiliyye ve Ahdi'r-Resûl*, 171, 222.

Himyerî Devleti'nin Yahûdî hükümdarı Zû Nüvâs, hem dinî taassuptan hem de Negrân'daki Hristiyanlar aracılığıyla Habeşlilerin/Bizanslıların kendi ülkesinde nüfuz kazanmasından endişe etmekteydi.^[89] Uhdûd denilen içi ateş dolu çukurlarda Hristiyanların yakılması ile neticelenen süreç, Yemen açısından da bir kırılmayı ifade ediyordu. Hem Yemen'de üretilen ürünlerin hem de Hindistan'dan gelen ürünlerin Şam topraklarına götürülmesi işini organize eden Yemenliler ile Bizanslılar arasında bu hâdiseden sonra siyasî ilişkiler gerilmiştir. Bu durum her iki bölge arasındaki ticarî ilişkilere de yansımıştır. Öyle ki Yemenliler, artık ticaret gayesiyle Şam'a gitmeye çekinir olmuşlardır.^[90] Buna bir de, Himyerî hükümdarı Zû Nüvâs'ın Bizanslı tüccarları öldürdüğü bilgisi eklendiğinde^[91] iki bölge arasındaki ticaretin nasıl bir çıkmaza doğru sürüklendiği^[92] ve mezkûr ticareti yürütecek yeni bir aktör ihtiyacının gerekliliği anlaşılabilir. Nitekim Hz. Peygamber'in "Arapların liderliği önce Himyerîlerin elinde idi. Sonra Allah onlardan alarak Kureyşlilere verdi."^[93] mealindeki sözü bu açıdan vakıyyla tam bir uyum içindedir.

Kuzey Arabistan'da hüküm süren Gassânîler ile Lahmîler de yine savaştan birinci derecede etkilenen Arap devletleriydi. Gassânîlerin Bizanslılara; Lahmîlerin ise Sâsânîlere tampon devlet görevi gören^[94] yapıları, iki devlet arasında meydana gelen savaşlarda onların da savaşa müdahil olmalarını beraberinde getiriyordu. Baharat Yolu'nun bölgelerinden geçmesi sebebiyle ticarî anlamda ilerleme kaydeden Lahmîlerin;^[95] savaşlar esnasında söz konusu rotanın güvensiz bir hale dönüşmesi ve burada sürdürülen ticaretin zayıflamaya başlaması ile güç kaybetmeye başladıkları görülmektedir. Aynı şekilde Gassânîlerin de hem tıkanan ticaret sebebiyle hem de Bizans ile Sâsânîler arasında devam eden savaşların uzantısı olarak Lahmîler Devleti ile giriştikleri uzun savaşlar^[96] zamanla güç kaybetmelerini beraberinde getirmiştir.

Milâdî 6. asırda, Mekke'nin çevresindeki dünya, hem bölgesel hem de milletlerarası arenada güç dengelerinde değişikliklere tanık olmaktaydı.^[97] Mekke'nin ticarî bir merkeze dönüşme süreci, bu değişimleri göz önünde bulundurmakla daha sağlıklı anlaşılabilir. Çünkü Mekke'nin önünü açan, milletlerarası ticarete dâhil olmasını sağlayan temel sebep, uluslararası sistemde meydana gelen bu değişimlerdir. Savaş zamanlarında yoğun olarak kullanılan Batı Arabistan Sahil Yolu'nun hem kuzey hem de güney kısımlarında yaşanan istikrarsızlık, yeni bir aktöre ihtiyaç duyulduğunun habercisiydi. Bu durumu fark eden Hâşim, tesis ettiği ilâfla bu yönde girişimlerde bulunmuş ve zamanla Kureyşliler bu ticaretin organizatörleri haline gelmişlerdir.

Hindistan'dan deniz yoluyla getirilen ve Aden Limanı'na boşaltılan ürünlerin burada birikmesi, Aden'deki fiyatların düşmesini ve rekabet edebilirliğini sağlamıştır. Hâşim'in ilâfî tesis ettiği dönemde Yemen'deki fiyatların Şam'daki fiyatlarla karşılaştırıldığında daha düşük olmasının temel

[89] Levent Öztürk, *Etiyopya'da İslâmiyet I* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001), 38.

[90] Hâdî Sâlih Nâsır Ömerî, *Tarîkû'l-Buhûrî'l-Kadîm min Negrân ila'l-Betrâ'* (Bağdat: Câmî'atu Bağdâd, Külliyyetü'l-Edeb, Doktora Tezi, 2003), 204.

[91] Nebi Bozkurt, "İpek Yolu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/372; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 111.

[92] Shahîd, *Byzantium And The Arabs In The Sixth Century*, 2/20.

[93] Hz. Peygamber'in bu sözünün, İslâm sonrası dönemdeki Kureyş siyasî hâkimiyetini ifade ettiği düşünülebilir. Fakat Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde Kureyş açısından böyle bir siyasî hâkimiyetin gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Risâlet öncesi dönemde Yemen zayıflamış, Kureyş onların yerini dolduran ticarî bir aktör olarak tarih sahnesine çıkmış, ilâfî tesis etmiş ve Arabistan ticaretini domine eden bir güç hâline gelmiştir. Dolayısıyla söz konusu ifadenin bu bağlamda anlaşılması bize daha makul görünmektedir. Hz. Peygamber'in ilgili ifadesi için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, thk. Hâşim en-Nedvi vd. (Beyrut: Dairetü'l-Me'arifi'l-İslamiyye, ts.), 3/264.

[94] Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*, 20-21.

[95] Beyzûn, *Mine'l-Hâdire ile'd-Devle*, 57.

[96] Shahîd, *Byzantium And The Arabs In The Sixth Century*, 2/12; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*, 23.

[97] Khanfar, *İlk Bahar*, 63.

nedeni de bu olmalıdır.^[98] Bu durumu fark eden Hâşim, malların Yemen'den Şam'a kara yoluyla taşınmasıyla, iki imparatorluk arasındaki çatışma bölgelerinden uzak bir şekilde devam ettirilmemesinin kendilerine sağlayacağı faydaları görmüş olmalıdır.^[99] Gerçekten de, risâlet döneminde Kureyş'in ulaştığı ekonomik refah, iki bölge arasındaki fiyat farkından Kureyş'in ciddi bir gelir elde ettiğini ve Hâşim'in öngörüsünün isabetli olduğunu göstermektedir.

Burada, Rûm Sûresi'nde temas edilen Bizans-Sâsânî mücadelesine de değinmek istiyoruz. İlgili âyetler şu şekildedir: "Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler. Eninde sonunda Allah'ın dediği olur. O gün müminler Allah'ın yardımını sebebiyle sevinecekler. O dilediğini muzaffer kılar. O çok güçlüdür, engin merhamet sahibidir."^[100]

Bazı tefsir kitaplarında, Kureyşlilerin Sâsânîlerin zaferine sevindikleri; Müslümanların ise Bizanslıların yenilgisine üzüldükleri aktarılmaktadır. Esasen bu eğilim, ilgili âyetlerden de anlaşılabilir. Ancak, üzerinde durmak istediğimiz husus, Kureyşlilerin neden bu yönde bir tutum sergiledikleridir. Kaynakların bir kısmı, Kureyşlilerin Sâsânî zaferine sevinmesini iki tarafın da putperest olmasıyla; Müslümanların Bizans mağlubiyetine üzülmelerini ise her iki tarafın da kitap ehli olmasıyla açıkladıkları görülmektedir.^[101] Bizce de bu tutumların esas nedeni^[102] dinî sâiklere dayanmaktadır. Ancak konunun ekonomik boyutunun da göz önünde bulundurulması gerektiği kanaatindeyiz. Ticarete dayalı Mekke ekonomisinde Kureyşliler Yemen ile Şam arasındaki fiyat farkından önemli bir gelir elde etmekteydi. Bu fiyat farklarının temel nedeni, ana ticaret yollarına Sâsânîlerin hâkim olması sebebiyle, Bizanslıların doğu ürünlerine direkt ulaşma imkânından mahrum olmasıdır. Bizans'ın zaferi, onların lüks doğu ürünlerine doğrudan erişimini mümkün kılacaktır. Bu durum Kureyş'in ticaretini ortaya çıkaran etkenlerin yok olması, Şam'daki fiyatların düşmesi,^[103] rekabet olanağının ortadan kalkması, ticaretin Kızıldeniz ve Batı Arabistan yollarından tekrar ana yollara kayması, dolayısıyla da Kureyş'in kervanlarına ihtiyaç kalmaması anlamına gelecektir. Bu da Kureyş ticareti açısından bir yıkım olacaktır. Netice itibarıyla Sâsânîlerin galip gelmesi, her zaman için Kureyş'in arzu edeceği bir durumdur.

Sonuç

Risâletin tebliğ edilmeye başlandığı dönemde Mekke şehri, Arabistan'ın en önemli ticaret merkezlerinden birisiydi. Çölün ortasında bulunan bu şehrin hangi aşamalardan geçerek böyle bir seviyeye ulaştığını ortaya koymak önemlidir. Bu noktadan hareketle, milâdî 6. asrın başlarında patlak veren Bizans-Sâsânî mücadelesinin Mekke ticareti açısından bir kırılmayı ifade ettiğini söylemek mümkündür. Bu mücadele, kadim dünyanın ana ticaret rotalarında tıkanmalara sebep olmuştur. Savaşlar sebebiyle hem İpek Yolu'nun hem de Baharat Yolu'nun Bizanslılar açısından kullanılamaz hale gelmesi, onların çokça rağbet ettikleri kıymetli doğu ürünlerine ulaşma noktasında alternatif yollar aramalarını beraberinde getirmiştir. Bu amaç doğrultusunda aktifleştirilmeye

[98] Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 4/116; Ayrıca bk. Sehhâb, *İlâfu Kureyş*, 241.

[99] Khanfar, *İlk Bahar*, 51-52.

[100] Rûm 30/2-5.

[101] Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1423/2002), 3/402; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî Câmî'u'l-Beyân 'an Te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdü'l-Hasen et-Türkî (Gizâ: Merkezü'l-Buhûsî ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye bi-Dâr-i Hecer, 1422/2001), 18/450; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *İbn-i Kesîr Tefsîri*, çev. Savaş Kocabaş - M. Beşîr Eryarsoy (İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2017), 8/367.

[102] Hodgson, Kureyş'in Sâsânîleri desteklemesinin sebebinin, Sâsânîlerin, Bizans ve Habeşlilerin aksine, Mekke'ye hiç saldırı düzenlememiş olması olabileceğini ifade eder. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, 1/204.

[103] Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 4/116.

çalışılan Kızıldeniz Yolu'nun çeşitli sebeplerle istenen düzeyde kullanılamaması, Arabistan içinden geçen kervan yolunun ön plana çıkmasını beraberinde getirmiştir. Çünkü savaşların meydana getirdiği güvensiz ortam, güvenliğin sağlandığı bölgelerin gelişimi ile neticelendiği gibi; tıkanan ticaret yollarına alternatif yeni yolların revaç bulmasını da beraberinde getirmiştir.

Kureyş kabilesi, milâdî 6. asrın başlarında yaşanan hâdiseleri kendi lehinde kullanarak, Arabistan içinden geçen ticaret yolunu kontrol altına almayı başarmış ve bu haliyle Yarımada'nın yeni ticarî aktörü olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Mekke'yi yaklaşık bir asırlık süre içerisinde önemli bir ticaret merkezine dönüştürmüştür. Bu dönüşüm, Bizans-Sâsânî mücadelesinin hem bölgesel hem de milletlerarası arenada meydana getirdiği değişiklikler ile son derece irtibatlıdır. Bu açıdan Mekke'nin ticarî bir merkeze dönüşmesinde etkili olan en temel sebeplerden birisinin, belki de en önemlisinin, milâdî 502 senesinde patlak veren Bizans-Sâsânî mücadelesi olduğunu ve şehrin bu mücadelenin bir uzantısı olarak ticarî anlamda ön plana çıkmaya başladığını ifade etmek gerekmektedir. Arabistan ticaretini domine eden yeni bir güç olarak ortaya çıkan Kureyşlilerin ticarî konumu, milâdî 6. asırda meydana gelen pek çok hâdisenin bir uzantısı olarak okunduğunda daha anlamlı olacaktır. Bu durum bize Câhiliye'nin son asrı ile Hz. Peygamber döneminde meydana gelen birçok sosyo-ekonomik hâdisenin arka planını görme fırsatı verecektir. Tarihsel hâdiseler bu arka plan üzerinden okunduğunda aslında donuk, kısır ve durağan bir tarihsel zeminde değil; bilakis aktif ve dinamik bir süreçte meydana geldikleri görülecektir.

Kaynakça

- Afgânî, Sa'îd. *Esvâkü'l-Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*. Dımaşk: el-Mektebetü'l-Hâşimiyye, 1356/1937.
- Aladieh, Salamah Salih Syalayman. *Meccan Trade Prior to the Rise of Islam*. Durham: The University of Durham, School of Oriental Studies, Doktora Tezi, 1992.
- Aldemir, Halil. "İslam Öncesi Mekke Ekonomisinin Kur'an Daveti Açısından Değerlendirilmesi". *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumunu: Sempozyum* (Temmuz 2011), 279-302.
- Ali, Cevâd. *el-Mufasssal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*. 10 Cilt. Bağdat: y.y., 2. Basım, 1413/1993.
- Ali, Salih Ahmed. *Muhâdarât fi Târîhi'l-Arab*. Bağdat: Matba'atü'l-Me'ârif, 1955.
- Altun, İsmail. *Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Hayatı ve Kişiliği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Altungök, Ahmet – Yıldırım, Taner. "Basra Körfezi Ticareti Üzerinde Sasani-Bizans Ve Arap Mücadelesi". *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Temmuz 2013), 137-157.
- Altungök, Ahmet. *İslâm Öncesi İnan'da Devlet ve Ekonomi –Sâsânî Dönemi – (M.S. 226-652)*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Avcı, Casim. *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Bakır, Abdulhalik. *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2004.
- Bal, Faruk. *Arap Yarımadasında Ticaret –Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi-*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.
- Barthold, Wilhelm. *İslam Medeniyeti Tarihi*. çev. Mehmet Fuat Köprülü. İstanbul: Alfa Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Baş, Eyüp. "İslâm Medeniyeti'nin Doğup Geliştiği Dönemde Dünya". *İslâm Medeniyeti Tarihi*. ed. Eyüp Baş. 53-69. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Baysa, Hüseyin. *Kureyş Kervanları*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Beyzûn, İbrâhîm. *Mine'l-Hâdire ile'd-Devle*. Beyrut: Dâru İkra', 1. Basım, 1998.
- Bıçak, Ayhan. *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Bozkurt, Nebi. "İpek Yolu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/369-373. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Braudel, Fernand. *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. çev. İsmail Yerguz. İstanbul: Say Yayınları, 5. Basım, 2020.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi. *et-Târîhü'l-Kebîr*. 9 Cilt. thk. Haşim en-Nedvi vd. Beyrut: Dairetü'l-Me'arifi'l-İslamiyye, ts.
- Bukharin, Mikhail D. "Mecca on the Caravan Routes in Pre-Islamic Antiquity". *The Qur'ân in Context: Historical and Literary Investigations into the Qur'anic Milieu*. ed. Angelika Neuwirth vd. 115-134. Leiden-Boston: Brill, 2010.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap Siyasal Akli*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Mana Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Carr, Edward Hallet. *Tarih Nedir?*. çev. Misket Gizem Gürtürk. İstanbul: İletişim Yayınları, 22. Basım, 2018.
- Crone, Patricia. *Meccan Trade And The Rise Of Islam*. USA: Gorgias Press, 2004.

- Cümeylî, Hodayr Abbas. *Kureyş*. çev. Asım Sarıkaya. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Çağlar, Gözde. "İpek Yolunda Ticaret ve Taşımacılık". *Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences* 7/38 (Nisan 2021), 568-577. <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.565>
- Çelikkol, Yaşar. *İslam Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Daryae, Touraj. "Bazaars, Merchants, And Trade In Late Antique Iran". *Comparative Studies Of South Asia, Africa And The Middle East* 30/3 (2010), 401-409. <https://doi.org/10.1215/1089201X-2010-023>
- Donner, Fred McGraw. "Mecca's Food Supplies and Muhammad's Boycott". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 20/3 (Ekim 1977), 249-266. <https://doi.org/10.2307/3631958>
- Dûrî, Abdulazîz. *İlk Dönem İslam Tarihi –Bir Önsöz-*. çev. Hayrettin Yücesoy. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.
- Dûrî, Abdulazîz. *İslâm İktisat Tarihine Giriş*. çev. Sabri Orman. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Durukan, Murat. "Geç Antik Çağ'da Doğu Akdeniz'deki Ekonomik Gelişmenin Nedenleri: İpek Yolu ve Baharat Yolu'nun Rolü, LR1 Amphoraları ve Kilikia'daki Diğer Kanıtlar". *Adalya* 18 (Haziran 2015), 237-258.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Son Peygamber Hz. Muhammed*. 4 Cilt. çev. Mehmet Keskin, Ankara: İ'tisam Yayınları, 2018.
- Fehmî, Naim Zekî. *Turuku't-Ticâreti'd-Düveliyye ve Mahattâtuhâ Beyne's-Şerki ve'l-Garb*. Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1393/1973.
- Frankopan, Peter. *İpek Yolu Alternatif Dünya Tarihi*. çev. Mengü Gülmen. İstanbul: Pegasus Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Hamidullah, Muhammed. "el-Îlâf veya İslâmdan Önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri". çev. İsmail Cerrahoğlu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1-4 (Haziran 1961), 213-222.
- Haq, Ziaul. "Inter-Regional And International Trade In Pre-Islamic Arabia". *Islamic Studies* 7/3 (Eylül 1968) 207-232. <https://www.jstor.org/stable/20832920> (sayfa 210)
- Heyd, Wilhelm. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. çev. Enver Ziya Kartal. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 2000.
- Hobson, John M. *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*. çev. Esra Ermert. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 7. Basım, 2020.
- Hodgson, Marshall G. S. *İslam'ın Serüveni*. 3 Cilt. çev. Berkay Ersöz. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2. Basım, 2020.
- Hüseynî, Hâlid Mûsa - Kâbcî, İlhâm Hamed 'İsa. "el-Mahattât ve't-Turuku't-Ticariyye Kable'l-İslâm", *Mecelletu Âdâbi'l-Kûfe* 10/37 (2018), 395-416. <https://doi.org/10.36317/0826-010-037-016>
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. 2 Cilt. çev., İnceleme ve notlar: A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 6. Basım, 2020.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *el-Munemmak*. thk. Hurşid Ahmed Fârûk. Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1405/1985.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Misrî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. 4 Cilt (Birarada). Kahire: Dârü'l-Fecr li't-Turâs, 3. Basım, 1431/2010.

- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *İbn-i Kesîr Tefsîri*. 12 Cilt. çev. Savaş Kocabaş - M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2017.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî el-Basrî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. 11 Cilt. ed. Adnan Demircan. çev. Musa Kazım Yılmaz. İstanbul: Siyer Yayınları, 2. Basım, 2015.
- İbrahim, Mahmood. *Tüccar Sermayesi ve İslam*. çev. Merve Tosun. İstanbul: Albaraka Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Kâlî, Ebû Alî İsmâîl b. el-Kâsım b. Ayzûn el-Kâlî el-Bağdâdî. *Kitâbü'l-Emâli ve'z-Zeyl ve't-Tenbih*. 4 Cilt. b.y.: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kütüb, 1975.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Ahmed. *Subhu'l-Aşâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ*. 14 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye, 1340/1922.
- Khanfar, Wadah. *İlk Bahar –Hz. Peygamber'in Hayatına Dair Stratejik Bir Okuma-*. çev. Mehmet Yuşa Solak – Hasan Hacak. İstanbul: Vadi Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Koehler, Benedikt. *İslam'ın Erken Döneminde Kapitalizmin Doğuşu*. çev. İsmail Kurun. Ankara: Liberte Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Konuk, Süha. *Roma-Sasani Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası (M.S. 298-591)*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Lammens, Henri. "Mekke". İslâm Ansiklopedisi. ed. Kurul. 7/630-636. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 5. Basım, 1978.
- Lewis, Bernard. *Tarihte Araplar*. çev. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Pegasus Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Makdisî, Muhammed b. Ahmed. *Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*. Leiden: Brill Matbaası, 2. Basım, 1906.
- Mevdûdî, Abu'l Alâ. *Tefhîmu'l Kur'ân*. 7 Cilt. çev. Kurul. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. 5 Cilt. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1. Basım, 1423/2002.
- O'leary, De Lacy Evans. *Arabia Before Muhammad*. Londra: Stephen Auistin & Sons, 1927.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işılta. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 10. Basım, 2019.
- Ömerî, Hâdî Sâlih Nâsır. *Tarîkü'l-Buhûri'l-Kadîm min Negrân ila'l-Betrâ'*. Bağdat: Câmî'atu Bağdâd, Külliyyetü'l-Edeb, Doktora Tezi, 2003.
- Öztürk, Levent. *Etiyopya'da İslâmiyet I*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001.
- Pamuk, Bilgehan, "İpek Yolu Ticareti ve Erzurum". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 22/2 (Aralık 2007) 125-143.
- Ponting, Clive. *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*. çev. Eşref Bengi Özbilen. İstanbul: Alfa Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. b.y.: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 11. Basım, ts.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdümelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Simâru'l-Kulûb fî'l-Müdâfi ve'l-Mensûb*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 1424/2003.
- Sehhâb, Viktor. *İlâfu Kureyş Rihletü's-Şitâi ve's-Sayf*. Beyrut: el-Merkezü's-Sekâfi'l-Arabî, 1. Basım, 1992.

- Shahîd, İrfan. *Byzantium And The Arabs In The Sixth Century*. 2 Cilt. USA: Dumbarton Oaks, 2009.
- Shahid, İrfan. "İslâm Öncesi Arabistan". *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*. 4 Cilt. ed. Peter Malcolm Holt vd. çev. Hamdi Aktaş vd. İstanbul: Kitabevi, 2. Basım, 1997. 1/19-43.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Kur'an'ın Anlaşılmasına Tarihin Etkisi: Kureyş ve Fil Sureleri ile Necm Suresi 19-23. Ayetleri Örneği". *Kur'an ve İslam İlimlerinin Anlaşılmasında Tarihin Önemi*. ed. Mehmet Mahfuz Söylemez. 69-81. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Şerîf, Ahmed İbrahim. *Mekke ve'l-Medîne fi'l-Câhiliyye ve Ahdi'r-Resûl*. b.y.: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhü't-Taberî Târîhü'r-Rüsûl ve'l-Mülûk*. 11 Cilt. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim. b.y.: Dârü'l-Me'ârif bi Mısır, 2. Basım, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîrü't-Taberî Câmî'u'l-Beyân 'an Te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 26 Cilt. (1. Baskı), thk. Abdullah b. Abdü'l-Hasen et-Türkî. Gîzâ: Merkezü'l-Buhûsî ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye bi-Dâr-i Hecer, 1422/2001.
- Tan, Zeki. "Kur'ân Kavramlarının Çeviri Bağlamında İslam Öncesini Bilmenin Önemi: "İlâf" Örneği". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/16 (2016), 493-513.
- Turun, Veysi. *Farsça Eserlere Göre İran'ın Fethi ve Hz. Ömer*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Uğur, Hatice. "Sevâhilî". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 36/579-581. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Umerî, Ekrem Ziya. *Sahih Rivayetlere Göre Hz. Peygamber'in Hayatı*. çev. Kasım Koç. İstanbul: Beka Yayınları, 2017.
- Utku, Nihal Şahin. *Kızıldeniz –Çöl, Gemi ve Tacir-*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Watt, W. Montgomery. *Hız Muhammed Mekke'de*. çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: Kuramer, 1. Basım, 2016.
- Ya'kûbî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. *el-Büldân*. haz. Muhammed Emin Dannavî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Yaz, Dursun Ali. *Antik Çağdan Geleceğe Para*. İstanbul: Timaş Yayınları, 3. Basım, 2021.
- Yıldırım, Muhammed Emin. *Asr-ı Saadet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*. İstanbul: Siyer Yayınları, 4. Basım, 2020.
- Yiping, Zhang. *İpek Yolunun Öyküsü*. çev. Cüneyt Akalın. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Zweig, Stefan. *Macellan Bir İnsan Bir Yaşam*. çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Can Yayınları, 8. Basım, 2019.

İslâm'ın Doğuşu Esnasında Mekke ve Medine Şartlarının Mukayesesi

*Comparison of the Conditions of Mecca and
Medina During the Birth of Islam*

Fatih ZENGİN*

Makale Bilgisi / Article Information

Article Type (Makale Türü): Research Article (Araştırma Makalesi)

<https://doi.org/10.56288/siyer.1442450>

Date of Submission (Geliş Tarihi): 24.02.2024

Date of Acceptance (Kabul Tarihi): 19.04.2024

Date of Publication (Yayın Tarihi): 30.04.2024

Citation / Atıf: Zengin, Fatih. "İslâm'ın Doğuşu Esnasında Mekke ve Medine Şartlarının Mukayesesi". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 16 (Nisan 2024), 91-104.

Peer-Review (Değerlendirme): Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körleme / En Az İki Dış Hakem).

Ethical Statement (Etik Beyan): It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).

Plagiarism Checks (Benzerlik Taraması): Yes (Evet) – intihal.net

Conflicts of Interest (Çıkar Çatışması): The author(s) has no conflict of interest to declare (Çıkar çatışması beyan edilmemiştir).

Complaints (Etik Beyan Adresi): sad@siyeryayinlari.com

Grant Support (Finansman): The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır).

Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans): Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır).

* Doç. Dr., Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi ABD. Balıkesir-Türkiye. (Assoc Professor, Bandırma Onyedli Eylul University Faculty of Islamic Sciences, Department of Sirah al-Nabawiyah and Islamic History). fatihzengin2020@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-6054-7743, ROR ID: <https://ror.org/02mtr7g38>.

Öz

Hız. Peygamber'in (sas) risâletinin on üç yılı Mekke'de, on yılı Medine'de geçmiştir. Hız. Peygamber'in tebliğ metodunu belirleyen en önemli faktörlerden birisi vahyin inmeye başladığı Mekke ile Medine'nin benzerlik ve farklılık arz eden yönleridir. Rasûlullâh her iki şehirdeki siyasî, sosyal, ekonomik ve dinî yapılanmaya göre tebliğ yöntem ve stratejisini belirlemiştir. Mekke'de Kusay'dan beri devam eden daha düzenli ve istikrarlı bir idarî yapılanma bulunmasına karşın Medine'de siyasî yapı dağınıklık arz etmekte, şehirde Evz ve Hazrec gibi Arap kabilelerinin yanı sıra Yahudi kabileleri yaşamakta, bu bağlamda kabileciliğin hâkim olduğu görülmektedir. Medine ileri gelenlerinin İslâm'a erkenden girmesi buna mukabil Mekke ileri gelenlerinin şiddetli muhalefeti de iki şehrin en bariz farklarından birini oluşturmuştur. İki şehir arasındaki bir diğer farklılık Mekke'nin Arap Yarımadası'nın en önemli ticaret merkezi olması, Medine'nin ise tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahip olmasıdır. Yüzyıllardan beri nesilden nesile işleyerek oluşturdukları uluslararası bir ticaret ağına sahip olan Mekke'ye kıyasla Medine daha mütevazı bir iktisadî hayata sahipti. Dolayısıyla Mekkeliler hayatları boyunca verdikleri her önemli kararda ticaretlerini göz önünde bulundurmamak mecburiyetini hissetmişlerdir. Mekke ve Medine arasında farklılık arz eden bir diğer vasıf da, her iki şehirdeki dinî yaşantıdır. Kâbe başlangıçta tevhidin merkezi iken asli fonksiyonunu yitirmiştir. Bununla birlikte Kabe'nin varlığı, Mekkelilerin Araplar nezdindeki itibarını artırmıştır. Mekke'de Haniflik inancının kırıntıları kalmakla birlikte Kabe'de 360 tane putun bulunması Mekke'yi şirkin merkezi haline getirmiştir. Mekke'nin çevresine kurulan panayırlar da Mekke'nin ekonomisini oldukça canlı kılmıştır. Medine'de ise bir dinî merkez veya ibadethane bulunmamaktaydı. Buna mukabil şehirde bulunan Yahudiler ile temaslar sonucunda Mekke'ye göre Medine'de Ehl-i kitabın kavramlarına daha aşina bir toplum oluşmuştu. Bu durum Medine şartlarını İslâm tebliğine daha hazır hale getirmişti. Biz ise makalemizde İslâm'ın doğuşu esnasında Medine'deki siyasî dinî, sosyal ve ekonomik şartları irdeleyeceğiz, benzerlik ya da farklılık arz eden hususları tespit edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Siyer, Mekke, Medine, Tebliğ, Kureyş.

Abstract

The Prophet Muhammad performed thirteen years of his prophetic duty in Mecca and the ten years in Medina. The characteristic features of these two cities, which are similar in some aspects and different in others, contributed to the success of the Prophet's message. The Prophet also shaped his preaching methods and other strategies according to the characteristics of these two cities. In Medina, the political structure was shared among tribes. As for Mecca, there was a more organized administrative structure that had existed since Qusay. The early adoption of Islam by the notables of Medina and the fierce opposition of the notables of Mecca to Islam can be regarded as the most obvious differences between the two cities. While Mecca was a trade city, Medina's economy was based on agriculture as well as trade. Medina had a more modest economic life as compared to Mecca, which had an international trade network that had been passed down from one generation to another for centuries. The citizens of Mecca felt obliged to take their trade into consideration in every important decision they made throughout their lives. Another feature that distinguished Mecca from Medina was the religious life of the cities. The Kaaba in Mecca lost its original character and it became the centre of polytheism over the years although it had formerly been the centre of monotheism. With the idols erected around it, the Kaaba became the most important temple of polytheism both in the Hejaz and in the Arabian Peninsula. In addition to making Mecca an indispensable religious centre, the idols were also a serious source of income for the city. The markets established during the sacred months for the pilgrims coming to visit the Kaaba also kept Mecca's economy alive for many years. On the other hand, there was no religious centre or temple in Medina. Nevertheless, as a result of their contacts with the Jews in the city, the society of Medina was more familiar with the concepts of the People of the Book as compared to that of Mecca. These circumstances made Medina more ready for the preaching of Islam. By addressing the above-mentioned issues, this article aims to contribute to the grounds of the reactions towards the preaching of Islam in both Mecca and Medina.

Keywords: History of Islam, Sirah, Mecca, Medina, Preaching, Quraish.

Giriş

Hız. Peygamber'in (sas) tebliğ görevi, 610 yılının Ramazan ayının Kadir gecesinde Mekke'de yer alan Nur dağının Hira mağarasında Alak suresinin ilk beş âyetinin nazil olmasıyla başlamıştır. Yirmi üç yıl süren risaletinin başlangıcında Mekkelilerin önce alaycı ifadelerine maruz kalmış, daha sonra Mekke'de şiddet, baskı ve eziyetler artınca kendisine yeni bir yurt aramaya başlamıştır. Buna karşılık Mekke'nin kuzeyinde yer alan bir tarım kenti ona kucak açmış, tebliğ ettiği inancı tam bir samimiyet ve teslimiyetle kabul etmiştir. Bu şehrin Yesrib olan ismi de hicretten sonra Hız. Peygamber'e duyulan sevgi ve bağlılığın bir sembolü olarak "Medinetü'r-Resûl" diye adlandırılmıştır.^[1]

Mekke'deki işkence ve baskıların artmasıyla, Müslümanlar önce Habeşistan'a hicret etmişlerdir. Resûlullah da İslâm'ı tebliğ edeceği daha uygun yerler arayışına girmiş ve bu çerçevede Tâif'e gitmiş, ancak hiç de hoş olmayan bir şekilde karşılanmıştır. Buna rağmen arayışına devam eden Hız. Peygamber'in çabaları Medine'ye hicretle sonuçlanmıştır. Hicretlerin genel olarak Peygamberler tarihinin önemli bir parçası olduğu göz önünde bulundurulduğunda Medine'ye hicret daha anlamlı hale gelecektir. Hicret, dinin yayılmasında olmazsa olmaz bir rol üstlenmektedir. Zira, toplumun ön kabulleri ve tebliğcilerle geçmişe dönük ilişki ağları gibi etmenler İslamiyet'in kabul edilmesindeki en önemli engelleri teşkil etmektedir. Hicret sayesinde söz konusu engellerden kurtulma imkanının sağlandığı ifade edilebilir.^[2] Hicret eden Hız. Peygamber'in yanı sıra hicrete katılan Müslümanların faaliyetleri de dinin yayılmasına katkı sağlamaktadır. Hız. Peygamber hicret etmemesine rağmen Habeşistan'a hicret eden Müslümanlar sayesinde Müslüman olan Habeşliler bunun en güzel örneğidir.^[3] Yine henüz Resûlullah hicret etmeden önce İslâm'a giren Medineliler de oraya hicret eden Mus'ab b. Umeyr sayesinde İslâm'a girmişlerdir.^[4]

Medineli Evs ve Hazrec kabilelerinin bazı Yahudilerin İslamiyet'i kabul etmesi dünya tarihini değiştiren en önemli hadiselerdendir. Öyle ki Arabistan Yarımadası henüz Resûlullah hayattayken tümüyle İslâm hakimiyetine girmiş, Hız. Peygamber'den sonra gelen ilk dört halife döneminde de dünyanın en büyük siyasî güçleri olan Bizans ve Sâsânî toprakları fethedilmiştir. Bunlardan Sasâni imparatorluğu Hız. Osman döneminde tarih sahnesinden tamamen çekilmiştir.

Böylesine büyük etkileri olan bir sosyal hadisenin etraflıca ele alınması ve sebeplerinin iyi irdelenmesi gerekmektedir. Bu makale Hız. Peygamber'in hemşerilerinin ve akrabalarının aksine Medinelilerin neden İslâm tebliğine olumlu yanıt verdikleri sorusuna bir cevap arayışına katkı sunmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu sorunun cevabının İslâm tebliğinin başlangıcında Mekke ve Medine'nin içinde bulunduğu koşullarda yattığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Sosyal hadiselerin tek bir sebebinin olmadığı kaidelerden hareketle Medine halkının İslâm'ı kabul etmesinin de sadece tek bir sebeple izah edilmesinin mümkün olmadığı kanaatindeyiz. Bu nedenle konunun anlaşılması bakımından Mekke'de Resûlullah'ın risâletine gösterilen tepki ile Medine'nin olumlu tepkisinin sebeplerini mukayese etmek yerinde olacaktır.

[1] Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Ubeyde İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medine*, ed. Fehim Muhammed Şeltut (Cidde: Seyyid Habib Mahmud Ahmed, 1979), 1/162.

[2] Bilal Toprak, "Dinler Tarihi Açısından Hicret: Tebliğ, İmkân ve Mekân", *Farklı Yönleriyle Hicret*, thk. Cuma Karan (İstanbul: Siyer Akademi, 2022), 152.

[3] Levent Öztürk, "İslamiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (2001), 18.

[4] Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ vd. (Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1955), 1/435.

1. Mekke ve Medine'nin Temel Özellikleri

Hız. Peygamber'in (sas) İslâm'ı tebliğ etmeye başladığı 610 yılında Hicaz'ın en önemli üç yerleşim yeri Mekke, Medine ve Tâif'ti. Allah'ın Elçisi bu önemli yerleşim yerlerinden biri olan Mekke'de doğmuş ve hayatının 53 yılını burada geçirmiştir. Risâletten itibaren 13 yıl boyunca Mekke'de İslâm'ı tebliğ ettikten sonra Medine'ye hicret etmek zorunda kalmıştır. Mekke'ye kıyasla Medine'de kısa zamanda birçok insan İslâm'a girmiş^[5] ve Hız. Peygamber burada Müslümanları koruyup kollayacak ve tebliğine destek olacak bir siyasî-idarî yapı kurabilmiştir. Ona bu imkânı sunan Medine ile tebliğe uzak duran Mekke'nin Resûlullah'ın tebliğine muhatap oldukları sıralarda sahip oldukları şartlar, birbirinden bazı açılardan benzerlik göstermekte, bazı yönlerden de farklılık arz etmekteydi.

Arap Yarımadasının batısında Kızıldeniz'e yakın bir tarım şehri olan Yesrib'de, müşrik, Yahudi ve az sayıda Hristiyan'dan oluşan çok dinli bir yapı bulunmaktaydı.^[6] Güneydeki komşusu Mekke ile birçok ortak yönü olsa da siyasî, sosyal, iktisadî ve dinî alanlarda birçok farklılıklar da barındırmaktaydı. Yesrib'deki Araplar da tıpkı Mekke'dekiler gibi kabileler halinde varlıklarını sürdürmekte, nesebe önem vermekte ve şiir ile edebiyata önem atfetmekteydiler. Konuştukları Arapça lehçesi birbirine çok yakındı. Yine bu komşuları gibi müşrikler ve âdeta şirkin merkezi haline getirilmiş olan Kâbe'ye büyük saygı duyuyorlardı. İki toplum arasında bunun gibi daha birçok hususun benzerlik arz ettiğini ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte birçok açıdan da farklılıkları mevcuttu. Medine'de Mekke'deki gibi siyasî bir yapı bulunmamaktaydı. Medine ekonomisi Mekke'nin aksine sadece ticarete dayanmamaktaydı. Medine toplumu Mekke toplumu gibi homojen bir yapı arz etmiyordu. Şehirde etnik olarak Araplarla birlikte Yahudiler de yaşıyordu. Ayrıca dinî açıdan da daha kozmopolit bir yapı arz etmekteydi. Şehirde müşrikler ve Yahudiler dışında sayıları az da olsa Hristiyanlar da yaşıyordu. Bununla birlikte Medine, Mekke gibi dinî bir merkez hüviyeti de taşıymıyordu. Bütün bu benzerlikler ve farklılıklar Mekke ile Medine halkının İslâm'a girişi üzerinde müsbet veya menfi etkiler doğurmuştur. İslâm tebliğinin başlangıcında Mekke ile Medine'nin şartlarını siyasî, sosyal, iktisadî ve dinî açıdan ele almak mümkündür.

1.1. Siyasî Şartlar

Yesrib'te, ilk yerleşimin başladığı dönemden beri diğer pek çok Arap şehri gibi kabile savaşları, baskınlar ve çekişmeler yaşanmaktaydı. Şehrin içinde bulunduğu siyasî istikrarsızlık ve iç savaş hali Resûlullah'ın hicretine kadar da devam etmiştir. Birbirinden farklı toplulukların yaşadığı bu şehirde bazen Araplarla Yahudiler arasında bazen de Arap kabileleri arasında savaşlar yaşanmaktaydı.^[7] Şehirde bir devlet idaresinden söz etmek mümkün olmadığı gibi kabileler arasında -Mekke'deki gibi- üzerinde anlaşmaya varılmış idarî bir yapılanmadan söz etmek de mümkün değildi. Dolayısıyla sık sık ihtilaflar baş gösteriyor ve bu ihtilaflar da çoğu kez bir savaşın kıvılcımını çakıyordu. Ayrıca Evs ve Hazrec'in kendi aralarında yaptıkları savaşları bir ekonomik faaliyet fırsatı olarak gören Yahudiler zaman zaman Evs ve Hazrec arasındaki savaşlarda taraflarla ittifak yaparak, şehrin siyasî yapısının daimi bir istikrarsızlık içinde olmasına yol açmaktaydı.^[8]

Aralarındaki savaşlardan dolayı iyice güç kaybeden Evs ve Hazrec'in zaman zaman Medine dışında destek aradıkları da oluyordu. İslâm tarihi kaynaklarında Hazrec kabilesinin bu yönde bir girişiminin olduğu, ancak Kureys'in Hazrec kabilesine olumlu yanıt vermediği bilgisi yer

[5] Medine'deki ilk Müslümanların sayısı hakkındaki değerlendirmeler için bk. Tayyib Okıç, "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (1958), 15.

[6] Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/19/ 305.

[7] Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed Semhûdî, *el-Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 1/215.

[8] Zengin, Fethullah, *Ensar Kitabı İslâm Siyasi Tarihinde Ensar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 29.

almaktadır.^[9] Muhtemeldir ki Kureyş, Şam ticaret yolu üzerindeki önemli bir konak yeri olan Medine'de kendisine bir düşman yaratmak istememiştir. Bu nedenle ne Hazrec'i ne de Evs'i desteklemiştir. Dolayısıyla Medine'deki istikrarsız siyasî durum Hz. Peygamber'in hicretine kadar devam etmiştir. Hazreclilerin Kureyş'le siyasî ittifak girişimlerinde bulunduğu bir yolculukta Akabe mevkiinde Hz. Peygamber'le karşılaşmalarından sonra Resûlullah'ın davetini sadece manevi bir kurtuluş yolu değil aynı zamanda siyasî karmaşanın ve düşmanlığın son bulması açısından da bir çare olarak görmüşlerdir.^[10] Akabe'de Müslüman olan Hazrecli altı kişi Yesrib'e dönerek başta kendi kabileleri olan Hazrec olmak üzere diğer Medinelilere de İslâm'ı anlatmışlar ve kısa sürede büyük bir başarı elde etmişlerdir.^[11]

İlk Müslüman olan Hazreclilerin elde ettikleri başarıda Yesrib'in görece gevşek siyasî-idarî yapısının rolü olduğu kanaatindeyiz. Mekke'deki gibi sıkı bir idarî yapının olmayışı Hz. Peygamber'e iman eden ilk Müslümanların Medine'de İslâm tebliğini daha rahat şartlarda yerine getirmelerine imkân sağlamıştır. Mekke'deki "Daru'n-Nedve" gibi kurumlarla diğer kabileler üstünde baskı kuran bir siyasî yapısının olmaması Medinelilerin daha rahat hareket etmesine yol açmaktaydı. Bu nedenle İkinci Akabe biatından sonra Mus'ab b. Umeyr, Medineli ilk Müslümanlardan Es'ad b. Zürâre ile birlikte geniş bir alana yayılmış olan Yesrib köylerinde dolaşarak İslâm'ı tebliğ etmiş ve büyük bir kitlenin İslâm'ı kabul etmesinde etkin bir rol oynamışlardır.^[12] Bu çalışmalarını sırasında Sa'd b. Muâz örneğinde olduğu gibi^[13] birkaç müdahale olmuşsa da bu asla Mekke'deki gibi ağır şiddet, işkence, baskı ve şehadet ile sonuçlanmamıştır.

Medine'de İslamiyet'in hızlı yayılmasındaki siyasî sebepler arasında sayılabilecek bir başka sebep de Medine'nin önde gelen isimlerinin tebliğin ilk yıllarında İslâm'a girmiş olmalarıdır. Es'ad b. Zürâre, Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Muâz Medine'de herkesin saygı duyduğu kabile reisleri olup şehrin Arap nüfusu üzerinde büyük etkiye sahiplerdi.^[14] Bu üç lider Resûlullah henüz Medine'ye hicret etmeden önce Müslüman olmuşlardı.^[15] Liderlerin Müslüman olmasının da temelde iki faydası olmuştur. Birincisi Medine siyasî yapısının liderleri konumunda bulunan bu kişilerin Müslüman olması İslâm'ı tebliğ edenlerin önünde siyasî açıdan bir engel kalmaması anlamına geliyordu. Liderlerin yönlendirmesi olmadığı için henüz Müslüman olmayanlar dahi ilk Müslümanlara yönelik bir düşmanlık sergilemiyordu. Bu sayede İslâm'a girmek bir korku nedeni olmaktan çıkıp akli selim düşünce ve özgür irade ile karar verilen bir olgu haline geliyordu. Medine liderlerinin İslâm'ı erkenden kabul etmelerinin ikinci faydası ise şehir halkına bu konuda örnek olmalarıdır. Bilindiği gibi kabile hayatında reisin söz ve davranışlarının kabile üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır. Bu durum sadece Arap kabileleri için değil, dünyada kabileler halinde yaşayan bütün topluluklar için geçerlidir. Nitekim Talas Savaşı'nda Araplarla ittifak kuran ve liderleri Müslümanlaşan Türk boyları da dalgalar halinde kısa zaman içinde İslâm'a girmişlerdir.

Mekke'de de Arap Yarımadası'nın diğer şehirlerinde olduğu gibi kabile sistemi ve asabiyet varlığını her alanda hissettirmekteydi. Kusay b. Kilâb'ın kurmuş olduğu düzen, bir otorite ve hiyerarşi sağlamıştır. Bunun Mekke ve Kâbe'nin işleri ile ilgili ihdas edilen görevlere diğer kabilelerin katılımı gözetilerek tasarlandığı anlaşılmaktadır.^[16] Şehirde bulunan bütün kabilelerin kabul

[9] Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şiri (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1988), 3/180,181.

[10] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/369; Zengin, Fethullah, *Ensar Kitabı*, 53.

[11] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/430.

[12] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/434.

[13] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/436.

[14] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/221, 1/507; Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid Taberî, *Tarihü't-Taberî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Maarif, 1967), 2/571.

[15] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/468.

[16] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/125.

ettikleri bu düzenden vazgeçilmesine yönelik herhangi bir girişimde bulunan yoktu. Dolayısıyla Mekke elitleri de sağladıkları bu düzenin herhangi bir nedenle bozulmasını istememişlerdir. Özellikle de Hz. Peygamber'in getirdiği tevhit inancının, siyasî, sosyal, dinî ve iktisadî neticelerini göz önünde bulunduran Kureyş ileri gelenleri bu davetten çok rahatsız olmuşlardır. Bu nedenle Mekke'de sosyal ve siyasî statülerinin sarsılacağından endişe eden Amr b. Hişâm (Ebû Cehil), Velîd b. Muğîre, Ümeyye b. Ebi's-Salt ve Utbe b. Rebîa gibi Kureyş liderlerinin neredeyse tamamı Hz. Peygamber'e şiddetli bir muhalefet sergilemişlerdir.^[17] Dolayısıyla Mekkeliler de onların sert tepkilerinden etkilenerek Mekke'nin fethine kadar İslâm'ı kabul etmemişlerdir. Mekke'nin fethi sırasında Ebû Süfyân ve diğer ileri gelenlerin Müslüman olması ile tıpkı Medine'de olduğu gibi Mekkeliler de İslâm'a girmekte tereddüt etmemişlerdir. Şu kadar var ki Mekke'de liderler İslâm'a girmedikleri gibi Müslüman olmak isteyenlere de engel olmuşlardır. Medine'de ise Müslüman olan liderler olmayanlara İslâm'a girmeleri konusunda bir baskı veya işkence gibi yöntemlere başvurmamışlardır.

Evs ve Hazrec'in birbirleriyle yaptıkları savaşlar da Medine'deki siyasî şartların tebliğ hazır hale gelmesinin vesilelerinden birisidir. Bir kan davasıyla başlayan ve 120 yıl süren bu savaş hali iki kabile arasında derin bir düşmanlık oluşturmuştu.^[18] Özellikle hicretten birkaç yıl önce meydana gelen Buâs Savaşı'nda her iki kabilenin liderleri hayatını kaybetmiş ve pek çok can kaybı yaşanmıştı.^[19] Medine'nin önde gelen liderlerinin son savaşta öldürülmesinden dolayı Evs liderliğini Sa'd b. Muâz, Hazrec'in liderliğini ise Sa'd b. Ubâde gibi yaşları oldukça genç isimler üstlenmişti. Bütün bunlardan dolayı Buâs Savaşı Medine'de siyasî şartları oldukça elverişli hale getirmiş, dolayısıyla ilk Müslümanlar Medine'de rahatça dinlerini yaşama ve tebliğ etme imkânı bulmuşlardır. Nitekim Hz. Âişe'nin Buâs Savaşı için "Buâs, Allah'ın Resûlullah için hazırlanmış olduğu bir gündü." dediği nakledilmiştir.^[20]

Evs ve Hazrec arasındaki düşmanlık bir yandan Medine'de siyasî bir birlik kurulmasının önünde ciddi bir engel oluştururken diğer yandan bu düşmanlığın çok uzun yıllar sürmesi insanlarda bıkkınlığa yol açmıştı. Dolayısıyla her iki kabile de bir çıkış yolu arıyordu. Bu çerçevede Medine'nin tamamına hükmedecek bir yönetici tayin edilmek istenmiş ve Hazrecli Abdullah b. Übey'in bir yıl süreyle kral ilan edilmesi kararlaştırılmıştı.^[21] Ancak bu karar da Evs kabilesinin kerhen onayını almıştı. Araplarda yaygın olan asabiyetten dolayı Hazrecli birinin boyunduruğuna girmek hoşlarına gitmiyordu.

Medine'de Abdullah b. Übey'in krallığına hazırlık yapılırken altı Hazrecli'nin Müslüman olması ve bunu şehrin siyasî karmaşasını da sona erdirecek bir fırsat olarak görmeleri,^[22] Abdullah b. Übey b. Selûl'ün krallığından hızlıca vazgeçilmesini sağlamıştır. Nitekim İslâm'ın Medine'de hızlı yayılmasından sonra Abdullah b. Übey'in krallığı meselesi artık gündemden düşmüş ve Resûlullah'ın hicretiyle birlikte de bir seçenek olmaktan tamamen çıkmıştır. Abdullah b. Übey'den bu kadar kolay vazgeçilmesi yukarıda ifade ettiğimiz gibi esasen onun krallığının herkesin hoşnutlukla kabul ettiği bir çözüm olarak görülmediği anlamına gelmektedir. Bundan Araplardaki asabiyet anlayışının önemli bir rol oynadığını ifade etmek mümkündür.

[17] Ali Yılmaz, "Mekkelî Müşriklerin Hz. Muhammed'e Karşı Aşırı Muhalefetlerinin Öteki Yüzü", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2019), 79.

[18] Semhûdî, *el-Vefâu'l-Vefâ*, 1/215.

[19] Semhûdî, *el-Vefâu'l-Vefâ*, 1/218; Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 1/234.

[20] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Muğîre el-Buhârî Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Kahire, 1400), "Menâkıbü'l-ensâr", 27.

[21] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 3/287.

[22] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/46; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, 2/354.

Resûlullah'ın Mekke'deki hayatı, ailesinin toplum içindeki konumu, Abdulmuttalib'in torunu olması ve onun annesi Selma'nın Medinelili oluşu, Mekke'de bilhassa ticaretle el-Emin olarak temayüz etmiş olmasının ve Medinelilerle kurduğu ticari ilişkilerden kaynaklanan güvenilirliğinin Medinelileri cezbettğini söylemek mümkündür. İçinde buldukları siyasî krize bir çözüm bulamayan Medineliler Resûlullah'ı adeta Allah'ın kendilerine gönderdiği bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Onların Hz. Peygamber'le karşılaşmalarında sarf ettikleri şu sözler durumu bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. "Bizim milletimiz kadar kargaşa ve iç çekişmeye düşen başka bir millet yoktur. Biz milletimizi bu halde bırakıp buraya geldik. Belki de Allah sizin vasitanızla onları birleştirir. Biz onlara gidiyoruz ve sizin bize vaaz ettiğiniz dini onlara arz edeceğiz. Şayet Allah onları sizin etrafınızda birleştirirse sizin kadar aziz ve şerefli başka bir adam olmayacaktır."^[23] Öyle anlaşılıyor ki Medinelilerin bu görüşmeden ve doğuracağı sonuçlardan büyük beklentileri vardı. Ayrıca bu daveti sadece bir kabile için değil de bütün Medine halkı için bir kurtuluş vesilesi olarak telakki ediyorlardı. Bu nedenle de ilk Müslüman olanlar Hazrecli olsalar da Medine'ye döndükleri zaman İslâm'ı Evsililere de tebliğ etmişlerdir. Bilindiği gibi onlar da bu davete büyük bir teveccüh göstermişlerdir. Böylece Medine'nin içinde bulunduğu siyasî kargaşa ve güvensizlik ortamının son bulacağı ve toplumsal düzenin sağlanacağı bir geleceği inşa etmek istemişlerdir.

1.2. Sosyal Şartlar

İslâm tebliğinin başlarında Mekke ve Medine toplumları birçok açıdan benzer vasıflara sahipti. Orta Batı Arabistan'ın Hicaz bölgesinde yer alan bu şehirler, kabilecilik, akrabalık ilişkileri, şiir ve edebiyata verilen önem, aile yapısı, kadının toplumsal konumu gibi birçok hususta benzerlik arz etmekteydi. Medine'de, Mekke toplumundan farklı olarak üç Yahudi kabilesi bulunmaktaydı. Oysa Mekke halkının tamamı Araplardan oluşmaktaydı. Şehirde bulunan köle ve yabancı tüccarlar hariç Mekke'de farklı etnik yapıda bir topluluk bulunmamaktaydı.^[24] Ancak Arabistan'daki en önemli ticaret merkezlerinden birisi olması dolayısıyla birçok farklı milletten insanın uğrak yeridir. Bundan dolayı Mekke'nin de toplumsal açıdan kozmopolitik bir yapı arz ettiğini ifade etmek mümkündür.

İki şehrin en belirgin ortak yönü kabilecilik bir başka deyişle asabiyetin hayatlarında son derece etkin olmasıdır. Mekke'de belli bir idarî düzen ve hiyerarşinin kurulması ile asabiyetin menfi tesirleri mümkün olduğu kadar azaltılırken Medine'de asabiyetten kaynaklanan ve çok uzun yıllar süren bir kargaşanın hâkim olduğu görülmektedir. Mekke'de Abdümenâf ve Abdüddâr oğulları arasındaki rekabetin bir benzeri de Medine'de Evs ve Hazrec kabileleri arasında yaşanmaktaydı.^[25] Bu yönleriyle her iki şehir de miladi 7. asırdaki tipik Arabistan yerleşimleridir. Mekke'deki asabiyet kavgaları İslâm tebliğine olumsuz bir etkide bulunurken Medine'deki rekabet ise Hz. Peygamber'in oradaki siyasî boşluğu doldurmasıyla İslâm'ın yayılmasında oldukça etkin olmuştur. Abdüddâroğulları Abdümenâfoğullarından bir peygamber çıkmasını asla hazmedememiş^[26] ve bu nedenle Mekke'nin fethine kadar İslâm'a karşı mücadeleye devam etmişlerdir. Hâlbuki Evs ve Hazrec arasındaki kabile rekabetinin bir tarafı olmayan Hz. Peygamber iki taraf arasında bir arabulucu, hakem ve siyasî lider olarak kolaylıkla benimsenmiştir.^[27]

Mekke ve Medine'nin sosyo-kültürel hayatının ortak yönlerinden birisi de şiirdir. Şiir sevgisi ve şiirin toplumsal gücü her iki şehir için de son derece önemliydi. Mekke ve civarında kurulan

[23] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/429.

[24] Corci Zeydan, *Târîhu't-Temeddüni'l-İslâm* (Kahire: Müessesetü'l-Hindavi, 2012), 1/25.

[25] Ebû'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 1/191.

[26] Ebû Abdullah Muhammed İbn İshak, *Sîretü İbn İshak* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1978), 210.

[27] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/434.

panayırlarda ticarî faaliyetlerin yanı sıra bir sosyal etkileşim unsuru olarak edebiyat da ön plana çıkmaktaydı. Bilhassa şiire odaklı bu edebiyat sevgisi, kabileler arasında bir yarışma ve övünç vesilesi idi.^[28] Medine'nin meşhur Arap ve Yahudi şairleri de diğer kabilelerin şairleri gibi bu panayırlarda boy göstermekte ve okudukları şiirlerle kabilelerini gururlandırmaktaydılar.^[29] Medine'deki bu şairler İslâm tebliğinin başında hem müspet hem de menfi bazı etkinliklerde bulunmuşlardır. İslâm'ı kabul eden Hassân b. Sâbit, Abdullah b. Revâha ve Kâ'b b. Mâlik^[30] gibi sahâbîler yeteneklerini İslâm için kullanırken, bir Yahudi olan Ka'b b. Eşref, İslâm ve Hz. Peygamber aleyhinde şiirler okumuştur. Aynı şekilde Mekke'de de Ebû Azze şiirleriyle İslâm'a karşı mücadele etmiş ve Bedir ile Uhud savaşlarında müşrikleri Müslümanlara karşı tertip edilen seferlere katılmaları için teşvik etmiştir.^[31]

1.3. İktisadî Şartlar

Medine'nin ekonomisi tarıma dayalı idi. Geniş bir ovaya yayılan köylerden oluşan Yesrib, sulanabilir ve Mekke'ye kıyasla ziraata elverişli toprakları sayesinde Arabistan'ın en güzel hurmalarını yetiştirmekteydi. Hz. Peygamber'in Medine'ye ilk irtibatları sırasında şehirde yaşayan Araplar büyük oranda tarımla özellikle de hurma ziraatıyla meşgul oluyorlardı. Yahudilerin de bir kısmının bu ziraatta payı bulunmaktaydı. Ancak onlar, özellikle de Kaynuka kabilesi daha çok ticaret ve zanaatta ön plana çıkmışlardır.^[32]

Medine'de de bir miktar ticaret yapılmaktaysa da bu daha çok yereldi ve Mekke ile kıyaslanmayacak kadar azdı. Bu dönemde Mekke gibi uluslararası ölçekte bir ticarî hayat yoktu. Bu durum özellikle Medine'nin Arap nüfusu için geçerliydi. Zira Yahudiler şehirdeki ticarî faaliyetleri ellerinde tuttukları gibi, mevcut dört pazar yerinin üçünü tamamen, birini de yarı yarıya ellerinde tutmaktaydılar.^[33] Bu nedenle hicretten hemen sonra Resûlullah'ın en önemli girişimlerinden birisi Medine'de Müslümanların kontrolünde olan bir pazar yeri kurmak olmuştur. Ayrıca Medine, insanların her taraftan gelip ziyaret edeceği ve bunun sonucunda şehre hatırı sayılır bir miktarda gelir sağlayacağı Kâbe benzeri bir mabede de sahip değildi. Mekke yürüttüğü uluslararası ticaretin yanında Kâbe'nin sağladığı canlılıktan doğan büyük bir kazanç elde edilmekteydi.

Medine, Muhacirlerin şehre gelmesiyle birlikte iktisadî hayatta kendisine daha fazla yer bulmaya başlamış, Müslümanlara ait bir pazar yeri kurulmuş ve Yahudilerin haksız ticarî hegemonyasına mâni olunmuştur. Bilhassa, Osman b. Affân, Abdurrahman b. Avf ve Hz. Ebû Bekir gibi Mekke'nin yetenekli tüccarları Medine'de de bir süre sonra zenginlikleriyle ön plana çıkmaya başlamışlardır. Özellikle bunlardan Abdurrahman b. Avf'ın kendisiyle kardeş ilan edilen Medineli bir Müslümanın mali yardım teklifine "Sen bana çarşının yolunu göster yeter" minvalindeki sözleri^[34] Mekkeli-lerin ticarete olan yatkınlıklarını ve şehrin ekonomisine etkilerini açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tebliğin ilk yıllarında şehirdeki Arapların aleyhine olan iktisadî dengesizlik yeni gelen Müslümanların ticarî hayatı canlandırmalarıyla birlikte Arapların lehine düzelmeye başlamıştır.

[28] Nasuhi Ünal Karaarslan, "Şair", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 38/299.

[29] Ebû'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'atü'z-Zaman fi Tevarîhi'l-Ayân*, thk. Muhammed Berekât (Dimaşk: Dâru'r-Risaleti'l-İlmiyye, 2013), 2/473; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm* (Beyrut: Dâru's-Sâki, 2001), 16/294.

[30] Diğer isimler için bk. Dursun Hazer, *Hz. Peygamber'in Şairleri* (Ankara: Hitit Kitap Yayınevi, 2008).

[31] Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Esemî el-Vâkidî, *el-Megâzi*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-Alemi, 1989), 1/111.

[32] Muhammed Hamidullah, "Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2006), 1/103.

[33] Michael Lecker, "İslâm Öncesi ve İslâm'ın İlk Döneminde Medine/Yesrib Pazarı Üzerine", çev. Mehmet Mahfuz Söylemez, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (ts.), 158-159.

[34] Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebevîyye* (Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebi, 1976), 2/328; Fikret Özçelik, "Ensar-Muhacir Kardeşliğinde Evlilik Meselesi: Sa'd b. Rebî' ve Abdurrahman b. Avf İle İlgili Rivayetin Tahlili", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2019), 176.

Öte yandan Medine, Mekke gibi Kâbe'den kaynaklanan fazladan bir gelire de sahip değildi. Özellikle Haram aylarda Mekke civarında kurulan panayırlar şehre büyük bir ekonomik katkı sağlamaktaydı. Bu panayırlar hacdan önce başlayıp hac mevsiminin sonuna kadar devam etmekteydi. Ukâz, Zülmecâz ve Mecenne panayırları bu anlamda ön plana çıkmaktadır. Bu panayırlardan Ukâz, Emevîler döneminin sonuna kadar devam etmiştir. Bu da panayırın bölgedeki ekonomik faaliyetler için önemini ortaya koyan bir başka veridir. ^[35]

Mekke'deki zenginlik Kureys'in İslâm tebliğine muhatap olduğunda sergileyeceği tavır üzerinde etkili olmuştur. Zira İslâm'ın teklif ettiği bazı sorumluluklar onların yüzyılları aşkın bir süredir edindikleri ayrıcalıklardan vazgeçmelerini gerektirmekteydi. Kureys kabilesi elde ettiği zenginliğin de etkisiyle Arabistan'da ciddi bir itibar sahibi olmuştu. Bundan dolayı Kureysliler Müslüman oldukları takdirde bütün Arabistan'da yaygın olan müşriklerin tepkisini çekeceklerini, ticaret yapamayacaklarını, kervanlarının güvenliğinin sağlanamayacağını düşünerek Hz. Peygamber'in davetine icabet etmekten kaçınıyorlardı. İlginçtir ki sonraki yıllarda Müslümanların Medine'ye hicret etmeleri üzerine kervan güvenliğini İslâm'ı kabul etmekle değil, etmemekle yitirmişlerdir. Zira Hz. Peygamber ve arkadaşlarının Medine'ye hicreti Mekke zenginleri için en istenmeyen şeyi yani kervan yollarının güvenliğinin tehlikeye düşmesi sonucunu doğurmuştur.

Mekkelilerin zarara uğramasından endişe ettikleri ticaretleri onların davetin özü üzerinde düşünmelerine mani olmuştur. Ayrıca sahip oldukları zenginlik onları şımartmış ve Resûlullah'a tâbi olmayı zül addetmişlerdir. ^[36] Kur'ân-ı Kerîm onların bu tavırlarını şöyle tasvir etmektedir. "Biz hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek oranın şımarık zenginleri, "Biz, sizinle gönderileni inkâr ediyoruz" demişlerdir. Yine, "Bizim mallarımız ve çocuklarımız daha çoktur. Bize azap edilmeyecektir" demişlerdi." ^[37] Âyetlerden anlaşıldığına göre; Mekke ileri gelenlerinin çevredeki diğer şehirlerin ileri gelenlerine kıyasla daha zengin oluşu, onları aşırı bir özgüvene sevk etmiştir. Dolayısıyla zenginliklerinden dolayı şımarmışlar, bir kısmı ahireti tümünden inkâr etmiş, diğer bir kısmı ise dünyada elde ettikleri başarının ahirette de kendilerini kurtaracağı vehmine kapılmışlardır. Bu da onların Resûlullah'a gerektiği gibi kulak vermemelerine yol açmıştır.

Kureys ileri gelenleri Hz. Peygamber'in tebliğini salt bir hakikat meselesi olarak değerlendirmeyip, Mekke'deki diğer şartlarla birlikte (asabiyet ve idarî düzen gibi) bu şartlara etkileri açısından ele almışlardır. Dolayısıyla mevcut konforlarından vazgeçmek istemeyen ileri gelenler daha tebliğin ilk anlarından itibaren Hz. Peygamber'e tavır almışlar, ilerleyen dönemde İslâm'ı seçenlere uyguladıkları baskı ve işkencelerle şehirde Müslüman olma ihtimali olan diğer insanlara gözdağı verip korkutmuşlardır. Medine'de ise iktisadî açıdan durum biraz daha farklıdır. Buradaki zenginliğin boyutu Mekke ile kıyaslanmayacak kadar azdır. Ayrıca şehrin Arap kesiminin önemli bir kısmının tarımla uğraşıyor oluşu nedeniyle ekonomileri, şehir dışında uzun yolculuklar yapan kervan tüccarları gibi dış gelişmelere karşı o kadar hassas değildi. Öte yandan Kuzey güney istikametinde ticaret yapan kervanların çokluğu Medinelileri Mekke kervanlarına mahkûm olmaktan da kurtarıyordu. Bu nedenle ticaret konusunda Mekkelilerin taşıdıkları endişeler Medineliler için bir sorun teşkil etmemiştir. Hatta İslâm tarihi kaynaklarına yansıyan rivayetlere bakıldığında Müslüman olmayan Medinelilerin dahi böyle bir gerekçeyi ileri sürmediklerini görmekteyiz. Münafıklar daha çok Medine'nin içinden gelecek tehlikelere veya Kureys'in düşmanlığının yol açacağı felaketlere dikkat çekerek, Müslüman olmaya meyilli olan insanları vazgeçirmeye çalışmışlardır.

[35] Murat Sarıcık, "Câhiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2013), 121.

[36] Tay Hekim, "Mekke Toplumunda Sosyal Tabakalaşmanın Mekki Ayetlerdeki İzdüşümü", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2016), 40.

[37] Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), Sebe' 34/33-34.

1.4. İnanç Ortamı

Bilindiği gibi İslâm öncesi dönemde Araplar arasında en yaygın inanç biçimi şirkti. Hem Mekke hem de Yesrib Arapları büyük oranda Müşriklikti. Her iki şehirde de sayıları az da olsa Hristiyanlık mensubu vardı. Ayrıca Medine’de bazı Arapların Yahudiliğe geçtiklerine dair de rivayetler bulunmaktadır. Ancak Câhiliye Arapları denilince genellikle müşrik Araplar akla gelmektedir. İslâm öncesi dönemde Mekke ve Medine Arapları aynı inancı paylaşıyor gibi görünmekle birlikte, bu iki şehrin birbirinden farklı dinî atmosferleri vardı. Bir tarafta bütün Arabistan’dan insanları kendine çeken Kâbe ve onun etrafında şekillenen müşrik inancı, diğer tarafta ise Yahudilerle iç içe yaşayan ve bundan doğal olarak etkilenen Yesrib müşrikleri bulunmaktaydı.

İslâm öncesi dönemde Kâbe’nin içinde ve çevresinde Arabistan’daki kabileleri temsilen getirilmiş 360 kadar put bulunuyordu.^[38] Bunların dışında Hicaz Arapları Hübel, Uzzâ, Lât ve Menât putlarına tazimde bulunmaktaydılar.^[39] Hübel Mekke’de Kâbe’nin avlusunda, Lât Tâif’te, Menât ise Yesrib yakınlarında yer alıyordu. Kureyş’in en büyük putlarından sayılan Uzzâ ise, Irak yolu üzerinde Mekke yakınlarındaki Hûrâz vadisinde bulunuyordu.^[40] Kureyşliler onu ziyaret eder, ona hediyeler sunar ve yanında kurban keserlerdi. Ayrıca bu şehirlerin her birinde her ailenin evinde bireysel put veya putlar vardı. Arapların nazarında Kâbe’nin çevresine dikilmiş olan putların en büyüğü kırmızı akik taşından yapılmış bir insan şeklinde olan Hübel idi. Nitekim Ebû Süfyân Uhud Savaşı’nda Müslümanlar karşısında zafer kazanınca Uhud dağına sığınmış olan Müslümanların duyacağı şekilde “Yücel ey Hübel!” diye naralar atmıştı.^[41]

Menât putu başta Medine Arapları olan Evs ve Hazrec olmak üzere sair Arapların ihtiramda bulunduğu bir puttu. Yesribliler Hac için Mekke’ye gittiklerinde Menât’a uğramadan haclarını tamamlanmış saymazlardı. Menât, Mekke ile Medine arasında Kızıldeniz sahilinde bulunan Müşşellel mevkiinde Kudeyd’e yakın bir yerdeydi.^[42] Yesriblilerin şehir merkezinde büyük bir putları ya da put mabetleri bulunmamaktaydı. Bu konuda doğrudan bir bilgi bulunmasa da şehirdeki Yahudilerin varlığının Medine Araplarını bir put mabedi inşa etmekten geri durmaya ittiği ihtimali akla gelmektedir. Zira onlar Yahudileri Ehl-i kitap olarak görüyor ve önemli meselelerinde onlara danışıyorlardı. Bu özellikleriyle Medine, putperestliğin merkezi haline gelmiş olan Kâbe’ye ev sahipliği yapan Mekke ya da şehrin merkezinde Lât putu etrafında bir tapınak inşa etmiş ve görevli tayin etmiş olan^[43] Tâif’ten ayrılmaktadır. Şehirde belirgin bir putperestlik alameti veya tapınağın olmayışının şüphesiz toplumsal psikoloji açısından bir önemi olmalıdır. Zira Medineliler Müslüman olduktan sonra putperestlikten vazgeçmek konusunda büyük bir sıkıntı yaşamazken, bu meseleyi daha fazla içselleştirmiş olan Tâifliler İslâm’a girmeyi kabul etmekle birlikte Hz. Peygamber’den bir süre daha Lât putuna tapma müsaadesi istemişler ve olumsuz cevap almışlardı.^[44]

Mekke ve Medine’nin inanç ortamından söz ederken en dikkat çeken farklardan birisi Yesrib’deki Yahudi nüfustur. Evs ve Hazrec kabilesinden önce Yesrib’e yerleşmiş olan Yahudilerin buraya ne zaman ve neden geldikleri ile ilgili çeşitli tartışma ve görüşler bulunmaktadır.^[45] Ancak bu makale çerçevesinde üzerinde durulacak husus Yahudilerin Yesrib’deki müşrik Araplarla etkileşimi olacaktır.

[38] Ebû’l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Ali Makrîzî, *İmtâ’u’l-Esmâ’ bimâ li’r-Resûl mine’l-Ebnâ’i (enbâ’i) ve’l-Ahvâl ve’l-Hafede ve’l-Metâ’*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1999), 1/390.

[39] Kur’an-ı Kerim’de Uzzâ, Lât ve Menât birlikte zikredilmişlerdir. en-Necm 53/19-20-21

[40] Ebu’l-Münzir Hişâm b. Muhammed İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnâm* (Kahire: Dârü’l-Kütübü’l-Mısriyye, 2000), 18.

[41] el-Vâkıdî, *el-Megâzi*, 1/296.

[42] İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnâm*, 13.

[43] İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnâm*, 16.

[44] el-Vâkıdî, *el-Megâzi*, 3/967-968; Mehmet Mahfuz Söylemez, “Câhiliye Döneminde Lât Kültü”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2016), 49.

[45] Bilal Toprak- Fatih Zengin, “Câhiliye Dönemi Medine’sinde Arap-Yahudi İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Siyer Dergisi* 8 (2023), 6-7.

İslâm tarihi araştırmalarında Medinelilerin İslâm'a giriş sebepleri anlatılırken, üzerinde önemle durulan hususlardan birisinin, onların Medine'de yaşayan Yahudilerden öğrendikleri bilgiler olduğu meselesi yer almaktadır. Ehl-i kitap olan Yahudiler vahiy, nübüvvet, ahiret, melek gibi konularda müşrik Araplardan çok daha bilgiliydiler. Yesribliler Ehl-i Kitab'ı kendilerinden üstün addediyorlardı, bu bağlamda müşrik Araplar çocuklarını dinî bakımdan terbiye etmek için Yahudilere teslim etmekteydiler.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde yer alan ifadelerden Yahudilerin Hz. Muhammed hakkında da detaylı bilgiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden bir takımı bile bile gerçeği gizlerler."^[46] "Ey Kitap ehli! (Gerçeğe) şahit olduğunuz halde, niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz? Ey Kitap ehli! Niçin hakkı batıla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?"^[47] Ayrıca onların bir peygamber beklentisiyle şehre yerleşmiş olduklarına dair birçok rivayet bulunmaktadır. Hatta Araplarla yaptıkları savaşlarda bu beklentilerini bir tehdit olarak Arap komşularıyla da paylaşmaktaydılar.^[48] Bununla birlikte Abdullah b. Selâm gibi birkaç istisna dışında Yahudilerin büyük bir kısmı Hz. Peygamber'e tabi olmayı reddetmiştir. Buna karşın Medineliler Yahudilerin yeni bir Peygamber geleceğini ifade etmeleri dolayısıyla Hz. Peygamber'le Akabe'de buluşan ilk altı Hazrecli birbirlerine şunu demişlerdir: "Ey kavmimiz! Bu Yahudilerin sizi onunla korkuttuğu peygamberdir. ... Dikkat edin bizden önce ona uymasınlar."^[49] Böylece bu ilk grup Müslüman olmuş ve hiç şüphesiz burada uyarı mahiyetinde birbirlerine söylediklerini çevrelerine de telkin etmişlerdir. Zaten bu bilgiye aşina olan diğer Medineliler de İslâm'ı kabul etmekte Mekkeliler gibi zorlanmamışlardır.

Sonuç

Mekke ve Medine'nin sosyal, siyasî, iktisadî ve dinî şartları Hz. Peygamber'in tebliğine yanıt vermek konusunda farklı davranmalarına yol açmıştır. Bu iki şehirde Câhiliye Arap kültürünün baskın olması ve birbirleriyle kurdukları ticari ve kültürel ilişkiler nedeniyle birçok açıdan benzer özellikler sergilemektedirler. Ancak bu benzerliklerle birlikte dikkatlice bakıldığında aralarında birçok fark olduğu da görülecektir.

Mekke ve Medine câhiliye asabiyetinin canlılığı bakımından benzerlik arz etmektedir. Ancak aralarındaki rekabete rağmen Kureyş boyları arasında bir hiyerarşi ve görev dağılımı yapılmış, bu da Mekke'de bir güvenlik ve barış ortamı sağlamıştır. Medine'de ise kabileciliğin yıkıcı etkilerinin hâkim olduğu görülmektedir. Örneğin şehrin iki büyük Arap kabilesi olan Evs ve Hazrec câhiliye asabiyetinin en belirgin özelliklerinden olan bir kan davası yüzünden yıllardır birbiriyle savaş halindeydi. Bu durum Hz. Peygamber'in bir arabulucu ve lider olarak benimsenmesine büyük katkı sağlamıştır.

Mekke ile Medine şartları mukayese edildiğinde en çok dikkat çeken farklılık dinî yapıda kendini göstermektedir. Mekke neredeyse tamamen müşriklerden oluşan bir topluma sahiptir. Medine'de ise Müşrikler ve Yahudilerin birlikte yaşadıkları ve birbirlerinden etkilendikleri anlaşılmaktadır. Özellikle de peygamber beklentisi konusu Medinelilerin İslâm'ı kabul etmesinde etkili olan dinî bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Onların Müslüman olmalarında Yahudilerden duydukları bilgilerin etkisi, özellikle Hz. Peygamber'in Hazreclilerle ilk görüşmelerinde bariz bir şekilde görülmektedir. Netice olarak Mekke'nin siyasî iktisadî ve dinî şartları, genel olarak İslâm davetine

[46] el-Bakara 2/146.

[47] Âl-i İmran 3/70-71.

[48] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/429.

[49] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1/429.

olumsuz bir etkide bulunurken, Medine'nin şartları daveti ve İslâm'ın yayılmasını kolaylaştırıcı bir tesire sahip olmuştur. Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretiyle Medine'de İslam devleti kurulmuş, bu siyasî istikrarı sağladığı gibi Medine'nin hem demografik yapısını etkilemiş, Medine pazarının kuruluşuyla Yahudiler ile ekonomik rekabet artmış, bu da Yahudilerin Müslümanlara karşı dūřmanlık beslemelerine zemin teşkil etmiştir. Hz. Peygamber'in dışarıdan biri isim olarak Medine'ye dahil olması, geçmişte Araplar arasında yaşanan olumsuzluklarda bir rolünün olması sebebiyle benimsenmesini kolaylaştırmış ve Müslümanlar buradan bütün dünyaya İslâm'ı tebliğ etme fırsatı bulmuşlardır.

Kaynakça

- Ali, Cevad. *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*. Beyrut: Dâru's-Sâki, 2001.
- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'ân-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Medine". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/305-318. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Muğîre el-Buhârî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb. 4 Cilt. Kahire, 1400.
- Halebî, Ebû'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhîm b. Ahmed. *es-Sîretü'l-Halebiyye*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- Hamidullah, Muhammed. "Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat". *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2006.
- Hazer, Dursun. *Hz. Peygamber'in Şairleri*. Ankara: Hitit Kitap Yayınevi, 2008.
- Hekim, Tay. "Mekke Toplumunda Sosyal Tabakalaşmanın Mekki Ayetlerdeki İzdüşümü". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2016), 33-54.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakâ vd. 2 Cilt. Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1955.
- İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed. *Sîretü İbn İshak*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Ali Şiri. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1988.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebi, 1976.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Ubeyde. *Tarihu'l-Medine*. ed. Fehim Muhammed Şeltut. 4 Cilt. Cidde: Seyyid Habib Mahmud Ahmed, 1979.
- İbnü'l-Kelbî, Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed. *Kitâbü'l-Esnâm*. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 2000.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "Şair". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/298-301. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Lecker, Michael. "İslam Öncesi ve İslam'ın İlk Döneminde Medine/Yesrib Pazarı Üzerine". çev. Mehmet Mahfuz Söylemez. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (ts.), 157-172.
- Makrîzî, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Alî. *İmtâ'u'l-Esmâ' bimâ li'r-Resûl mine'l-Ebnâ'i (enbâ'i) ve'l-Ahvâl ve'l-Hafede ve'l-Metâ'*. thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Okiç, Tayyib. "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (1958), 11-19.
- Özçelik, Fikret. "Ensar-Muhacir Kardeşliğinde Evlilik Meselesi: Sa'd b. Rebî ve Abdurrahman b. Avf ile İlgili Rivayetin Tahlili". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2019), 175-193.
- Öztürk, Levent. "İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (2001), 7-24.

- Sarıcık, Murat. "Cahiliye Döneminde Arap Yarımadası Panayırları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2013), 109-140.
- Semhûdî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed. *el-Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Sıbt İbnü'l-Cevzi, Ebû'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf Kızıoğlu. *Mir'atü'z-Zaman fî Tevarîhi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berekât. 23 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risaleti'l-İlmiyye, 2013.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Cahiliye Döneminde Lât Kültü". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2016), 25-56.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid. *Tarihü't-Taberî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 15 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maarif, 1967.
- Toprak, Bilal. "Dinler Tarihi Açısından Hicret: Tebliğ, İmkân ve Mekân". *Farklı Yönleriyle Hicret*. thk. Cuma Karan. 149-172. İstanbul: Siyer Akademi, 2022.
- Toprak, Bilal - Zengin, Fatih. "Cahiliye Dönemi Medine'sinde Arap-Yahudi İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme". *Akademik Siyer Dergisi* 8 (2023), 1-26.
- Vâkîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî el-. *el-Megâzi*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Dâru'l-A'lemi, 1989.
- Yılmaz, Ali. "Mekkeli Müşriklerin Hz. Muhammed'e Karşı Ařırđ Muhalefetlerinin Öteki Yüzü". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2019), 59-89.
- Zengin, Fethullah. *Ensar Kitabı İslâm Siyasi Tarihinde Ensar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Zeydan, Corci. *Târîhu't-Temeddüni'l-İslâm*. Kahire: Müessesetü'l-Hindavi, 2012.

Mübarek Gecelerde Kılınan Nafile Namazların Bid'atlığı Meselesine Eleştiriler Bir Yaklaşım

*A Critical Approach to Those Who Accept Bid'ah
of Nafilah Prayers on Blessed Nights*

Hasan GÜMÜŞOĞLU*

Makale Bilgisi / Article Information

Article Type (Makale Türü): Research Article (Araştırma Makalesi)

<https://doi.org/10.56288/siyer.1451509>

Date of Submission (Geliş Tarihi): 12.03.2024

Date of Acceptance (Kabul Tarihi): 19.04.2024

Date of Publication (Yayın Tarihi): 30.04.2024

Citation / Atıf: Gümüsoğlu, Hasan. "Mübarek Gecelerde Kılınan Nafile Namazların Bid'atlığı Meselesine Eleştiriler Bir Yaklaşım". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 16 (Nisan 2024), 105-123.

Peer-Review (Değerlendirme): Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körleme / En Az İki Dış Hakem).

Ethical Statement (Etik Beyan): It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).

Plagiarism Checks (Benzerlik Taraması): Yes (Evet) – intihal.net

Conflicts of Interest (Çıkar Çatışması): The author(s) has no conflict of interest to declare (Çıkar çatışması beyan edilmemiştir).

Complaints (Etik Beyan Adresi): sad@siyeryayinlari.com

Grant Support (Finansman): The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır).

Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans): Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır).

* Prof. Dr., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Yalova-Türkiye. (Professor Dr., Yalova University Faculty of Islamic Sciences, Department of History of Islamic Sects). hasgumus@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-0836-4031. ROR ID: <https://ror.org/01x18ax09>.

Öz

Âlimler, bid'atin dinen sapkınlık ve kabul edilmez olduğunda hemfikir olmakla birlikte bid'atin kapsamı ve niteliği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Âlimlerin bir kısmı bid'atin kapsamını oldukça geniş tutup dine taalluk etmediği halde pek çok hususu bid'at olarak kabul ederken, bir kısım âlimler; bid'ati, hasene ve seyyie olmak üzere ikiye ayırarak sadece bid'at-i seyyienin batıl olduğunu söylemiştir. Sa'deddîn et-Teftâzânî, mutaassıp kimselerin bid'ati yanlış anladıklarını belirtip yeni olan her şeyin bid'atin kapsamına alınarak bunlara karşı çıkılmasının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Sahâbe devrinden sonra dine yapılan bir ilaveyi veya eksiltmeyi bid'at olarak açıklayan Birgivî Mehmed Efendi, bid'atin bazısının küfür, bazısının ise zina ve adam öldürmek gibi büyük günah olduğunu belirtmiştir. Ebü'l-Ferec, *Mevzûat* isimli eserinde Regâib ve Berât gibi gecelerde kılınan namazların yanı sıra tesbih namazı başta olmak üzere kılındığında büyük sevap olduğu ifade edilen nafile namazlarla ilgili hadislerin büyük çoğunluğunun "mevzu" ve bu namazların bid'at olduğunu söylemiştir. Âlimlerin ekseri, İbnü'l-Cevzî'nin zayıf hadislerin yanı sıra sahih ve Kütüb-i Sitte'de yer alan bazı hadislere mevzu hükmü vermekte aşırıya gittiğine dikkat çekmişler ve amelî konularda zayıf hadisler ile istidlalin caiz olduğuna vurgu yapmışlardır. İbnü'l-Cevzî'nin uydurma ve batıl kabul ettiği pek çok hadisi Beyhakî gibi meşhur muhaddislerin naklettiklerini ifade eden Süyûtî, ilgili hadislerin arasında mevzu değil de zayıf hadisler bulunduğuna işaret ederek bu yaklaşımı tenkit etmiştir. Aliyyü'l-Kârî, Regâib namazının bid'at ve dalâlet olarak nitelemesini eleştirerek en hayırlı ibadet olan namazı kılan kimsenin kınanmaması gerektiğini savunmuş ve mekruh vakitlerin dışında nafile namaz kılmanın her zaman caiz olduğunu söylemiştir. Bu konuda özellikle Allah'a yakınlık için en önemli ibadet olan bir namazın belirli esaslar çerçevesinde kılmanın caiz olmasına ve aralarında âlim ve şeyhlerin bulunduğu meşhur zatların bu namazları kılmaya büyük hassasiyet göstermesine atıfta bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Sünnet, Bid'at, Nafile Namazlar, Mübarek Geceler.

Abstract

Although it is unanimously agreed that bida'ah is religiously heretical an unacceptable, scholars disagreed on the scope and nature of bid'ah and some of them broadened the scope of bid'ah and accepted many issues as bida'ah that they did not pertain to religious. Some scholars divided bid'ah into two as hasana and sayyia and said that only bid'ati sayyia is invalid. Sa'deddin Taftazani stated that the bigoted people misunderstood the bid'ah and stated that it is wrong to oppose everything new by taking it within the scope of the bid'ah. Birgivî Mehmed Efendi, who explained any addition or reduction made to the religion after the time of the companions as bid'ah, stated that some of the bid'ats are kufr and some are major sins such as adultery and murder. Ibn al-Jawzi, in his book called "Mevzuat" he said that the majority of the hadiths about the nafilah prayers, which are stated to be great rewards when performed, especially the tasbih prayer, as well as the prayers performed on blessed nights such as Regâib and Berât, said that the majority of the hadiths and these prayers are bid'ah. Aliyyü'l-kari criticized the characterization of performing the Regâib prayer as an innovation and heresy, and did not find it appropriate to condemn anyone who performs the prayer, which is the best worship, even if it is fabricated, alone or with the congregation, and drew attention to the fact that it is always permissible to perform voluntary prayers except during makruh times. In this regard, it has been mentioned that it is permissible to perform a prayer, which is the most important worship for closeness to Allah, within the framework of certain principles, and that famous freedmen, among whom are scholars and sheikhs, show great sensitivity to perform these prayers.

Keywords: Sufism, Sunnah, Bid'ah, Nafilah Prayers, Holy Night.

Giriş

Asr-ı Saâdet'i takip yıllardan itibaren bid'at kelimesinin tanımı ve kapsamı etrafında büyük tartışmaların yaşandığı görülmüştür. Bu çalışmada önce bid'at kavramının bir çerçevesi çizilip onun hakkında yapılan değerlendirmelere yerilmiştir. Özellikle itikadî İslâm mezheplerinin taksiminde pek çok âlimin Ehl-i Bid'at ve Ehl-i Sünnet başlığı altında ikili taksimi esas alması, tarihte bu kelimeye ne kadar önem atfedildiğini göstermesi açısından önemli bir noktadır. Ayrıca bid'at kelimesi itikadî konuların yanında özellikle fıkıh ve tasavvufa dair meselelerin hükmü açıklanırken temel bir kavram konumunda olmuş, bir kesimin bid'at gördüğü bir mesele başka bir kesim tarafından ibadet görülebildiğinden bu konu ihtilafların oluşmasında önemli bir husus olarak öne çıkmıştır. Bu sebeple bid'at konusunda geçmişte pek çok eser telif edildiği gibi farklı meselelerin bid'at ile irtibatlandırılması sebebiyle konunun pek çok farklı eserde kendisine yer bulan nadir konular arasında yer aldığı söylenebilir. Söz konusu eserler arasında ileride açıklanacağı şekilde bid'at kavramının kapsamını oldukça geniş tutup yeni çıkan pek çok şeyi ona dâhil ederek batıl ve dalâlet hükmünü verenler bulunduğu gibi bid'ati dinî meselelerle sınırlı tutup her bid'ati yani yeniliği batıl ve dalâlet görmeyen yanlışı olduğunu belirtenler de olmuştur.

Çalışmasının ilerisinde geniş olarak açıklandığı şekilde mübarek gecelerde kılınan nafil namazların bid'at olduğu görüşünde özellikle Ebü'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) *Mevzûat* isimli eserinde Regâib ve Berât gibi mübarek gecelerde kılınan nafil namazlarla ilgili hadislerin büyük çoğunluğunun "mevzu" ve bu namazların bid'at olduğunu belirtmesinin sonraki âlimlere esin kaynağı olduğunu belirtmek gerekir. Buna karşın aralarında İbnü's-Salâh (öl. 645/1245), Şemsüddîn Hâfız ez-Zehebî (öl. 748/1347), Celâleddîn es-Süyûtî (öl. 911/1505) ve Aliyyü'l-Kârî (öl. 1014/1605) gibi hadis ilminde dirayet sahibi pek çok zevâtın bulunduğu âlimler, İbnü'l-Cevzî'nin zayıf hadislerin yanı sıra sahih ve Kütüb-i Sitte'de yer alan bazı hadislerle mevzu hükmü vermekte aşırıya gittiğini belirtip amelî konularda zayıf hadisler ile amelin caiz olduğuna dikkat çekmişlerdir. Süyûtî, İbnü'l-Cevzî'nin uydurma ve batıl kabul ettiği pek çok hadisi Beyhakî gibi meşhur muhaddislerin naklettiğine işaret etmiş, Aliyyü'l-Kârî, Regâib namazı gibi nafil namazları bid'at olarak niteleyerek bu namazları kılan kimsenin kınanmasını doğru bulmayıp mekruh vakitlerin dışında nafil namaz kılmanın her zaman caiz olduğunu söylemiştir.

Namaz gibi dinin aslı olan bir ibadetin bid'at görülüp dalâlet olarak ifade edilmesinin dikkat çeken bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Bu çalışma mübarek gecelerdeki namazla ilgili hadislerin sıhhati konusundaki tartışmalara^[1] girmeden söz konusu namazların bid'at olduğu görüşüne eleştirel bir yaklaşım getirme çerçevesinde olacaktır. Özellikle mübarek gecelerde kılınan nafil namazlara ve belirli günlerde tutulan nafil oruçlara Müslümanların rağbetinin arttığı, buna mukabil, ilgili ibadetlerin bidat olduğuna dair ifadelerin yüksek sesle açıklandığı günümüzde konunun etraflı bir şekilde ele alınmasına yardımcı olabilir.

1. Bid'at Kavramının Manası ve Kapsamı

"Bid'at" kelime olarak önceden benzeri olmayıp yeni icat ve ihdas edilen şey manasına gelir.^[2] İstilahta ise sahâbe ve tâbiîn devrinde olmayıp sonra ortaya çıkan ve dinî bir delile dayanmayan şeydir.^[3] Bu sebeple bir şeyin dinen bid'at olması, sünnette yer alan İslâm'ın esaslarına muhalif olmasına bağlı olup dinî bir nitelik taşımayan yenilikler, bid'at kapsamında değildir.^[4]

[1] Bu konuda bk. Cemil Cahit Mollaibrahimoğlu, "Regâib Ve Berat Geceleri ile Âşûrâ Günü Namazları ve Rivayetleri", *Rize İlahiyat Dergisi*, 23 (Nisan 2023), 61-77.

[2] Muhammed Ebü't-Tâhir el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûs Tercemesi*, trc. Âsım Efendi (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1305), 3/182.

[3] Seyyid Şerif el-Cürçânî, *Ta'rifât*, nşr. Abdurrahman Umeyra, (Beyrut: Dâru't-Tıbbâatü'l-Âmire, 1987), 68.

[4] Sa'duddîn Mes'ud b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989), 5/232.

Resûlullah (sas); “Benim sünnetim ile rüşd ve hidayet üzere olan halifelerinin sünnetine bağlanınız ve sımsıkı sarılınız. Sizleri sonradan çıkan bid’atlerden sakındırırım. Çünkü her bid’at dalâlettir.”^[5] buyurarak Asr-ı Saâdet ve sahâbe devrindeki sünnete muhalif olan bid’atlerin dalâlet olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca “Kim dinimizde olmayan bir şeyi ihdas ederse o merduttur (ret olunmuştur).”^[6] hadis-i şerifinde İslâm’ın aslında olmadığı halde sonradan uydurulan şeylerin (bid’atlerin) batıl olduğu ve itibar edilmemesi gerektiği açıklanmıştır.^[7]

Bid’atin dalâlet olduğunda ve ondan kaçınılması gerektiğinde ittifak eden âlimler, bid’atin şümülü ve keyfiyeti konusunda ihtilaf etmişlerdir. Âlimlerin bir kısmı, bid’atler arasında bir ayırım yapmadan bid’atin her çeşidinin kötü olduğunu söylemiştir. Bir kısmı ise, hasene ve seyyie olmak üzere bid’ati ikiye ayırıp Hz. Peygamber tarafından reddedilen ve dalâlet olduğu ifade edilen bid’atin, bid’at-i seyyie olduğunu ifade etmiştir.^[8] Bid’at kavramının şümülünü oldukça geniş tutmakla tanınan İbnü’l-Cevzî, bid’atin şeriata bir noksanlık veya ziyade yapması sebebiyle dine muhalif olduğunu belirtip bid’atler arasında bir ayırım yapmadan hepsine karşı çıkmıştır.^[9] Genel olarak âlimler, bid’at sahipleriyle mücadele etmeyi gerekli görmüşlerdir. Bid’at, bir şüphe sebebiyle Resûlullah’tan intikal eden Ehl-i Sünnet itikâdına (ma’rûf itikâd) muhalif olma şeklinde olduğu takdirde bu nevi bid’at ehlinin imamlık yapması mekruh kabul edilmiştir.^[10]

Sa’deddîn et-Teftâzânî (öl. 792/1390), mutaassıp kimselerin bid’ati yanlış anladıklarını belirtip “Onlar, kötülenen bid’atin sahâbe ve tâbiîn devrinde olmayan, dinde sonradan çıkan şeyler olduğunu bilmezler. Bu iddialara delalet eden şer’î bir delil yoktur.” diyerek yeni olan her şeyin bid’atin kapsamına alınarak bunlara karşı çıkılmasını yanlış bulmuştur. Teftâzânî, cahillerden bazısının, sahâbe ve tâbiîn zamanında olmayan her şeyi bid’at saydıklarını, ancak ilgili hadisle “dinde olmayan bir şeyin dinden sayılmasının” kastedildiğini ifade etmiştir.^[11] Birgivî Mehmed Efendi (öl. 981/1573), sahâbe devrinden sonra dine yapılan bir ilaveyi veya eksiltmeyi bid’at olarak açıklar ve küfür derecesine varmayan bir bid’atin büyük günahların üstünde ve küfrün bir altında yer aldığına işaret eder. İmâm Birgivî, itikadî hususta yapılan hatanın mazeretinin olmadığına dikkat çekerek bid’atlere karşı durmak için Ehl-i Sünnet ve Cemâat mezhebine tâbi olunmasının gerekli olduğunu vurgular.^[12]

İmâm-ı Rabbânî (öl. 1034/1624), bid’atin *hasene* (güzel) ve *seyyie* (kötü) olarak taksim edilip Hz. Peygamber ve Hulefâ-yı Râşidîn zamanında bulunmayan ve bir sünneti ortadan kaldırmayan bir amelin “*güzel bid’at*” kabul edilmesini doğru bulmayarak bid’atlerde hiçbir güzelliğin olmadığını ifade etmiştir. İmâm-ı Rabbânî, her bid’atin bir sünneti ortadan kaldırdığını belirterek^[13] bazı âlimlerin bid’at-i hasene olarak gördüğü hususların gerçekte dinen bid’at olmadığını açıklamıştır.^[14]

[5] Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Mebânî, 1978), “İlim”, 16; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, nşr. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (Riyad: Mektebetü’l-Ma’arif, 1424) “Sünnet”, 6; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, nşr. Muhammed. F. Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi kütübi’l-Arabiyye, 1954), “Mukaddime”, 6.

[6] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh* (Kahire: Mektebetü’s-Selefiyye, 1400), “Sulh”, 5; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi’u’s-şâhîh*. (İstanbul: Matbaatü’l-Âmire, 1329), “Akdiye”, 17.

[7] İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bâri bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, nşr. Muhıbbüddîn el-Hatîb-ve dğr. (Kahire: Dâru’r-Reyyân 1987), 13/357.

[8] Ebû Şâme Şihâbüddîn Abdurrahman el-Makdisî, *el-Bâ’is ‘alâ inkârî’l-bida’ ve’l-havâdis* (Mekke: Matbatü’n-Nehda, 1981), 20-21.

[9] Ebû’l-Ferec Abdurrahmân İbnü’l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2001), 17-18.

[10] Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1989), 2/41; Zeynüddîn Zeyn b. İbrahim b. Muhammed İbn Nuceym, *el-Bahrü’r-râik şerhu Kenzi’d-dekâik* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2013), 1/611; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr ale’d-Dürri’l-muhtâr şerh Tenviri’l-epsâr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994), 2/299.

[11] Teftâzânî, *Şerhu’l-Makâsîd*, 5/232.

[12] Birgivî Mehmed Efendi, *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye ve’s-siretü’l-Ahmediyye* (Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 2011), 51-3.

[13] İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârûk es-Serhendî, *Mektûbât* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, t.y.), 1/160.

[14] İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 2/35.

Bid'at kavramının kapsamı geniş tutularak namaz gibi ibadette asıl olan dinin esasının bid'at ile ilişkilendirilmesini doğru bulmayan Aliyyü'l-Kârî, Regâib ve Mi'rac gecelerindeki namazlara dair hadislerin bazıları mevzu olsa bile bu konuda zayıf hadislerin bulunduğu ve onlar ile amelin caiz olduğuna dikkat çekmiştir. Aliyyü'l-Kârî, Kur'ân ve Sünnet ile namazın aslen cevazının sabit olması sebebiyle söz konusu namazların bid'at-i seyyie olarak görülemeyeceğini belirtmiştir. Aliyyü'l-Kârî: "Bir namazın sonradan uydurulduğunu iddia ederek tevbe edilmesi gereken bir günah ve bid'at olduğuna nasıl hüküm verilebilir?" diyerek hayretini açıklamıştır. Böyle bir anlayıştan Allah'a sığınan Aliyyü'l-Kârî, bu hususta "Kul namaz kıldığı zaman onu meneden kimseyi gördün mü?"^[15] mealindeki âyetini hatırlatarak bid'at bahanesiyle Müslümanı namazdan menetmenin büyük bir vebal olduğunu söylemiştir.^[16]

Muhammed el-Azîmâbâdî (öl. 1857-1911) ilgili hadis-i şerifte dalâlet olduğu açıklanan bid'atin dinin aslında yer almayıp sonradan icat edilen olduğunu, dine dayanan bir şeye, yeni manasında bid'at denilse de onun dinî manada bid'at olmadığını ifade etmiştir. O, Hz. Ömer'in "ne güzel bid'at" sözünde olduğu gibi selef-i sâlihînin güzel kabul ettikleri bid'atların şer'î değil, lügat itibarıyla bid'at olduğuna dikkat çekmiştir. Azîmâbâdî, ortaya çıkan ihtiyaçtan dolayı Hz. Osman'ın Cuma namazı için birinci ezana ilaveten ikinci olarak ezan okutmasının kelime manasında bid'at olduğunu ve Müslümanlar tarafından devam ettirildiğini belirtmiştir.^[17]

Ebû Şâme Şihâbüddîn Abdurrahman el-Makdisî'ye (öl. 665/1267) göre şeriatın ahkâmına muvafık olan ve İslâm'ın esaslarından birine muhalif olmayan yeni (bid'at) bir amel, şer'an yasaklanan amel değildir. Aynı şekilde minare, medrese, kervansaray ve ribat gibi binaların yanı sıra mevlid kandilinde Peygamber Efendimizi tazim ile ona olan hürmet ve sevgiyi izhar ve Allah Teâlâ'ya şükür mevzuunda yapılan ameller, hadis-i şeriflerin tedvîni, tefsir, kelim, sarf, nahiv ve meânî gibi ilimlerin farklı isimlerle tanzimi, sonradan olan güzel yeniliklerdendir.^[18]

Ebû Hamid el-Gazzâlî (öl. 505/1111), sahâbe devrinde olmadığı halde fukahânın fikhin usûl ve teferruata dair konularıyla uğraşmasının ve bid'at görüşlerle mücadelesinin bir sünneti ortadan kaldırmadığı için kötülener bid'at olmadığını açıklamıştır.^[19] Peygamberimizin yemek âdâbını anlatırken bid'at konusuna açıklık getiren Gazzâlî, yemeği yerde yaygı üzerinde yemek daha evla olmakla birlikte sonradan ortaya çıkması sebebiyle bid'at olan sofraya ve masada yemek yemenin, bu konuda bir yasak bulunmamasından dolayı haram ya da mekruh olmadığını ifade etmiştir. "Resûlullah'tan sonra icat edilen her şey bid'at değildir" diyen Gazzâlî, "Yasaklanan bid'atin, sabit bir sünnetin zıddı olan ve illeti devam eden şer'î bir hükmü ortadan kaldıran" bid'at olduğunu belirtmiştir. Gazzâlî ayrıca şartların değişmesi ile bazı hallerde bid'atin (yeni bir şey yapmanın) vacip olabileceğini vurgulamıştır.^[20]

Bid'at konusundaki yaptığı taksim ve açıklamalar sonraki pek çok âlim^[21] tarafından örnek alınan İzzeddîn b. Abdüsselâm (öl. 660/12629), şer'iatın esasları karşısındaki durumuna göre bid'atin hükmünün değişeceğini belirterek bid'atları beş kısma ayırmıştır. Ona göre bir bid'at, vacip için gerekli kıstaslara sahipse vacip (farz), haramın kıstaslarına sahipse haram, mendubun

[15] Alak, 96/9, 10.

[16] Aliyyü'l-Kârî, *el-Edeb fî Receb*, thk. Hasen Selmân (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1991), 46-9.

[17] Ebû't-Tayyîb Muhammed el-Azîmâbâdî, *Avnü'l-mâ'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân (Medîne: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1969), 12/360.

[18] Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-havâdis*, 21.

[19] Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İlcâmü'l-avâm an ilmi'l-kelem* (Mecmû'atu resâil) (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 65.

[20] Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn* (Kahire: y.y. 1957), 2/3.

[21] Şihâbüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Karâfî, *el-Fürûk* (Beyrut: Müessesetü'r-Resâil, 2003), 4/305; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muh-târ*, 2/299.

kıstaslarına sahipse mendup, mekruhun kıstaslarına sahipse mekruh, mubahın kıstaslarına sahipse mubahtır. Mesela Allah'ın kelâmını ve Resûlullah'ın sünnetini bilmek için nahiv ilmiyle meşgul olmak vaciptir. Kur'ân ve Sünnet'in manalarını iyi anlamak için lügat ilmi, usûl-i fıkıh ve usûl-i hadîs bilmek şeriatın muhafazasına dâhil olduğu için vâciptir. Haram olan bid'at ise Kaderiyye (Mu'tezile), Cebriyye, Mücessime ve Mürcie gibi mezhepler olup bu nevi bid'at ehlinin görüşlerini reddetmek vaciptir. Aynı şekilde ilk asırda olmayan ribat ve medreselerin inşası, tasavvuf ve kelam ilmi mendup; yeme, içme giyim ve mesken noktasındakiler ise mubahtır. Ayrıca Mushafı (Kur'ân-ı Kerîm) süslemek mekruh, lafızlarını ve yazılarını değiştirmenin haram bid'atlerden olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte bazılarının hükmü ihtilaflı olup bir âlimin mekruh bid'at gördüğünü bir başka âlim sünnet görebilmektedir.^[22]

İbnü'l-Cevzî başta olmak üzere bazı kimseler, bid'at kavramının manasını oldukça geniş tutarak mübarek gün ve gecelerde kılınan namazları bid'ate dâhil etmişlerdir.^[23] Hadis âlimleri, İbnü'l-Cevzî'nin hadis ilminde kâfi derecede ehliyetinin olmadığına, hadislerle ilgili bilgilerinin sıkıntılı olduğuna ve çok kitap ya da aynı anda birden fazla kitap yazmaktan dolayı bilgilerin doğruluğunu araştırmaya vakit ayırmadığına dikkat çekmişlerdir.^[24] Sonraki âlimler, İbnü'l-Cevzî'nin mevzu olduğunu söylediği pek çok hadisin mevzu olmadığına dair geniş açıklamalar yapmışlardır.^[25] Aliyyü'l-Kârî, hadis ilminde büyük âlim olan İbnü's-Salâh'ın Regâib namazını kılmanın caiz olduğu yönündeki görüşü tercih etmesini bu konuda yeterli bulmakla birlikte Gazzâlî başta olmak üzere meşâyih ve ulemeden pek çok zatın bu namazı kılmayı tavsiye ettiğini vurgulamıştır. Aliyyü'l-Kârî, Regâib namazının sonraki asırlarda çıkan bir bid'at olduğu yönündeki ifadelerin yanlış olduğuna işaret edip bunun kötü bir bid'at olduğuna dair delilin olmadığını ifade etmiştir.^[26]

Bid'at konusunun değerlendirmesinde Hz. Ömer'in anlayışı temel referanslardan birisi olması itibarıyla önem arz etmektedir. Hz. Ömer, Ramazan ayının bir gecesinde mescitte Müslümanların bazısının kendi başına bazısının ise cemâat halinde namaz kıldıklarını görünce onları bir imamın arkasında cemaat yapmanın daha güzel olacağını düşünüp Übey b. Ka'bî'yi teravih namazını kıldırmak üzere tayin etmiştir. Daha sonra imamın arkasında Müslümanların cemaat halinde namaz kıldığını gören Hz. Ömer: "Bu ne güzel bid'at" demiştir.^[27] Ayrıca Hz. Ömer'in biri Übey b. Ka'b, diğer de Temîm-i Dârî olmak üzere iki imam tayin ettiğini ve kendisine "Bunu Resûlullah ve Hz. Ebu Bekir yapmadı." denildiğinde "Bu bid'at olur ise bid'atin bundan daha güzeli olmaz." cevabını vererek^[28] bid'at konusundaki yaklaşımını ortaya koymuştur.

Ebû Bekir Ahmed el-Beyhakî (öl. 458/1066) söz konusu hadiseyi naklettikten sonra Hz. Ömer'in bu yaptığının Kur'ân, Sünnet ve icmâa muhalif olmadığını açıklamış ve Peygamberimizin teravihi cemaat ile kıldırmasına işaret ederek aslının sünnette bulunması sebebiyle bu uygulamanın hayırlı yeni bir uygulama olduğunu belirtmiştir.^[29] Dalâlet olan bir ameli Hz. Ömer'in yapması mümkün olmadığı gibi diğer sahabîlerin bunu kabul etmesi ve sonraki halifelerin bu uygulamayı devam

[22] İzzeddîn İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm*, thk. Tâhâ Abdurraûf S'ad (Kahire: Mektebetü'l-Küliyyâti'l-Ezheriyye, 1991), 2/204-5.

[23] Ebü'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, nşr. Abdurrahmân Muhammed Osmân (el-Medinetü'l-münevvere: Mektebetü's-Selefiyye, 1966), 2/122-144.

[24] Abdurrahmân b. Ahmed İbn Receb, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, nşr. Abdurrahmân b. Süleymân (Riyad: Mektebetü'l-Abikân, 1425), 2/487.

[25] İbn Hacer el-Askalânî, *el-Kavlü'l-müsedded fi'z-zebbi'l-ani'l-Müsned li'l-İmâm Ahmed* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1401), 28; Celâleddîn es-Süyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzûa* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/2, 2/44.

[26] Aliyyü'l-Kârî, *el-Edeb fi Receb*, 30-46.

[27] Ebü Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta'*; nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985), 1/114; Buhârî, "Kitâbü salâti't-terâvih"1.

[28] Ahmed b. Ebî Ya'kûb İşhâk b. Ca'fer el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mehnâ (Beyrut: Şirketü'l-İ'lâm'il-Matbû'ât, 2010), 2/27-8, Azimâbâdî, *Avnü'l-mâ'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, 12/360.

[29] Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, thk. Abdülmü'tî Emîn (b.y.: y.y., ts.), 1/297.

ettirmesi yapılan amelin isabetli olduğunu göstermektedir. İbn Cerîr et-Taberî'nin (öl. 310/923) belirttiğine göre Hz. Ömer, diğer İslâm beldelerine yazılar göndererek teravih namazının cemaat ile kılınmasını emretmiş ve biri erkekler, diğeri de kadınlar için olmak üzere iki imam tayin etmiştir.^[30] Bu hususta özellikle Abdullah b. Mes'ûd'un rivayet ettiği "Müslümanların güzel gördüğü şey Allah katında güzeldir."^[31] hadisine dikkat çekilmiştir.^[32] Ayrıca Übey b. Ka'b'in vefatından sonra Zeyd b. Sâbit'in teravih namazını cemâat ile kıldırılmaya devam etmesi, Hz. Ali'nin erkekler ve kadınlar için birer imam tayin edip teravih namazını cemaatle kıldırması^[33] bu konuda selef-i sâlihînin icmânının gerçekleştiğini göstermektedir.

2. Nafile Namazları Teşvik Eden Naslar

Hadis-i kudsi'de: "Kulum bana nafile ibadetleriyle o kadar yaklaşılmaya devam eder ki ben onu severim de onun için işittiği kulağı, gördüğü gözü ve tuttuğu eli olurum."^[34] buyurulmaktadır. Ayrıca pek çok hadiste teheccüd, duhâ ve evvâbîn gibi nafile namazların kılınmasının büyük sevap olduğu beyan edilmiştir.^[35]

Nafile ibadetleri teşvik eden Peygamber Efendimiz mübarek gün ve gecelerde ilave (nafile) namaz ve oruçlarla onlardan istifade edilmesini istediği gibi her zaman kılınabilecek bazı nafile namazları da tavsiye etmişlerdir. Amcası Hz. Abbâs'a tesbih namazını tavsiye eden^[36] Resûlullah: "Ey Amca! Eğer bu namaza gücün yeterse, her gün bir kere kıl. Buna gücün yetmezse her Cuma bir defa kıl. Eğer buna gücün yetmezse her ay, eğer buna gücün yetmezse senede bir defa kıl. Şayet buna da gücün yetmezse, ömründe bir defa kıl!"^[37] buyurmuşlardır. Peygamber Efendimiz, tesbih namazında Fatihâ ve zamm-ı surenin dışında her rekâta yetmiş beş defa, dört rekâta toplam üç yüz kere "Sübhânallahi ve'l-hamdülillah ve lâ ilâhe illallahü vallâhü ekber" in okunmasını istemişlerdir. Ayrıca başka kaynaklarda yer alan bir rivayette tesbihe, "Velâ havle velâ kuvvete illâ billahi'l-aliyyi'l-azîm" ifadesinin ilave edilmesinin daha hayırlı olacağı^[38] bildirilmiştir.

Nafile namazlarla ilgili naslar bu çerçevede olduğundan âlimler, nafile namazların ehemmiyet ve faziletini kabul etmekle birlikte Regâib ve Berât gibi mübarek gecelerde muayyen rekât ve sureler ile kılınan namazlar hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda âlimlerin çoğunun nafile namazlarla ilgili hadislerin hepsinin mevzu olmadığı ve aralarında farklı isnat ve rivayetlerle gelen zayıf hadislerin bulunduğu dikkat çekerek mübarek gecelerde muayyen rekât ve sureler ile eda edilen nafile namazlara cevaz verdiği görülmüştür.^[39] Farzlara ilave nafile ibadetleri yerine getirerek Allah'a daha fazla yaklaşmanın esas olduğu tasavvufta özellikle mübarek gün ve

[30] Ebû Câfer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târihu't-Taberî (Târihu'r-rusûl ve'l-mülûk)* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1970), 4/209.

[31] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (Beyrut: y.y., 1405), 1/379; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *el-Medhal ilâ 'ilmi's-sünen*, nşr. Muhammed Gavvâme (Kahire: Dâru'l-Yüsr, 2017), 538.

[32] Aliyyü'l-Kârî, *el-Edeb fi Receb*, 51.

[33] Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Kitâbu Kıyâmi Ramazân*, nşr. Ahmed Aşûr-Cemâl Abdülmü'min el-Kûmî (Kahire: Dâru'l-İtisâm, 1994), 44, 47.

[34] Buhârî, "Rikâk", 38.

[35] Ebû Dâvûd, "Salat" 301, 303; Tirmizî, "Vitr" 15; İbn Mâce "İkâmetü's-salâh" 187; Ebû Tâlib Muhammed b. Ali el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, thk. Mahmûd İbrahim (Kahire: Dâru't-Türâs, 2001), 1/56, 86, 132; Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, 1/299; a.m.lf., *Fezâilü'l-evkât*, thk. H. Mahmûd Abdüsse'mî'i (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 143.

[36] Ebû Dâvûd, "Salat", 303; Tirmizî, "Vitr" 19; İbn Mâce "İkâmetü's-salâh" 190; Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, 1/301; Ebû Muhammed Zekiyyüddîn el-Münzirî, *et-Terğîb ve't-terhîb* (Kahire: Mektebetü'l-Kayyime, t.y.), 1/237-241.

[37] Ebû Dâvûd, "Salat", 303; Tirmizî, "Vitr" 19; İbn Mâce "İkâmetü's-salâh" 190; Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, 1/301; Münzirî, *et-Terğîb ve't-terhîb*, 1/237-241.

[38] Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, 1/135; Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 1/208; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/471.

[39] Askalânî, *el-Kavlü'l-müsedded*, 1; Abdülhak b. Seyfeddîn ed-Dihlevî, *Mâ sebete bi's-sünne fi eyyâmi's-sene*, thk. Esedullâh b. Şiramîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2018), 204.

gecelerde yapılan nafîle ibadetlere büyük önem atfedilmiştir.^[40] Gazzâlî ve Celâleddîn es-Süyûtî gibi âlimler, ruhanî hayatın ve ruhen gerçekleşen iletişimin önemine atıfta bulunarak tasavvuf ehlinin kendilerince yaşadıkları bazı hal ve müşahede ile bazı bilgileri işitmelerinin ve şahit olmalarının mümkün olduğunu ifade etmişlerdir.^[41]

3. Mübarek Gün ve Gecelerde Kılınan Nafîle Namazların Bid'at Olup Olmadığı Meselesi

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî başta olmak üzere İbn Teymiyye ve İbrahim b. Mûsâ eş-Şâtîbî (öl. 790/1388) gibi âlimler, belirli gün ve gecelerde kılınan namazları bid'at görmüşlerdir.^[42] Bununla birlikte âlimlerin ekseri, İbnü'l-Cevzî'nin zayıf hadislerin yanı sıra sahih ve Kütüb-i Sitte'de yer alan bazı hadislere mevzu hükmü vermekte aşırıya gittiğine dikkat çekmişlerdir.^[43] Helal ve haram gibi üzerine hüküm bina edilen hadislerin kabul şartları oldukça sıkı tutulmakla birlikte amelî konularda zayıf hadislerle istidlalin caiz olduğuna atıf yapılmıştır. Aralarında Ebû Zekeriyâ en-Nevevî (öl. 676/1277) ve İbn Hacer Askalânî (öl. 852/1149) gibi meşhur hadisçilerin bulunduğu cumhur-ı ulemâya göre nafîle ibadet gibi fezâile dair mevzularda zayıf hadislerle amelin caiz olduğu konusunda görüş birliği bulunmaktadır.^[44] Süyûtî, İbnü'l-Cevzî'nin mevzu saydığı üç yüze yakın hadisin mevzu olmadığını belirtip söz konusu hadislerden Müslim ve Buhâr'de birer, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde otuz sekiz, Ebû Dâvûd'da dokuz, Tirmizî'de otuz, Nesâî'de on, İbn Mâce'de otuz ve Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *Müstedrek*'inde altmış tanesinin yer aldığını ifade etmiştir.^[45] İbnü's-Salâh (öl. 645/1245), zayıf hadislerin mana itibarıyla doğruluğu mümkün olduğundan ibadete teşvik ya da yasaklardan kaçındırmak için rivayetinin caiz olduğunu açıklamıştır. Hadisin mevzu olmasının uyduran kimsenin ikrarı veya ikrar yerine geçen bir durum ile ya da râvinin halindeki bazı karineler ile sabit olacağını belirten İbnü's-Salâh, İbnü'l-Cevzî'yi gerçekte zayıf sınıfa dâhil edilmesi gereken pek çok hadisi hiçbir delil olmaksızın mevzu saymasından dolayı eleştirmiştir.^[46]

Mübarek gecelerde kılınan namazlarla alakalı hadis-i şerifler, bazı meşhur muhaddislerin eserlerinde yer almıştır. Söz gelimi Selmân-ı Fârisî'den rivayet edilen bir hadis-i şerifte, Resûlullah: "Receb ayında bir gece vardır ki o gecede ibadet edip gündüzünde oruç tutan kimse, yüz sene oruç tutmuş ve yüz sene ibadet eden kimse gibidir. Receb ayının kalan her günü için ise üç senelik ibadet vardır. O gecede Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i peygamber olarak göndermiştir" buyurmaktadır. Aynı gece ile alakalı olarak Enes b. Malik'ten rivayet edilen bir başka hadis-i şerifte ise o gece on iki rekât namaz kılıp bazı sûre ve duaları okumanın fazileti beyan edilmiştir.^[47] Ayrıca başka bir hadis-i şerifte Recep ayının yirmi yedinci gecesinin (Mî'rac gecesinin)

[40] Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Hadîse, 1960), 159-60; Ebu'l-Kâsım Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* (Kahire: Dâru's-Şa'b, 1989), 53; Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Fütühâtü'l-Mekkiye*, nşr. Osman Yahya-İbrahim Medkûr (Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1985), 3/249.

[41] Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *el-Münkız mine'd-dalâl*, thk. Ahmed Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 62-3; Celâleddîn es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvâ fi'l-fikh ve ulûmî't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl*, thk. Abdüllatif Hasen Abdurrahmân (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 2/222-255.

[42] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/122-144; İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, 22/141-2, İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-İtsâm*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr (Ammân: ed-Dâru'l-Eseriyye, 2007), 1/46.

[43] Askalânî, *el-Kavlü'l-müsedded*, 28; Süyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, 1/2, 2/44.

[44] Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu Metni'l-erba'in fi'l-ehâdîs-sahîhati'n-Nebeviyye* (Dımaşk: Dâru'l-Feth, 1984), 5; Askalânî, *el-Kavlü'l-müsedded*, 1; Aliyyü'l-Kârî, *el-Edeb fi Receb*, 30, 42.

[45] Celâddîn es-Süyûtî, *et-Ta'akkubât 'ale Mevzû'âti İbni'l-Cevzî*, thk. Abdullah Şa'bân (Mansûra: Dâru Mekketü'l-Mükerrreme, 2004), 360.

[46] Takıyyüddîn Osmân İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, nşr. Nüeddîn İtr (Dımaşk: Dâru'l-Fikri, 1986), 99.

[47] Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, nşr. Ebû Hâcîr Muhammed b. Saîd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 3/374; İbnü'l-Esîr Mübarek b. Muhammed, *Câmi'u'l-usûl fi ehâdîsi'r-Resûl*, nşr. Abdülkâdir el-Arnaût (Dımaşk: Mektebetü'l-Hülvânî, 1971), 6/151.

Hız. Muhammed'in peygamber olarak gönderildiği gece olduğu belirtilerek o gecede on iki rekât namaz kılıp arkasında bazı duaları okuyan ve gündüzünde oruç tutan kimsenin altmış senelik günahının affedileceği açıklanmıştır.^[48]

İbnü'l-Cevzî'nin reddettiği hadisleri Süyûtî, Beyhakî'den nakledip bunların mevzu değil, zayıf olduğunu kaydetmiştir.^[49] Ayrıca mevzu olduğu iddia edilen hadisler arasında başka yolla veya çok az bir farkla rivayet edilen zayıf, hatta hasen derecesinde hadislerin olduğu görülmüştür.^[50] Hadis âlimleri, İbnü'l-Cevzî'nin hadiste imam olan Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği mevzu hadislerin sayısını oldukça yüksek gösterip Müslim'i de içine alacak şekilde çoğaltmasını, delil ve şahide dayanmayan değerlendirmeler olarak görmüşler ve bunun büyük gaflet olduğunu ifade etmişlerdir.^[51] Hadis ilminde özellikle de sahih ve mevzu hadisleri birbirinden ayırma hususunda İbnü'l-Cevzî'den daha fazla dirayetli kabul edilen^[52] Ebû Bekir Ahmed el-Beyhakî, *Fezâilü'l-evkât* isimli eserinde Receb, Şaban, Şevval ve Muharrem aylarında kılınan nafile namazlar ve oruçlarla ilgili hadisleri muteber kabul edip zikretmiştir.^[53]

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Hâfız ez-Zehebî, İbnü'l-Cevzî'nin çok kitap yazmakla birlikte eserlerinde fazlaca yanlışların olduğunu, bir eserini bitirince onu tashih etmek yerine yenisini yazmaya başladığını belirtir. Özellikle hadis ilmine dair yazdığı eserlerin diğer hadisçiler tarafından kabul görmediğine işaret edilen İbnü'l-Cevzî'nin kendisine tabi olmamayı gerektirecek derecede evham sahibi olduğuna dikkat çekilmiştir.^[54] İbnü'l-Cevzî'nin yaklaşık bin sekiz yüz elli, hadis ve haberi ihtiva eden Mevzûat'ından doksan dokuz mevzu hadisi^[55] seçen Hâfız Zehebî, bunlar arasında nafile ibadetlere dair hadislere yer vermemiştir.

İbnü'l-Cevzî, hadis ilminde genel kabul görmüş şartların varlığına^[56] bakmadan bir hadisi kendince ortaya koyduğu ölçüye göre geçersiz kabul etmiştir. O, Regâib gecesinde kılınan namaz ile alakalı hadisin râvileri arasında kendisine yalan isnat edilen ve hali meçhul râviler olduğuna işaret ederek ilgili hadisi mevzu kabul etmekle hadis usulünün esaslarını göz ardı etmiştir. Ayrıca onun Regâib gecesinin gündüzünde çok sıcak bir havada oruç tuttuktan sonra uzun secde ve tesbihler ihtiva eden bir namaz kılmanın büyük eziyet olacağına işaret edip bunu hadisin mevzu olmasına gerekçe göstermesinin^[57] ne hadis ilmine ne ibadetin maksat ve gayesine uygun olduğunu söylemek mümkündür. Aşûre gününün fazileti ve o gün kılınan namaza dair bazı hadislerin sahih olmadığını söylemenin ilgili hadislerin mevzu olduğu manasına gelmediğini belirten Aliyyü'l-Kârî, söz konusu hadislerin Taberânî^[58] ve Beyhakî^[59] gibi meşhur muhaddisler tarafından sahih görüldüğüne dikkat çeker.^[60]

[48] Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 3/374; a.mlf., *Fezâilü'l-evkât*, 23; İbn Hacer el-Askalânî, *Tebyînü'l-aceb bimâ verade fî şehri Receb*, thk. Târik b. İvaddullâh (Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.), 52, 63, 64.

[49] Celâleddîn es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezü Hicr, 2003), 7/344.

[50] Askalânî, *Tebyînü'l-aceb bimâ verade fî şehri Receb*, 56-8; Süyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a fî'l-ehâdisi'l-mevzûa*, 1/2, 2/44; Aliyyü'l-Kârî, *el-Edeb fî Receb*, 30; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/471.

[51] Askalânî, *el-Kavlü'l-müsedded*, 28-32, 45.

[52] İbn Receb, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, 2/490.

[53] Beyhakî, *Fezâilü'l-evkât*, 23; a.mlf. *Şu'abü'l-îmân*, 3/361.

[54] Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Osmân ez-Zehebî, *Siyeru âlâmi'n-nübelâ'*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût-Hüseyn el-Esed (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 21/378-82.

[55] Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Osmân ez-Zehebî, *Ehâdis muhtâre min Mevzû'âti'l-Cevrekânî ve'bni'l-Cevzî*, nşr. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Ferîvâî (Medine: Müessesetü'r-risâle, 1404), 23 vd.

[56] Süyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a fî'l-ehâdisi'l-mevzûa*, 2/39, 44.

[57] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 2/125-6.

[58] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 9/121.

[59] Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 3/361.

[60] Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a fî'l-ahbâri'l-mevzû'a*, thk. Muhammed b. Lütfi (Beirut: Mektebetü'l-İslâmî, 1986), 451-3.

Receb ayının ilk cuma gecesinde (Regâib kandilinde) kılınan on iki rekât namazın Resûlullah'a isnat ile rivayet edildiğini belirten İmam Gazzâlî, söz konusu namazı kılmanın günahlarının bağışlanıp kendisine şefaahat salâhiyeti verileceğinin hadislerde beyan edildiğini belirtir. Söz konusu hadisin âhâd yol ile nakledilmesi sebebiyle Regâib namazının teravih ve bayram namazı derecesinde olmamakla birlikte müstehab bir namaz olduğunu ifade eden Gazzâlî, Kudüs'te Müslümanların hepsinin bu namazı kılmaya devam edip terkine müsamaha göstermediklerine dikkat çeker. Gazzâlî, Şaban ayının on beşinci gecesini (Berât kandili) her rekâtta Fatiha'dan sonra on ihlas okunarak kılınan yüz rekât namazın selef-i sâlihînin tarafından kılınmaya devam edildiğini ve "Hayır namazı" olarak isimlendirildiğini ifade eder. Bu namazı kılmak için Müslümanların toplandıklarını ve bazen cemaat ile kıldıklarını belirtip söz konusu namazın sahâbe-i kiramdan otuz zattan işitildiğine işaret eden Gazzâlî, tesbih namazı kılınmadan bir hafta ya da ay geçirilmemesi gerektiğini açıklar. Abdest namazı, yolculuk namazı, evden çıkarken kılınan namaz ve istihare namazı gibi pek çok nafîle namazı^[61] mekruh vakitlerde kılmanın müstehab olmadığını belirten Gazzâlî, kerahet vakitleri dışında her zaman her nevi nafîle namazın caiz olduğunu belirtir.^[62]

Tasavvuf ehli, tesbih namazı başta olmak üzere nafîle namazları kılmaya büyük hassasiyet göstermişler ve nafîle namazların bereketine dikkat çekip^[63] özellikle tesbih namazının faziletinin çok fazla olması sebebiyle dinî hassasiyeti zayıf olan kimselerin onu terk edeceğini ifade etmişlerdir.^[64] Ömer b. Abdülazîz teravihin her dört rekâtından sonra Mekke ehlinin Kâbe-i Muazzama'yı tavaf ederek aldıkları sevaba nail olmak niyetiyle her tavafa karşılık dört rekât namaz ziyade ederek teravihi otuz altı rekâta çıkarmıştır. Resûlullah'ın devrinde bu şekilde bir namaz olmadığı halde Ömer b. Abdülazîz'in bunu yapması, meşru bir ibadet olan namazı nafîle olarak fazla kılmanın caiz olduğunu göstermektedir.^[65]

Nevevî ise ibadeti sadece cuma gecesine tahsis etmeyi yasaklayan hadisten hareketle Regâib namazı kılmayı bid'at ve dalâlet olarak nitelemiştir.^[66] Aliyyü'l-Kârî, Regâib gecesini gibi mübarek gecelerde kılınan namaz ve tutulan oruçlarla alakalı bazı hadislerin mevzu olduğuna^[67] dikkat çekmekle birlikte bazı hadislerin farklı yollarla pek çok kez rivayet edilen zayıf hadisler olduğunu ve zayıf hadislerle amel konusunda ulemanın icmâ ettiğini belirterek Nevevî'nin görüşünü eleştirmiştir.^[68] Hadis ilminde temayüz eden Abdülhak b. Seyfiddîn ed-Dihlevî (öl. 1052/1642) Regâib namazının isnadı konusunda Nevevî başta olmak üzere hadisçilerin "Bize göre bu sahîh değildir" demekle yetinmeyip mübalağalı açıklamalar yaptıklarına dikkat çekmiştir. Dihlevî, söz konusu namazı büyük veliler ve âlimlerin kılması sebebiyle bu konudaki açıklamaların insaf sınırlarında kalması gerektiğini belirtmiştir. Dihlevî ayrıca İbnü'l-Esîr Mübarek b. Muhammed'in (öl. 606/1210) Kütüb-i Sitte hadislerini cem ettiği *Câmi'u'l-usûl* isimli eserinde söz konusu hadisi zikretmesine^[69] atıfta bulunarak^[70] mübarek gün ve gecelere mahsus namazları caiz görmüştür.

[61] İbn Mâce "İkâmetü's-salâh" 181-193; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/473; Ebu'l-İhlâs Hasan b. Ammâr eş-Şürübülâlî, *İmdâdü'l-fettâh Şerhu Nûri'l-îzâh ve necâti'l-ervâh*, nşr. Beşşâr Bekrî Arâbî (Dımaşk: y.y., 2002), 403-4. 417.

[62] Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, 1/203-4, 208.

[63] Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütüb-i Sitte*, 1/132-34; Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, "Salat" 101, (1/301-2), Süyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*, 2/43-44.

[64] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/471.

[65] Abdurrahman b. Muhammed b. İvaz el-Cezîrî, *Kitâbü'l-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, nşr. Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 178.

[66] Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi Nevevî* (Kahire: Matbaatü'l-Mısriyye, 1929), 8/10.

[67] Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a*, 341, 396. 438-40.

[68] Aliyyü'l-Kârî, *el-Edeb fi Receb*, 30-46.

[69] İbnü'l-Esîr Mübarek, *Câmi'u'l-usûl fi ehâdîsi'r-Resûl*, 6/151.

[70] Dihlevî, *Mâ sebete bi's-sünne fi eyyâmi's-sene*, 212.

İsmail Hakkı Bursevî (öl. 1137/1725) Nevevî'nin Regâib gecesi kılınan namazın dalalet ve bid'at olduğunu söylemesinin batıl ve cehalet olduğunu ifade etmiştir. Bursevî, ibadeti cuma gecesi gibi sadece bir geceye tahsis etmeyi yasaklayan hadisten^[71] asıl maksadın Müslümanları haftanın diğer günleri ibadet etmeyip ibadeti sadece cumartesi gününe tahsis eden Yahudilere ve pazar gününe tahsis eden Hristiyanlara benzemekten kaçındırmak olduğunu belirtmiştir. O, Müslümanların her günün ibadetini yapmakla birlikte, cuma gecesinin faziletinden dolayı geceyi ihyada asıl olan namaza ilave etmelerinde, yani fazla nafîle namaz kılmalarında büyük fayda olduğuna dikkat çekmiş ve Resûlullâh'ın Allah'a şükür için Regâib gecesinde on iki rekât namaz kıldığını ifade etmiştir. "Bir namaz mekruh veya haram vakitte kılınmadığı takdirde onu dalâlet görmek büyük bir hatadır" diyen Bursevî, gerçek dalâlet ve cehaletin namaz kılanı, bid'ate nispet edip ona lanet etmek olduğunu belirtmiştir.^[72]

Müslümanı namazdan men etmeme noktasında Hz. Ali'nin yaklaşımına dikkat çekilmiştir. Bayram namazı kılmak üzere camiye giden Hz. Ali, bayram namazından önce nafîle namaz kılmayı doğru bulmadığı halde bazılarının namaz kıldığını görüp onlara "Ben Resûlullah'ı bunu yaparken görmedim demekle iktifa etmiştir. Yanında bulunanlar: "Onları men etmeyecek misiniz?" deyince o: "Kul namaz kıldığı zaman onu men eden kimseyi gördün mü ?" mealindeki âyetin hükmüne girmekten korktuğunu ifade ederek "Namaz kılana engel olan insan olmam" demiştir.^[73]

4. Nafîle Namazların Cemaat ile Kılınması Meselesi

Resûlullah "Kişinin nafîle namazı evinde kılması, mescitte kılmasından daha faziletlidir."^[74] buyurarak nafîle namazın genel manada evde kılınmasının, mescitte cemaat ile kılınmasından daha evla olduğunu beyan etmişlerdir.^[75] Bununla birlikte aşağıda örneklerini vereceğimiz şekilde bazen Peygamber Efendimizin nafîle namazları cemaat ile kıldırıldığı bilinmektedir.^[76] Peygamberimizin Ramazan ayında birkaç gece cemaate teravih namazı kıldırıldığı^[77] meşhur olmakla birlikte Hz. Peygamber'in pek çok kez nafîle namazı cemaate kıldırıldığı bilinmektedir.^[78] Resûlullah, Ramazan ayının son gecelerinin birinde gecenin üçte biri geçinceye kadar, sonraki bir gecede ise gecenin yarısının bitmesine yakın, üçüncü gecede ise sahur vaktinin geçmesine az bir vakit kalıncaya kadar nafîle namaz kıldırmıştır.^[79] Bir başka rivayet göre ise Resûl-i Ekrem Ramazan gecesinde namaz kılarken arkasındaki cemâatin çoğaldığını hissedince namazını kısa tutup hane-i saâdetlerine geçmiş ve kalan namazlarını orada kılmıştır.^[80]

Ayrıca Peygamber Efendimiz Ramazan ayında bir gece mescidin kenarında cemaat ile namaz kılanları görünce "Bunlar ne yapıyor?" diye sormuş, sahâbeden birisi de "Onlar Kur'ân ezberinde olmayan insanlar, Übey b. Ka'b onlara namaz kıldırıyor." deyince o da; "Yaptıklarında isabet ettiler." buyurmuştur.^[81] Ayrıca Übey b. Ka'b, evinde akşam "Biz Kur'ân-ı Kerîm'i okumasını bilmiyoruz,

[71] Müslim, "Savm"148.

[72] İsmail Hakkı Bursevî, *Hadîs-i erbaîn Tercümesi ve Şerhi* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1317), 72-3.

[73] Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1981), 32/20; Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvâ*, 1/256.

[74] Buhârî, "Ezân", 81; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 213.

[75] Askalânî, *Fethu'l-bâri bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 2/252.

[76] Ebû Abdullah İsmâîl el-Buhârî, *Tarihu'l-kebîr* (Haydarâbât: y.y., 1360), 7/80-81; Ebü'l-Hasen İzzüddîn İbnü'l-Esir, *Üs-dü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahabe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 3/551-52.

[77] Buhârî, "Salâti't-Terâvih",1; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 213.

[78] Mervezî, *Kitâbu Kiyâmi Ramazân*, 25-27.

[79] Ebû Dâvûd, "Salat", 318; Tirmizî, "Savm", 81; Beyhakî, *es-Sünenü's-sağîr*, 1/298.

[80] Müslim, "Savm", 59; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 3/193.

[81] Ebû Dâvûd, "Salat", 318; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Haydarâbât: Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1346), 2/495.

sizin arkanızda namaz kılsak” diyen kadınlara sekiz rekât namaz ve vitri kıldırması, sabah olunca da bunu Resûlullah’a arz edip tasvibini almıştır.^[82]

Hadis kaynaklarında yer aldığı şekilde Peygamber Efendimiz’in nafîle olarak cemaate namaz kıldırması Ramazan ayı ve teravih ile sınırlı değildir. Ensardan İtbân b. Mâlik, Kuba yakınlarında kendi kabilesinin mescidinde imamlık yaparken^[83] Resûlullah’a gelip yağmurların fazla yağdığı zamanlarda cami ile evinin arasındaki derenin suyunun yükselmesi sebebiyle karşı tarafa geçemediğini beyan edip evinin bir tarafında mescit yapmak istediğini bildirmiştir. İtbân b. Mâlik’in Hz. Peygamber’den mescit yapmak istediği yeri belirlemek için evine gelip namaz kıldırmasını rica etmesi üzerine Hz. Ebû Bekir ile beraber söz konusu evi teşrif eden Resûlullah kuşluk vakti orada bulunanlara imamlık yaparak iki rekât duha namazı kıldırmıştır.^[84] Ayrıca Müslim’de yer aldığı şekilde Hz. Enes’in annesinin davetine icabet eden Peygamber Efendimiz yemekten sonra Hz. Enes’i sağ arka tarafında, Hz. Enes’in annesi ve teyzesini de onun arkasında saf yaparak nafîle namaz kıldırmıştır.^[85]

Amelî dört mezhep, nafîle namazını cemaat ile kılmanın duruma göre sünnet, mübah ve mekruh olması noktasında farklı görüşlere sahip olmuştur.^[86] Ebû Ca’fer et-Tahâvî (öl. 321/933), Ramazan ayının yirmi üç, yirmi beş ve yirmi yedinci gecelerinde Hz. Peygamber’in teravih namazını cemaat ile kıldırıldığına dair hadis-i şerifi zikrettikten sonra Ramazan gecelerinde camilerin boş bırakılmaması gerektiğinde icmâ olduğunu belirtmiştir. Tahâvî, Ramazan gecelerini bu şekilde ihya etmeyi vâcib-i kifâye görüp teravihi cemaat ile eda etmenin, tek başına kılmaktan daha faziletli olduğunu ifade etmiştir.^[87] Bununla birlikte Kur’ân-ı Kerîm ezberinde olan ve tembellik yapmasından korkulmayan kimsenin teravihi münferiden kılmasının daha evla, değil ise cemaat ile kılmasının caiz olduğunu söyleyen bazı âlimler de bulunmaktadır.^[88]

Tahâvî’nin açıklamalarına yer veren Şemsüleimme es-Serahsî (öl. 483/1090), Peygamber Efendimizin Ramazan ayının son gecelerinde teravih namazını cemaat ile kıldırıldığını açıklar. O, hadis-i şerifi zikrettikten sonra teravihi tek başına kılmanın doğru olmadığını, cemâatin; salihlerin ve Hulefâ-yi Râşidîn’in sünneti olduğuna dikkat çekmiştir. Hz. Ömer’in teravihi cemaat ile kıldırmasından dolayı daha sonra sahabîlerin “Hz. Ömer bizim mescitlerimizi nurlandırdığı gibi Allah da onu kabrinde nurlandırsın.”^[89] şeklinde dua ettiklerini hatırlatan Serahsî, teravihte cemaati inkâr eden kimsenin bid’atçı olduğunu açıklamıştır. O, farz namazları cemaat ile kılmanın İslâm’ın şiarı olduğu gibi teravih namazını cemaat ile kılmanın da sünnetin şiarı olduğunu belirtir.^[90]

Hanefîler arasında farklı görüşler^[91] bulunmakla birlikte özellikle sonraki âlimler, vitir ve nafîle namazları Ramazan ayının dışında sürekli cemaat ile kılmanın bid’at olduğunu, bazen kılmanın ise mübah olduğunu açıklamışlar, mekruh olduğunu söyleyenlerin bununla tenzihen mekruhu kastettiklerini ifade etmişlerdir.^[92] Bu görüşte olan Hanefî âlimler, Hz. Ebû Bekir’in cenazesi

[82] Mervezî, *Kitâbu Kıyâmi Ramazân*, 43.

[83] Buhârî, *Tarihu’l-kebîr* 7/80-81; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe fi ma’rifeti’s-sahabe*, 3/551-52.

[84] Buhârî, “Teheccüd”, 36; Dârakutnî, “Cenâiz”, 8; Ebu Muhammed Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetu’l-kârî Şerhu Sahihî’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001), 7/360-63.

[85] Buhârî, “Ezân”, 78; Müslim, “Salat”, 266-9.

[86] Cezîrî, *Kitâbü’l-Fıkh ‘ale’l-mezâhibi’l-erba’a*, 212-3.

[87] Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Muhtasarü İhtilâfu’l-ulemâ*, ihs. Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Cessâs, thk. Abdullah Nezîr Ahmed (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1995), 1/313-4.

[88] Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *el-Vasît fi’l-mezhep*, thk. Ahmed Mahmûd İbrahim (Kahire: Dâru’s-Selâm, 1997), 2/215.

[89] Mervezî, *Kitâbu Kıyâmi Ramazân*, 46.

[90] Serahsî, *Mebûsât*, 2/145.

[91] Ebû Muhammed Bedrüddîn el-Aynî, *el-Binâye şerhü’l-Hidâye* (Beyrut: Dâru’l-Fıkr, 1990), 2/668-9.

[92] Hayruddîn b. Ahmed er-Remlî, *Hâşiyetü’l-Bahri’r-râ’ik* (İstanbul: Nuruosmâniye Kütüphanesi. 1446), 29a; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 2/500.

defnedildikten sonra Hz. Ömer'in vitir namazını cemaat ile kıldırmasıyla istidlal etmişlerdir.^[93] Hanefî fakihlerin bir kısmı ise, ashâb-ı kiram devrinde yapılmadığını söyleyerek vitir namazının Ramazan ayının dışında cemaat ile kılınmasını doğru bulmamışlardır.^[94] Ramazan ayının gecelerini ibadetle geçirme istikametinde teravih namazının cemaat ile kılınmasının Hz. Peygamber'in sünneti ve Hz. Ömer'in tatbikiyle sabit olduğuna dikkat çeken Ebu'l-Hüseyn Ahmed el-Kudûrî (öl. 428/1037), Ramazan ayının dışında nafile namazların cemaat ile kılınmasını doğru görmemiştir. Kudûrî, bu konuda Peygamber Efendimizin "Kişinin nafile namazını evinde kılması, mescitte kılmasından daha faziletlidir."^[95] hadisinin esas olduğunu belirtmiştir. O, "Şayet nafilenin cemaat ile kılınması caiz olsaydı, onun mescitte kılınması daha faziletli olurdu."^[96] diyerek Asr-ı Saâdet'te nafile namazların cemaat ile kılınmasının yaygınlık kazanmadığına işaret etmiştir.

Serahsî ise İmam Şâfiî'nin nafile namazları cemaat ile kılmakta bir beis görmediğine, İmam Mâlik'in ise müstehab kabul ettiğine dikkat çekmiş ve "Şayet nafile namazlar için cemaat müstehab olsaydı gecelerini ihya eden müçtehitler bunu yapardı." diyerek bu görüşü tenkit etmiştir. Serahsî, sahâbe ve tâbiîn devrinden böyle bir haberin nakledilmediğine dikkat çekerek nafile namazda cemaatin müstehab olduğuna dair görüşü icmâa muhalif kabul etmiştir.^[97]

Nafile namazın cemaat ile kılınmasına cevaz veren Hanefî fakihler, "Ramazan ayının dışında vitir cemaat ile kılınmaz." ifadesinin nafile namazın cemaat ile kılınmasının cevazını yok etmediğini, bu ifadenin "Kerahet ile beraber caiz olur." manasına geldiğini belirtmişlerdir. Bu sebeple Serahsî'nin yukarıda aktardığımız ifadeleri İmam Mâlik'in nafilede cemaati müstehab görmesine mukabil olarak söylenmiş olup söz konusu ifadeden hareketle nafile namazı cemaat ile kılmanın caiz olmadığını söylemek doğru değildir. Ancak söz konusu âlimler, Ramazan ayının dışında vitir namazını cemaat ile kılmanın caiz olduğunu söylemekle birlikte bunun müstehab olmadığını^[98] ve devamlı olmayarak bazen yapılması durumunda mekruh değil de mubah olduğunu ifade etmişlerdir.^[99] Ayrıca Hanefî kaynaklarında cemaat ile nafile namaz kılmanın mekruh olmasının dört ve daha fazla kişiden oluşan cemaat için geçerli olduğu ifade edilerek iki kişinin bir imama uymasında kerahetin bulunmadığı, üç kişide ise ihtilaf olduğu belirtilmiştir.^[100] Bu hususta özellikle nafile namazı kılmasını bilmeyen kimsenin onu terk edip sevabından mahrum kalmak yerine namazı cemaat ile kılarak kişinin sevap kazanmasının esas alındığı söylenebilir.

Bazı Hanefî âlimler, Ramazan ayının dışında vitir, Regâib, Berât ve Kadir gecelerindeki nafile namazların cemâat ile kılmanın mekruh olmasını tedâî, yani insanların vakit namazlarına benzer şekilde (ezan ve kamet ile) birbirlerini çağırması şartına bağlamışlar ve böyle yapılmasının ittifakla mekruh olduğunu belirtmişlerdir.^[101] Peygamber Efendimizin bayram namazları için ezan okutmadığını ifade eden Hanefî fakihler, ezan ve kametin sadece farz namazlar için olduğuna

[93] Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî-Muhammed Seyyîd Câdülhak (Beyrut: Âlemül-Kütüb, 1994), 1/293; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/500.

[94] Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî* (İstanbul: y.y., 1317), 24; Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübedî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 1/76; Remlî, *Hâşiyetü'l-Bahri'r-râ'ik*, 29a.

[95] Buhârî, "Ezân", 81; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 213.

[96] Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 804), 76a.

[97] Serahsî, *Mebûsât*, 2/144.

[98] Ebü Bekir el-Haddâd, *Cevheretü'n-neyyire* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1314), 128; Remlî, *Hâşiyetü'l-Bahri'r-râ'ik*, 29a; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/500.

[99] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/500.

[100] Molla Hüsrev, *Dürrü'l-Hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm* (İstanbul: Matbaatu Muhammed Esa'd, 1299), 1/150; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/500; Cezâîrî, *Kitâbü'l-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 212, 226.

[101] Hâfuzüddîn Muhammed b. Muhammed el-Kerderî el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* (el-Fetâva'l-Hindiyye'nin kenarında) (Bulak: el-Matbaatü'l-kübra'l-Emîriyye, 1310), 4/29, 54; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 2/123; Kâtib Çelebi, *Mizanü'l-hak fî ihtiyârî'l-hak* (İstanbul: Ali Rızâ Efendi Matbaası, 1286), 81; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/500.

işaret ederek nafile namaz için ezan ve kameti caiz görmemişlerdir.^[102] Özellikle sonraki Hanefî âlimler, tedâî olmadan nafile namazların cemaat ile kılınmasına cevaz vermişlerdir.

Fatih Sultan Mehmed Han'ın tesis ettiği vakfın senesinde Yeni Câmî-i Kebîr (Fatih Camii) için tayin edilen imamların vazifesi sayılırken yer alan ifadeler, Osmanlı'da nafile namazların cemaat ile kılınmasının genel manada kabul edildiği şeklinde anlaşılabilir. Vakfiyede imamlar için "Her gün kılınması farz olan beş vakit namazın imamlığını, terâvih ve Regâib namazı gibi cemaat ile kılınan diğer namazların imamlığını îfa edeler."^[103] şeklindeki cümle, mübarek gecelerdeki nafile namazların cemaat ile kılınmasının muteber kabul edildiğini göstermektedir.

Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi: "Cemâat ile Berât ve Regâib namazlarını kılmak caiz olur mu?" şeklindeki soruya "Tecviz edilmiştir" şekline cevap vererek nafile namazların cemaat ile kılınmasının caiz olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte o, tesbih, Berât ve Regâib namazını nezrederek (kendine vâcib kılarak) cemâat ile mi, yoksa münferiden mi kılmanın daha faziletli olduğuna dair soruya ise "Münferiden kılmak daha faziletlidir" cevabını vermiştir. Ebussuûd Efendi, "Berât namazını kılmak, masiyettir (günahtır/bid'attir), bunlar şeytana uyuyorlar, onları şehirden sürmek lazım gelir." gibi sözlerin ise aşırı ifadeler olduğunu ve böyle söylememek gerektiğini, söz konusu namazlara farz namazlar gibi inanıp rağbet etmenin ise cahillik olduğunu belirtmiştir.^[104]

Osmanlı'da özellikle fıkha dair telif ettiği eserler büyük rağbet gören Ebu'l-İhlâs Hasan b. Ammâr Şürünbülâlî (öl. 1069/1658), mübarek geceleri ihya etmenin mendûb olduğunu açıklamakla birlikte sadece bu geceleri ihya etmek için mescitlerde toplanmanın mekruh olduğunu söylemiştir.^[105] Şürünbülâlî, Hicaz âlimlerinin çoğunun Hz. Peygamber ve sahâbenin söz konusu namazları mescitte cemaat ile kılmadıklarını söyleyerek bunları cemaat ile kılmayı doğru bulmadıklarına vurgu yapmıştır. Bununla birlikte o, aralarından tabiîn ulemâsından ileri gelenlerin de bulunduğu bir kısım âlimin Berât gecesini mescitte cemaat ile ihya etmeyi müstehab gördüklerini, bazılarının ise ilgili namazlar için cemaat olmayı mekruh saydıklarını ifade etmiştir.^[106]

Regâib ve Berât gecelerindeki nafile namazların cemâat ile kılınması konusunda insanların ifrat ve tefrit arasında olduklarına dikkat çeken Kâtib Çelebi, bu namazları cemaat ile kılmanın caiz olduğu yönünde fetva verildiğini ve bu şekilde kılmanın örf ve âdet haline geldiğini belirtir. Çelebi, söz konusu namazların camide cemaat ile kılındığına şahit olan bir Müslümanın cemâate muhalefet etmeyip onlarla beraber kılmasının doğru olacağını açıklar.^[107]

Sonuç

Bid'atin dinen dalâlet ve merdûd olduğunda ve ondan kaçınılması gerektiğinde ittifak eden âlimlerin bid'atin şümulü ve keyfiyeti konusunda ihtilaf edip bazen onun hasene ve seyyie olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmüştür. Hz. Peygamber tarafından reddedilen ve dalâlet olduğu ifade edilen bid'atin, bid'at-i seyyie olduğu ifade edilirken bid'at-i hasene'nin; minare, medrese, hadislerin tedvini, tefsir, kelâm, sarf ve nahiv gibi ilimlerin farklı isimlerle tanzimi gibi hususların olduğu belirtilerek bunların güzel olan yenilikler (bid'atler) olduğu açıklanmıştır. Bir kısım âlim ise bid'atte bir güzellik görmeyip bid'at-i hasene görülen hususların gerçekte bid'at olmadığını söylemişlerdir. Bid'at-i hasene görülenler ile bid'atin kapsamının dışında tutulan yenilikler

[102] Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 76b.

[103] Fâtih Vakfiyesi, TKGM-d-02147-00121.

[104] Ebüssuûd Efendi, *Fetevâ-yı Ebussuûd Efendi Aleyhirrahme* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, B.17/2), 1/9a.

[105] Ebu'l-İhlâs Hasan b. Ammâr eş-Şürünbülâlî, *Nûru'l-îzâh ve necâtü'l-ervâh*, nşr. Ebû Zeyd Şelebî (Kahire: y.y., 1958), 78.

[106] Şürünbülâlî, *İmdâdü'l-fettâh Şerhu Nûri'l-îzâh ve necâti'l-ervâh*, 417.

[107] Kâtib Çelebi, *Mizanü'l-hak*, 83.

arasındaki ihtilafın lafzî olduğu söylenebilirse de bid'atin kapsamı konusundaki anlaşmazlığın daha derinden olduğu anlaşılmalıdır.

Regâib ve Berât gibi mübarek gecelerde muayyen rekât ve sureler ile kılınan namazların bid'atlığı hakkındaki ihtilafta, ilgili hadislerin sıhhat dereceleri konusundaki ihtilafın önemli bir yerinin olduğunu belirtmek gerekir. Bu kısım âlimler nafile namazlarla ilgili hadislerin hepsinin mevzu olmadığını ve aralarında farklı isnat ve rivayetlerle gelen zayıf hadislerin de bulunduğuna dikkat çekerek mübarek gecelerde muayyen rekât ve sureler ile eda edilen nafile namazlara cevaz vermişlerdir. Bilindiği gibi âlimler, helal ve haram gibi hükümlere taalluk eden hadisler konusunda sıkı şartlar aramakla birlikte amele taalluk eden konularda zayıf hadislerle istidlali caiz görmüşlerdir. Özellikle mutasavvıfların mübarek gecelere mahsus namazlara büyük değer vermesi ve tasavvufa karşı menfi yaklaşımdaki kimselerin ise ilgili namazların bid'at olduğunu söylemesinden hareketle konunun tasavvufî bilginin özelliği ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu nafile namazları, cemaat ile ya da münferiden kılmanın cevazı ve fazileti konusu İslâm âlimlerini bir hayli meşgul etmiştir. Bu hususta çoğunluğun Peygamberimizin farklı zamanlarda bazı kimselere nafile namaz kıldırmasıyla özellikle de Ramazan ayında birkaç gece cemaate teravih namazı kıldırmasıyla istidlal ederek nafile namazların cemaatle kılınmasına cevaz verdiği görülmektedir. Bununla birlikte Asr-ı Saâdet'te teravih namazının dışında farzlardan başka namazı cemaat ile kılmanın yaygın olmadığına dikkat çekerek bunu mekruh gören pek çok âlimin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca bazı âlimlerin nafile namazı cemaat ile kılmanın mekruh olmasını; tedâî ile kılma şartına bağlayarak birkaç kişiyle veya söz konusu namazları kılmayı bilmeyenlerin cemaat ile edasının caiz olduğunu söylemelerine baktığımızda ihtilafların bir kısmının namazın veya kılmanın keyfiyetinden kaynaklandığı görülmektedir.

Geçmişteki uygulamalara bakıldığında söz konusu nafile namazların sünnet olduğunun genel kabul gördüğü Osmanlı'da konunun daha çok nafile namazları cemaat ile kılmanın cevazı ekseninde tartışıldığı görülmüştür. Bu çerçevede çoğu âlimin Regâib ve tesbih namazı gibi namazların cemaat ile kılınmasına cevaz verdiği ve camilerdeki uygulamanın da bu yönde olduğunu belirtmek gerekir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. 10 Cilt. Beyrut: y.y., 1405.
- Aliyyü'l-Kârî. *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a*. thk. Muhammed b. Lütfî. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1986.
- Aliyyü'l-Kârî. *el-Edeb fî Receb*. thk. Hasen Selmân. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1991.
- Askalânî, İbn Hacer. *el-Kavlü'l-müsedded fi'z-zebbi'ani'l-Müsned li'l-İmâm Ahmed*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1401.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-bâri bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî*. nşr. Muhibbüddîn el-Hatîb-v.dğr. 13 Cilt. Kahire: Dâru'r-Reyyân, 1987.
- Askalânî, İbn Hacer. *Tebyînü'l-'aceb bimâ verade fî şehri Receb*. thk. Târik b. 'İvadullâh. Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn. *el-Binâye şerhü'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1990.
- Aynî, Ebu Muhammed Bedrüddîn. *Umdetu'l-kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyîb Muhammed. *Avnü'l-mâ'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân. 14 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1969.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 11 Cilt. Haydarâbât: Dâiratü'l-Ma'âri-fi'l-Osmâniyye, 1346.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü's-sağîr*. thk. Abdülmü'tî Emîn. 4 Cilt. y.y., ts.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Şu'abü'l-îmân*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed b. Saîd. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *el-Medhal ilâ 'ilmi's-sünen*. nşr. Muhammed Gavvâme. Kahire: Dâru'l-Yüsr, 2017.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Fezâilü'l-evkât*. thk. H. Mahmûd Abdüssemî'i. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Bezzâzî, Hâfuzüddîn Muhammed b. Muhammed el-Kerderî. *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* (el-Fetâva'l-Hindiyiye'nin kenarında) 4 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1310.
- Birgivi Mehmed Efendi. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-siretü'l-Ahmediyye*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-sahîh*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Selefiyye, 1400.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed İsmâil. *Târihu'l-kebîr*. 9 Cilt. Haydarâbât: y.y., 1360.
- Bursevî, İsmail Hakki. *Hadîs-i erbaîn Tercümesi ve Şerhi*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1317.
- Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed b. İvaz. *Kitâbü'l-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*. nşr. Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Ta'rifât*. nşr. Abdurrahman Umeyra. Beyrut: Dâru't-Tıbatü'l-Âmire, 1987.
- Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddîn. *Mâ sebete bi's-sünne fî eyyâmi's-sene*. thk. Esedullâh b. Şiramîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2018.

- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ma'arif, 1424.
- Ebüssuûd Efendi. *Fetevâ-yı Ebussuûd Efendi Aleyhirrahme*. (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, B.17/2.
- Fâtih Vakfiyesi, TKGm-d-02147-00121.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed Ebü't-Tâhir. *Kâmûs Tercemesi*. trc. Âsım Efendi. 4 Cilt. İstanbul: Bahriye Matbaası, 1305.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed. *İhyâü ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Kahire: y.y., 1957.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el-Vasît fi'l-mezhep*. thk. Ahmed Mahmûd İbrahîm. 7 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el-Münkız mine'd-dalâl*. thk. Ahmed Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İlcâmü'l-avâm an ilmi'l-kelâm* (Mecmû'atu resâil). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Haddâd, Ebû Bekir. *Cevheretü'n-neyyire*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1314.
- İbn Abdüsselâm, İzzeddîn. *Kavâ'idü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm*. thk. Tâhâ Abdurraûf S'ad. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1991.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh Tenvirî'l-ebşâr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. nşr. Muhammed. F. Abdülbâkî, 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi kütübî'l-Arabiyye, 1954.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn Zeyn b. İbrahîm b. Muhammed. *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013.
- İbn Receb, Abdurrahmân b. Ahmed. *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*. nşr. Abdurrahmân b. Süleymân. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Abikân, 1425.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddîn. *Mecmûatü'l-fetâvâ*. nşr. Âmir el-Cezzâr-Enver el-Bâz. 37 Cilt. Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 2005.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn. *Fütûhâtü'l-Mekkiye*. nşr. Osman Yahya-İbrahim Medkûr. 14 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1985.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân. *el-Mevzû'ât*. nşr. Abdurrahmân Muhammed Osmân. Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1966.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân. *Telbîsü İblîs*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.
- İbnü'l-Esîr Mübarek b. Muhammed. *Câmi'u'l-usûl fi ehâdîsi'r-Resûl*. nşr. Abdülkkâdir el-Arnaût. 12 Cilt. Dimaşk: Mektebetü'l-Hülvânî, 1971.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbnü's-Salâh, Takiyyüddîn Osmân eş-Şehrezûrî. *Ulûmü'l-hadîs*. nşr. Nüeddîn İtr. Dimaşk: Dâru'l-Fikri, 1986.
- İmam Mâlik. *el-Muvatta'*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985.
- İmâm-ı Rabbânî, Ahmed Fârûk es-Serhendî. *Mektûbât*. 3 Cilt. İstanbul: Fazilet Neşriyat, t.y.
- Karâfî, Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed. *el-Fürûk*. Beyrut: Müessesetü'r-Resâil, 2003.

- Kâtib Çelebi. *Mîzanü'l-hak fî ihtiyâri'l-hak*. İstanbul: Ali Rızâ Efendi Matbaası, 1286.
- Kudûrî, Ebü'l_Hüseyñ Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *Muhtasaru'l-Kudûrî*. İstanbul: y.y., 1317.
- Kudûrî, Ebü'l_Hüseyñ Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 804.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Kahire: Dâru's-Şa'b, 1989.
- Makdisî, Ebû Şâme Şihâbüddîn Abdurrahman. *el-Bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-havâdîs*. Mekke: Matbatü'n-Nehda, 1981.
- Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed. *Kûtu'l-kulûb*, thk. Mahmûud İbrahim. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Türâs, 2001.
- Merginânî, Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- Mervezî, Muhammed b. Nasr. *Kitâbu Kiyâmi Ramazân*. nşr. Ahmed Aşûr-Cemâl Abdülmü'min el-Kûmî. Kahire: Dâru'l- İ'tisâm, 1994.
- Molla Hüsrev. *Dürerü'l-Hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*. 2 Cilt. İstanbul: Matbaatu Muhammed Esa'd, 1299.
- Mollaibrahimoğlu, Cemil Cahit. "Regâib ve Berat Geceleri ile Âşûrâ Günü Namazları ve Rivayetleri". *Rize İlahiyat Dergisi* 23 (Nisan 2023), 61-77.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn. *et-Terğîb ve't-terhîb*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kayyime, ts.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyñ Müslim b. el-Haccâc en-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-şahîh*. 8 Cilt. İstanbul: Matbatü'l-Âmire, 1329.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref. *Sahîhu Müslim bi Şerhi Nevevî*. 18 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Mısıryyye, 1929.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref. *Şerhu Metni'l-erba'în fî'l-ehâdîs-sahîhati'n-Nebeviyye*. Dımaşk: Dâru'l-Feth, 1984.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihi'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1981.
- Remlî, Hayruddîn b. Ahmed. *Hâşiyetü'l-Bahri'r-râ'ik*. İstanbul: Nuruosmâniye Kütüphanesi, 1446.
- Serahsî, Şemsüleimme. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma'*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Hadîse, 1960.
- Süyûtî, Celâddîn. *et-Ta'akkubât 'ale Mevzû'âti İbni'l-Cevzî*. thk. Abdullah Şa'bân. Mısır: Dâru Mekketü'l-Mükerreme, 2004.
- Süyûtî, Celâleddîn. *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Merkezü Hicr, 2003.
- Süyûtî, Celâleddîn. *el-Hâvî li'l-fetâvâ fî'l-fikh ve ulûmi't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl*. thk. Abdüllatîf Hasen Abdurrahmân. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Süyûtî, Celâleddîn. *el-Leâli'l-masnû'a fî'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ty.
- Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ. *el-İtsâm*. nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr. 4 Cilt. Ammân: ed-Dâru'l-Eseriyye, 2007.
- Şürünbülâlî, Ebu'l-İhlâs Hasan b. Ammâr. *İmdâdü'l-fettâh Şerhu Nûri'l-îzâh ve necâti'l-ervâh*, nşr. Beşşâr Bekrî Arâbî. Dımaşk: y.y., 2002.
- Şürünbülâlî, Ebu'l-İhlâs Hasan b. Ammâr. *Nûru'l-îzâh ve necâtü'l-ervâh*. nşr. Ebû Zeyd Şelebî. Kahire: y.y., 1958.

- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerir. *Târîhu't-Taberî (Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk)*. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1970.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Muhtasaru İhtilâfu'l-ulemâ*. ihts. Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Cessâs. thk. A. Nezîr Ahmed. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1995.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Me'âni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zührî-Muhammed Seyyîd Câdülhak. 5 Cilt. Beyrut: Âlemül-Kütüb, 1994.
- Teftâzânî, Sa'du'dîn Mes'ud b. Ömer. *Şerhu'l-Makâsîd*. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. Sevre. "*el-Câmi'u's-şahîh*". nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Mebânî, İkinci Basım, 1978.
- Ya'kûbî, Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdülemîr Mehnâ. 2 Cilt. Beyrut: Şirketü'l-İ'lâm'il-matbû'ât, 2010.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Osmân. *Ehâdîs muhtâre min Mevzû'âti'l-Cevrekânî ve'bni'l-Cevzî*. nşr. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Ferîvâî. Medine: Müessesetü'r-Risâle, 1404.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Osmân. *Siyeru âlâmi'n-nübelâ'*. nşr. Şu'ayb el-Arnaût-Hüseyn el-Esed. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

